

fenno-ugristica

ISSN 0494-7304 0234-792x

fenno-ugristica

TARTU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
Alustatud 1893.a. ВІСНИК 902 ВЫПУСК Основаны в 1893.g.

IN MEMORIAM PAUL ARISTE

FENNO - UGRISTICA

17

TARTU 1990

Toimetuskolleegium:

P. Alvre (esimees), H. Heinsoo, T. Kukk, A.
Künnap, P. Palmeos, H. Rajando, T. Seilenthal, E.
Vääri.

Vastutav toimetaja
A. Künnap.

Kunstiliselt kujundanud K. Põllu.

PAUL ARISTE IN MEMORIAM

Meid on tabanud väga valus kaotus. Meil ei ole enam Paul Aristet.

Kadunu sündis 1905. aastal Tartumaal Torma vallas. Pärast õpinguid Tartu Ülikoolis 1925 - 1929 täiendas ta end Helsingi, Uppsala ja Hamburgi ülikoolis ning asus 1933. aastal tööle meie *alma materis*. Doktoriväitekirja kaitses ta 1939. aastal. 1944 - 1977 oli Paul Ariste Tartu Ülikooli professor-kateedrijuhataja, aastast 1977 kuni elu lõpuni töötas ta soome-ugri keelte kateedri professorina ja konsultantprofessorina.

Paul Ariste korraldas üle 30 keeleuurimisreisi kõigi läänemeresoome rahvaste juurde, kogus

seal rohkesti lingvistilist ja folkloristlikku ainekku ning publitseeris seda. Tema publikatsioonide arv küünib kaugelt üle tuhande, sealhulgas mitukümmend monograafiat. Oma monograafiates ja rohkearvulistes artiklites on Paul Ariste käsitlenud kõige mitmekesisemaid probleeme nii läänemeresoome kui ka teiste soome-ugri keelte, rahvaluule ja etnoloogia alalt, rikastanud oluliselt kogu uurali keeleteadust, olnud sillarajajaks uurali keeleteaduse ning naaberteaduste vahel, tehes tähtsa panuse ka indoeuropeistikasse ja interlingvistikasse.

Paul Ariste lõi oma fennougristikakoolkonna, mis on rahvusvaheliselt väga tuntud ja tunnustatud. Selle koolkonna teiseks keskuseks Tartu kõrval on Eestis tänapäeval Tallinn.

Tema juurde Tartusse tuldi õppima soome-ugri keeleteadust, tuldi aspirantuuri, konsultatsioonidele ja väitekirju kaitsma Riiast, Leningradist, Petroskoist, Iževskist, Sõktõvkarist, Saranskist, Jožkar-Olast ja mujalt. Laiem eesti üldsus on julgenud alles paari viimase aasta jooksul hakata oma väiksemaid keelesugulasi märkama, on tekkinud soov neid kuidagi aidata. Paul Ariste julges ja oskas neid aidata kogu sõjajärgse perioodi. Tartu Ülikoolis koolitas ta isiklikult või koolitati tema juhtimisel välja rahvuslik keeleteadlaste kaader maridele, mordvalastele, komidele, udmurtidele ja mitmetele teistele Nõukogude Liidus elavatele väikestele soome-ugri rahvastele. Selle asjaolu tähtsust nende rahvaste rahvuslikule eneseteadvusele, soome-ugri keelte säilimisele ja arenemisele on raske üle hinnata.

Oluline on märkida, et Paul Ariste on edendanud soome-ugri teadusi mitte ainult õpetlase ja õpetajaisiksusena, vaid ka lihtsalt isiksusena. Kadunud iseloomustas inimlik lihtsus, vahetus ja lähedus, soe osavõtt. Haruldane inimestetundmine, erakordne kontaktivõime ja nakatav huumor tekitasid tema ümber inimsuhete tiheda ja ulatusliku võrgu, mille niidid juhatasid igasse maailma otsa. Seetõttu ta oligi fennougristika kesksemaid seostajaid ja ühtekoondajaid globaalses ulatuses.

Paul Ariste ei sallinud igavust ja hallust, venitamist ja targutamist. Lausa kärsitult pürgis ta oma eesmärkide poole. Tal oli imeline võime haarata kõike lennult, olla alati kursis kõige uuemate saavutustega teaduses, rakendada neid otsemaid uurimistöös. Kadunud oli tavaks jagada oma

tähelepanu paljude asjade vahel ja siiski neisse kõigisse süveneda. Aitasid suur keelteoskus, võime süüvida asjaomasesse kultuuri tervikuna, olla osa sellest, lausa ümber kehastuda, tunda põhjalikult kombeid, harjumusi, usundit, häälestuda nendele. Ei vaja pikemat seletust, kui oluline on see uurimistöös, kui lähedale lubab see pääseda inimestele ja kui sügavale tungida uurimisobjekti olemusse.

Paul Ariste oli eelkõige mineviku- ja olevikunähtuste uurija, kuid ta pilk oli alati tulevikus. Seepärast oli noore järelepõlve kasvatamine ja tulevikuülesannete ettenägemine talle lõpmata oluline. Alatasa pöördus ta sõnas ja kirjas noorte poole, kõigis oma tegemistes oli ta noortega ja mõtetega homses.

Kadunu laialdasest tuntusest ja tunnustatusest kõneleb see, et Paul Ariste oli Ungaris Ungari Teaduste Akadeemia, Rahvusvahelise Ungari Filoloogia Seltsi ja Ungari Keeleteaduse Seltsi, Soomes Soome-Ugri Seltsi, Kalevala Seltsi ja Kodukeele Seltsi, Hamburgis Uurali-Altai Seltsi, Ameerika Lingvistikaühingu ning Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi auliige, Szegedi, Helsingi, Tampere ja Läti ülikooli audoktor, Soome Kirjanduse Seltsi ja mitmete teiste välismaiste teaduslike organisatsioonide välisliige.

Aastate jooksul täitis kadunu paljusid vastutusrikkaid ülesandeid. Ta oli Rahvusvahelise Fennougristikakomitee esimees, VI Rahvusvahelise fennougristikakongressi asepresident, Nõukogude Fennougristikakomitee esimees, ajakirja "Soviet Finno-Ugric Studies" peatoimetaja, "Emakeele Seltsi Aastaraamatu" peatoimetaja, Tartu Ülikooli, Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Kirjandusmuuseumi nõukogude liige ning vadja sõnaraamatu peatoimetaja, kui nimetada vaid mõnesid kõige olulisemaid ülesandeid.

Paul Ariste oli võrratu inimestetundja, südamlik, humoorikas, mõistev ja abivalmis kaaslane, range ja nõudlik õpetaja ja uurija, oma rahva, isamaa ja emakeele suur patrioot. Kui kaas-aegselt kõlab praegu üks tema kunagi aastate eest kirja pandud mõttekild:

"Aafrika kääbusrahvaist arvati kaua aega, et nad suhtlevad omavahel ainult viibetega. Neil oli oma emakeel, nagu teistelgi rahvastel. Nad ei julgenud aga võõraste juuresolekul omas keeles vestelda, sest nad kartsid, et võõrad võivad neilt ilusa keele ära võtta. Meiegi keel on ilus

ning meie ei karda teda võõraste juuresolekul esile tuua. Meie kõneleme oma keelt ikka ja kõikjal, et nüüdsed ja tulevasedki põlvkonnad kuulgu, kui ilus on see keel.“

Selle ilusa keele kõnelejad ei unusta kunagi Paul Aristet.

Ago Künnap

Paul A l v r e
(Tartu)

SOOME KEELE e-TÜVEDE MITMUSE VORMISTIK

Lühiülevaade soome keele *a-* ja *ä-*tüvede mitmuse vormistikust on ilmunud "Fenno-ugristica" kahes eelmises numbris (15 ja 16). Siin jätkub kokkusurutud vormis mitmuse obliikvakäänete tüüpide vaatlus, kusjuures eraldi tõstetakse esile *e-*tüvede kõige diferentseerituma arenguga käänded - genitiiv, partitiiv ja illatiiv. Kontraheerunud noomenid (**e₁e-* ~ **e₂e-*, **h_e-* ~ **he-* ja **δ_e-* ~ **δe-*tüved) on eraldatud muudest *e-*sõnadest omaette rühmaks. Soome keele mitmuse vormide detailse analüüsi leiab lugeja siinkirjutaja käsikirjalisest doktoriväitekirjast "Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin" (Tartu, 1965, 1122 lk.). *e-*tüvedele on seal pühendatud üle 200 lehekülje (lk. 469-688).

Läänemeresoome aluskeeles toimunud häälikumuutuse *ei* > *i* tõttu ilmneb *e-*tüvede mitmusevormide arengus teatud paralleelsust *ä-* ja *a-*tüvede *i-*lise mitmusega. Murdeti ja sõnatüübiti on segunemine *i-*tüvede deklinatsiooniga võtnud ulatusliku ilme või on saanud määravaks hilistekkelised mitmusetüübid (*si-*, *loi-* ja tugevaastmeline *i-*mitmus). *e-*tüvede spetsiifiliste joonte hulka kuulub konsonanttüveliste genitiivide kasutamine, mille pilt eriti murdeis ja vanemas kirjakeeles on rikkalike analoogiate ja kontaminatsioonivormide tõttu väga kirju.

Rõhuta asend. 1a. *i* **ɛ** (eri silbis või diftongi järelkomponendina) enamikus murdeis: smE *künsiks* 'küünteks' jt.; - b. *ē*, *e* (< *i*) diftongi järelkomponendina: sIv *reillä* 'regedel' - sLäv

mäestä 'mägedest'; - c. \bar{i} (< *i*) asepikeendusena: hK *vuosil* 'aastatel' jt.; - d. \bar{i} (< γi): sata *ollista* 'õlgedest'. Muudel juhtudel seletub \bar{i} : 1) asepikeendusega (hL *kaikiks* 'kõikideks'), 2) *i*-tüvede analoogiaga (pL *kaikista* 'kõikidest'), 3) tugevaastmelise *i*-mitmuse mõjuga (TütS *hen̄iissä* 'elus').

2. Tugevaastmeline mitmus Soome lahe piirkonnas ja Põhja-Soomes: a. \bar{i} : hK *olkil* 'õlgedel', pK *jokkissa* 'jõgedes' jt.; b. \bar{i} (< \bar{i}): smAL *kaikist* 'kõigist'; c. *i*: pK *Kaikkil* (= *kaikil* + *kaikkil*) *kõigil*'.

3a. *ei*-line mitmus *i*-tüvede mõjul: sata *veljeillä* 'vendadel' jt. *i* / > *ei* ainsuse nominaatiivi ja mitmuse genitiivi vahendusel: *risti* 'rist': gen. *ristein* : *risteillä* : *veli* 'vend': gen. *veljein* : *x*; *x* = *veljeillä*; b. *e* (< *ei*) harva edelamurdes: *sormellas* (= sg.) 'oma sõrmedega'.

4. *loi*-, *loi*-mitmus (*i*-tüvede vahendusel) idamurdeis: sLv *veihtilöissä* 'nugades' jt.

5. *si*-mitmus 'harva) edelamurdeis: *läveZis* 'aukudes'.

6. *te*-mitmus (juhuslik) laenatud Põhja-Eesti murdest: TütS *miestellä* 'meestel'.

V a n a s k i r j a k e e l e s on ilmses ülekaalus *i*-line mitmuse tüvi: Agr. *Sinun welilles* 'sinu vendadele' jt., *ei*-list mitmust on kasutanud peamiselt Edela-Soomest pärinevad kirjanikud: Hem *Leskeist* 'leskedest' jt.

P r a e g u n e k i r j a k e e l k a s u -
 tab silbiarvust olenemata *i*-list mitmust: *miehil-*
lä 'meestel', *aikomuksissa* 'kavatsustes' jt.
 Ainult sõnast *nukke* (< **nukkei*) 'nukk' on võima-
 lik ka *ei*-line paralleelvorm: *allat. nukille,*
nukeille.

Rõhuline asend. Tüvevariantidelt piiratum
 kui rõhutu asendi esinemus (näit. *si-* ja *loi-*,
löi-mitmust ei kasutata). 1a. *i* ≡ enamikus mur-
 deis: *satY tämmöttillä* 'sellistel' jt.; -
 järgarvudes ainsuse mõjul sageli *-nn-* (pro *-ns-*):
hS kolmannilla 'kolmandatel'; - omadust näitavate
 sõnade *ks*-line mitmuse tüvi on pärit *-us*; *-ukse-*
tüübist (vanhus 'rauk': gen. vanhuksen : pl. van-
huksi-) : *vanhuus* 'vanadus' : pl. *vanhuksi-*.
 Ainult sõnast *terveys* 'tervis' on kasutusel reeg-
 lipärane pl. *terveisi-*, milles *δ* > *s*. Murdeti *v*
 ainsusest pärineva siirdehäälikuna: *hK hulluvissä*
 (: sg. *hulluve-*) 'oma hullustes'. - b. *i* (< *i*)
 lõpukao tõttu: *sata jokusis* 'mõningasis'; - c. *i*
 (< *i*) lõpukao tõttu: *hK sellasist* 'sellistest'.
 Muudel juhtudel seletub *ī*: 1) *i*-tüvede analoogia-
 ga (pL *tüttärillä* 'tütardel'), 2) tugeva-astme-
 lise mitmuse abil (vL *semmosil* 'sellistel').

2. *ei*-line mitmus (*i*-tüvede mõjul) harva
 edelamurdeis: *paimneis* 'karjas'.

V a n a s k i r j a k e e l e s on kasu-
 tusel peamiselt *i*-line mitmus: Agr. *petoxista*
 'pettustest' jt.; harvem *ei*-vormid: Fin. *syndi-*
seille 'patustele' jt.

Praeguses kirjakeeles on *i*-line tüüp ainuline: *tyttärillä* 'tütardel' jne. Ainult deminutiivse **ei*-päritoluga pärisnimede mitmus on *ei*-tüveline nagu kontraheerunud sõnadel: *Mansike* : pl. gen. *Mansikeiden*.

Genitiiv.

Rõhuta asend. 1. Ainsusetüvelisest tüübist **jokēδen* lähtuvad läänemurrete esinemisvariandid: a. *-ei(n)* (*e* > *ei* analoogiliselt genitiivide *jalkain* 'jalgade', *härkäin* 'härgade' jt. mõjul) kõige laiema levikualaga: sata *jokkei(n)* jt.; - b. *-en* (< *-ein*) edelamurdeis: väkken *kans* 'rahvastega'; - c. *-ejen* (δ kohal siirdehäälik *j* või *j* < *i*: **nukkeiden*): satY *nukkejen* 'nukkude'; - δ kohal harva siirdehäälik *h*: pL *kaikkehem paras* 'kõige parem'; - d. *-ēn* (< *-eδen*) harva: pL *jokēn* 'jõgedes' jt. (varem üldisem).

2. Mitmusetüvelisele tüübile **jokiδen* taanduvad: a. *-i₁en*, (harvem) *-ien*: hK *haikkien* ~ *kaikkien* 'kõikide' jt., - *-ian*, *-iän* (< *-ien*): hK *olkian* 'õlgedes', *vesiän* 'vete'; - b. *-ije(n)* (δ kohal siirdehäälikuna *j* või *J*): sL *lapsi(j)e(n)* 'laste', pK *kaski^Jen* 'kütismaade'. Neist tuleb diferentseerida smE *läppiije(n)* (< *läpīn* + *-jen*) 'aukude'; vrd. ainsusetüveline hE *nimejen* 'nime-

de'; -c. -in (< -ien) ida- ja põhjamurdeis: To *jokkīn* 'jõgede' jt. Savo murde põhjaosas on oletatud (M. Rapola) muutust $\bar{e} > ie > \bar{i}$ (seega: **jokēsen* >> *jokīn*), mis karjala sugemetega murdealal ei tundu usutavana; - d. -in- (< -īn-): smAL *sarvīnka* 'sarvedega'.

3. Konsonanttüveline tüüp **mēsten*, **hīrōen*, **var̄tten* jm. on lähtekujuks järgmistele reegli- või ebareeglipärastele vormidele: a. -te(n) ≡ s ja h järel: satA *naiste(n)* 'naiste', satY *rīhten* 'rehtede' jt.; - -tēn (< tein) koos possessiiv-sufiksiga: hL *lastēn kans* 'minu lastega'; - b. l, n, r järel -ten üldistunud mujalt: smE *hiirten* (pro *hīren* < *hīrren* < **hīrōen*) 'hiirte', *kovasintēn* (pro *kovasinnen* ~ *kovasinen*) 'luiskude' jt. - c. -tten (pro *ten*): smE *vartten* 'varte' jt.; - d. -ten (reeglipärasena väga harva): hL *vetenhaltijat* 'veehaldjad' jt.

4. Ainsuse- ja mitmusetüvelisi kontaminatsioonivorme: a. -tte(n): smE *järveitten* (*järvein* + -tten) 'järvede'; - (ei > e) *korppette(n)*, *korvette(n)* 'laante'; - pP *suksitten* 'suuskade' jt.; - To *sarvītten* (*sarvīn* + *sarvitten*) 'sarvede'; - pleonastiline -tten konsonanttüvedes: smE *kättetten* 'käte'. - b. -ten: smE *väkketen* (< *väkein* + -ten) 'rahvaste'; - hL *lapsiten* 'laste'; - hK *kaikkīten* 'kõikide'; - konsonanttüveline smE *kanttete* 'kaante'; - kahe käände kontaminatsioonina superlatiivne abisõna sEv *kaikiste(n)* (*kaik-*

kien + kaikista) 'kõige'. - c. -ttein (-tten + -ein) ja -tein (-ten + -ein): smE *vuarttein* 'mägede', *miästein* 'meeste'; - -ttēn: TurS *hittēn* (< ? *hittein*) 'kuradite'. - d. -jje(n) (tüübi hK *järvīten* mõju): sEv *järvījje(n)* 'järvede'. - e. -he(n): genitiiv-illatiiv sLv *veihtiien* (gen. *veihtiin* + ill. *veihtiien*) 'nugade'; - eristada tuleb tüüp vI *käsihē välis* 'oma käte vahel', milles *h* on ilmselt siirdehäälik (vrd. *kässi* 'käte').

5. *loi-*, *lõi-*mitmuse genitiivides: a. -jen: sL *kivilöjen* 'kivide'; - b. > kontraktsioonivorm sLv *veihtilöin* 'nugade'; - c. -hen (pärit illatiivist): sLv *mäkilöihen* 'mägede'; - (öi > öe) sLv *rekilöehen* 'regedesse'.

V a n e m a s k i r j a k e e l e s on esindatud paljud murretest tuntud genitiivivormid, kuid rikkalikult leidub ka varasemal arengutasemel olevaid vorme. Mainigem järgmisi.

1a. -*ēn*-lõpp (kaasrõhulise silbi järelt üldistatuna ainsusetüvelistes vormides: Agr. *caikeden* 'kõikide' jt.; - b. -*ein* + -*ēn*-genitiivi kontaminatsioonina Agr. *Caickeiden* 'kõikide'; - c. -*ēn* (< -*eēn*) suhteliselt harva: Koll. *weljeen* 'vendade' jt.; - d. -*ein* üldisima genitiivivormina: Agr. *Hulein* 'huulte' jt.; - e. -*en* (< -*ein*) atributiivsetes vormides: Westh *caikeninen* 'kõigi nende' jt.

2. Mitmusetüvelised genitiivid esinevad harva: a. -*i_çen*: Agr. *iärckien* 'mõistuste' jt.; - b. -*īn*: Sor. *kielin* 'keelte' jt.

3. Konsonanttüveliste vormide esinemus on üldiselt reeglipärasem kui praegusis murdeis: a. -*ten* alati *s* ja *h* järel: Agr. *woc_çten* 'talgede', Westh *velgolisten* 'võlgnike'; - b. *l*, *n*, *r* järel esineb sageli analoogiline -*ten*: Agr. *Mer-*

ten 'merede' jt.; - c. -*ŕen* ootuspäraselt Agricola: *iurdhens* 'oma juurte'; - d. > -*llen*, -*nne*: Agr. *kiellen* 'keelte', Mart. *piennen* 'väikeste'; - e. -*tten* (pro -*ten*): Agr. *wootten* aastate' jt.; - f. eelmise rühma analoogial: Agr. *Jwrttens* 'oma juurte'; - g. -*ten* (= -*tten*): Hem. *virten* 'viiside' jt.; -*ten* (? = -*ten*): Agr. *Vten* 'uute'.

4. *tten*- ja *ten*-lõpulisel kontaminatsioonil esineb harva kahe- ja neljasilbilistest sõnadest: a. -*tten*: Hem. *Veljeitten* (*veljein* + -*tten*) 'vendade'; - Koll. *asujamitten* 'elanike'; - b. -*ten*: Car. *morsiamiten* 'mõrsjate'.

5. *ein*-lõpulisel kontaminatsioonil on viljeldud mitmed XVI ja XVII saj. kirjanikud, eriti Agricola. a. -*tein* (-*ten* + -*ein*): Agr. *Inhimistein* 'inimeste' jt.; - Hem. *Nuortein* 'noorte' jt.; - -*tein* (? = *ttein*): Agr. *Reitein* 'reite'; - b. -*ŕen* + -*ein*: Agr. *iurdheins* 'oma juurte'; - c. -*ttein* (-*tten* + -*ein*): Hem. *suttein* 'huntide' jt.; - Agr. *merttein* 'merede'.

Praegussekirjakeelde on jäänud püsima ainsusetüveline *ein*-lõpuga, mitmusetüveline *ien*-lõpuga ja konsonanttüveline *ten*-lõpuga genitiiv. Soositum vorm on *ten*-lõpuline: *suurien* 'suurte', *lapsien* 'laste' 33,3% - *suurten*, *lasten* 66,7%. Ainsusetüvelised *suurein*, *lapsein* esinevad väga harva ja tunduvad arhaismidena. Omadust näitavais sõnus on arhailine varjund konsonanttüvelisel tüübil: *hyvyytten* 'headuste', tavaliselt *hyvyyksien*. *e*-lõpulistest pärisnimedest on kasutusel *ein*-vorm, näit. *Aarne*: *Aarnein*; üldnimedest reeglipäratult -*ein* ~ -*ien*: *nukkein* 'nukude' ~ *kolmien* 'kolmede'.

Rõhuline *asend*. 1. *ein*-lõpuga ainsusetüveline genitiiv on murdeist kadumas: Por *tüttärein* 'tütarde'.

2. Mitmusetüveline tüüp on võrdlemisi üldine ka läänemurdeis: a. -*i₁en*, -*ien*: hL *siämenien* 'seemnete' jt.; - -*ian* (< -*ien*): hK *rūmenian* *kans* 'aganatega'; - b. -*ije(n)* (siirdehäälikuna *j* või *ĵ*): smE *tüttärije(n)* 'tütarde', pL *hevoosiĵen* 'hobuste' jt.; - c. -*īn* (< -*ien*): vL *elläimīn* 'loomade' jt.; - d. -*in* (< -*īn*): harva smM *samma-lin* kanssa 'sammaldega'.

3 a. Konsonanttüvelises genitiivis on lõpp -ten häälikuseaduslik ka l, n, r järel: hL *sammalten* 'sammalde' jt.; - b. -tten (pärit kontraheerunud noomeneist): smE *tyttärtten* 'tütarde'; - c. -tein (-ten + -ein): smE *kukkastein* 'lillede'.

4. Vokaaltüvelisi kontaminatsioone: a. -tten: (-ein + -tten) smE *pohtmeitten* 'viljapuhastamisropside'; - (ei > e) smE *siämnetten* 'seemnete'; - To *jäsënitten* 'liikmete'; - b. -te(n): (-īn + -ten) hK *tüttärīten* 'tütarde'; - (i < ?ī) smE *paimnite* 'karjuste'; - c. -hen genitiiv-illatiivis: sLv *heposīihen* (-īn + -hen) 'hobuste'.

V a n a k i r j a k e e l: 1 a. ein-lõpuga ainsusetüvelised genitiivid esinevad harva: Agr. *Sydhemein* 'südamete' jt. - b. -ein + -ßen -kontaminatsioone: Westh *sydhämeiden* 'südamete'.

2. Mitmusetüvelised vormid on juhuslikud: a. -ien: Agr. *Tytterien* 'tütarde'; - b. -īn idamurdeline: Agr. *Tytterins* 'oma tütarde'.

3 a. Konsonanttüvelised vormid on s-tüvedes ainulised: Agr. *imetteweisten* 'imetajate' jt.; - b. -ten ootuspäraselt ka l, n, r järel: Agr. *askeltens* 'oma sammude'; - c. -ßen rõhuta asendi eeskujul: Agr. *Tyterdhen* 'tütarde'; - d. > -llen: Agr. *askelles* 'sinu sammude'.

4. Kontaminatsioonivormidest soositakse eriti tten-, harvemini ten-lõpuliselt genitiive: a. -itten (< -īn(?) + -tten): Agr. *kynelitten* 'pisarate' jt.; - b. -iten (? = itten): Agr. *Sydhemiten* 'südamete'.

5. ein-lõpuliselt kontaminatsioonid on viljelnud mitmed kirjanikud, peamiselt Agricola, isegi sel määral, et oma teoste kordustruktuurides on ta vahel muutnud ten-genitiivi tein-lõpuliselt: a. -ittein: Mart. *manderittein* 'mannerde'; - b. -stein: Agr. (*vihoolisten* >) *viholistein* 'vaenlaste' jt.; - c. -ndein: Raum. *paimendein* 'karjaste' jt.

P r a e g u n e k i r j a k e e l kasutab kahesugust genitiivi (-ien ja -ten), millede esinemissagedus sõltub sõnatüübist, näit. *hevosien* 'hobuste' 0,5 % - *hevosten* 99,5 %, *variksien*

'vareste' 7,3 % - varisten 92,7 %. Seevastu sõnast *kappal* 'tükk' on konsonanttüveline genitiiv *kappalten* haruldane, sõnast *tuhad* 'tuhat' mõjub gen. *tuhanten* arhailiselt (tavaliselt *tuhansien*), samuti omadust näitavatest sõnadest (*hyvyytten* 'headuste') jne. Ainsusetüveline *ein*-genitiiv esineb vaid vähestest e-lõpulistest võõrsõnadest (näit. *minore* 'minoor': *minorein*), mis teisel silbil asuva kaasrõhu tõttu käänevad tegelikult nagu kaheasilbilised sõnad.

Partitiiv.

Rõhuta asend. 1. **-iõa*, **-iõä*: a. *-i_a*, *-i_ä*; *-ia*, *-iä* enamikus murdeis: hS *miähiä* 'mehi' jt.; - b. *-ija*, *-ijä* (siirdehäälikuna *j* või *j̄*) eriti seoses possessiivsufiksitega: äür *käsijän* 'oma käsi' (vrd. *kässī*; 'käsi'), pL *kaikellaisi^ja* 'kõiksuguseid' jt. Eristada tuleb smE *kessijän* 'oma käsi', mille *ss* on pärit kontraheerunud partitiivist *kessi* (<< *käsi* < *käsiä*). - *j* > *j̄j* geminatsioonialal: sPv *veärüksijjän* 'oma ebaõiglusi (ülekohut)' jt.; - c. *-ie* (< *-ia*, *-iä*): sPv *suurie* 'suuri' jt.; - d. *-ī* (< *-ia*, *-iä*) lõunapoolsetes murretes: hL *suamalaisī* 'soomlasi', smAL *olkii* 'õlgi' jt.; - e. *-i* (< *-ī*): smAL *lapsi* 'lapsi'; - f. *-i* (< *-ī*): smE *lapselissi* 'lapse-likke'.

2. Tüvi analoogiliselt *ei*-line, kuid käände-lõpu areng reegli pärane: a. *-eja*, *-ejä*: satA *jäljejä* 'jälgi' jt.; - b. *-ei* (< *-eja*, *ejä*): smE *havvei* 'haugi' jt.; - c. *-ē* (< *-ei*) hL *tulikivē* 'tulekive'; - d. *-e* (< *ei*): smE *mäe* 'mägesid' (nõrk aste silpi sulgeva diftongi tõttu).

3. Pleonastilistes partitiivides on *-t(a)*, *-t(ä)*-lõpp pärit rõhulisest asendist. a. *-īta*: smL *tammīta* 'tammepuid'; - b. *-itä*:- smE *kessitä(n)* (< *käsi* + *-tä*-) 'oma käsi'; häälikuseadus-

lik *kessin* langeks kokku illatiiviga 'kätesse'; -
c. -eit (-eja > -ei + -t): smE *loheit* 'lõhesid'.

4. si-mitmus: smE *rīhessi* 'rehesid'.

5. loi-, löi-mitmus idamurdeis: a. -ta, -tä-lõpp on ootuspärane kaasrõhulise silbi järel: sE*v jokiloita* 'jõgesid' jt.; - (öi > öe) sL*v rekilöetä* 'regesid' jt.; - b. dentaalita lõpp on üldis-
tatud rõhuta silbi järelt (*koiloi* 'koisid' >):
slv *veihtilöi* 'nuge' jt.

V a n a s k i r j a k e e l e s kajastub
peamiselt edelamurrete ja nende ligema ümbruse
omaaegne esinemus. 1a. Valitsev asend on *ia-*, *iä-*
lõpulistel partitiividel: Agr. *Fikunalechtiē*
'viigilehti' jt.; - siirdehäälik *j* on võimalik,
kuigi sageli *ij* = *i*: Elim. *Caickija* 'kõiki' jt.;
- b. *ī-*lõpulisel partitiivid on XVI ja XVII sa-
jandil peaaegu niisama üldised kui *ia-*, *iä-*lõ-
pulisel Agr. *swri tunnustechti* 'suuri tunnusmär-
ke', Hem. *Opetuxii* 'õpetusi' jt.

2. ei-mitmuse partitiive on kasutatud harva
kahesilbilistest sõnadest: a. piibel (1642) *sar-
weja* 'sarvi' jt.; - b. lõpukao juhtudena: Finno
änei 'hääli' jt.

3. -t(a), -t(ä)-lõpulisel kontaminatsioonid
pole sagedased: a. Agr. *Jumalissita* 'jumalikke'
jt.; - b. -ei + -t(ä): Hem. *jäljeit* 'jälgi'.

P r a e g u n e k i r j a k e e l vilje-
leb sõna silpide arvust olenemata *ia-*, *iä-*lõpu-
list partitiivi: *lahtia* 'lahtesid', *sisaruksia*
'õekseid' jne. Ainult e-lõpulistest apellatiivi-
dest (ei-deminutiivid) on võimalik ka -eja-lõpu-
line partitiiv: *nukkeja* ~ *nukkia* 'nukusid'; pä-
risnimedest - ainult -eja-vorm: *Polle* : *Polleja*.

Rõhuline asend. 1. Ootuspärast t(a)-, t(ä)-
lõppu kasutavad vähesed murded: a. To *hevusita*
'hobuseid' jt.; Sellest tuleb eristada smE *ihmis-
sit* (< *ihmisī* + *ihmisitä*) 'inimesi'. - b. säili-
nud *ī-*ga kontaminatsioonid: smAL *punasīta* 'puna-
seid' jt.

2. Enamikus murdeis domineerib rõhuta asendi eeskujul dentaalita partitiivitüüp: a. $-i, a, -i, ä$; $-ia, -iä$ samadel aladel kui kahe- ja neljasilbilistes sõnades: hS *syrämellisiä* 'südamlikke' jt.; - b. $-ija, -ijä$ (siirdehäälikuna j või $j̄$), possessivsufiksile puhul esineb sageli paradigmaatiline vaheldus $-ija- : -i$: smE *tyttärijän* 'oma tütreid', vI *kärpäsiJä* 'kärbseid'; - $j > jj$ (kahe- ja neljasilbiliste tüvede mõjul): sIv *hevosijjän* 'oma hobuseid', kuid *hevosī* 'hobuseid'; - c. $-ie$ ($< -ia, -iä$): sLäv *ihmisie* 'inimesi'; - d. $-i$ ($< -ia, -iä$): satA *avami* 'võtmeid' jt.; - e. $-i$ ($< -i$): smAL *punasi* 'punaseid'; - f. $-i$ ($< i$): smE *ihmissi* 'inimesi'.

3. *ei*-mitmus edelamurdeis kahe- ja neljasilbiliseks lühenenud tüvedes: *paimnei* 'karjuseid'.

4. *si*-mitmus segunemise tõttu kontraheerunud noomenite deklinatsiooniga: smE *remplessi* ($< rempele- : remmel$)'.

V a n a s k i r j a k e e l e s on reegli-
pärane $t(a)-, t(ä)$ -lõpp võrdlemisi üldine: Agr. *Eleimite* 'loomi' jt. Dentaallõpuga partitiivid on ainulised *ei*-mitmuse puhul: Hem *sydhämeit* 'südameid' jt. Rõhutust asendist üldistunud $ia-$, $iä$ -lõpuliste partitiivide tarvitamine, mis on tüüpiline Häme murdele, suurenes kirjakeeles märgatavalt XVII sajandil: piibel (1642) *sencahtaisia* 'sellesarnaseid' jt. i -lõpulisel vormel on kasutatud peamiselt Edela-Soomest pärinevad kirjanikud: Hem, *Endisii* 'endiseid' jt.

P r a e g u n e k i r j a k e e l viljeleb $ia-$, $iä$ -lõpulisel partitiivil: *variksia* 'vareseid', *eläimiä* 'loomi'. Erandi moodustavad *kyynel* 'pisar' -tüüpi segaparadigmaga sõnad, mida mitmuses võib käänta kontraheerunud sõnade järgi eitüvelisena: *kyyneleitä* 65,4 % - *kyyneliä* 34,6 %.

Illatiiv.

Rõhuta asend. 1 a. $\bar{i}(n)$ (*h* kao tõttu) enamikus murretes: satA *kässī(n)* 'kätesse' jt.; - b. *-in* (< $\bar{i}n$) atributiivseis noomeneis edelamurretes: *üssin tavoihi* 'uutesse kommetesse'.

2. *h*-lised illatiivid reeglipärastena murdeis, kus *h* \equiv (*hK*, *pL* jm.), mujal rõhulise asendi eeskujul: a. *-hi(n)*: smE *miähihin* 'meestesse' jt. Seoses possessiivsufiksiga esineb sageli paradigmaatiline vaheldus, näit. *hK käsihh* 'oma kätesse', kuid *käsīn* 'kätesse'; - \bar{i} -tüvede mõjul \bar{i} (mitte kontaminatsiooniline lõpp, sest *h* \equiv : *pL sūrihi(n)* 'suurtesse'; - põhjamurdeis sisekao vorme: *pK toishih* 'teistesse' jt.; - metateesijuhud: To *sormhīn* (*i + i*) 'sõrmedesse' jt.; - b. *-hen* illatiiv-genitiivides kontaminatsioonina ($\bar{i}n + -hen$): sLäv *kässiihen*; 'kätesse' jt.; - c. *-h* (< *-hen*): *hK kivih* 'kividesse'; - d. *-hīn* ($\bar{i}n + -hin$): satY *kivihīn* 'kividesse'.

3. *s*-illatiivid kõikjal kontaminatsioonivormidena: a. *-sse*: (*ihe > i*) smAL *rekkiisse* 'regedesse'; - ($\bar{i} > i$) smAL *sarvisse* 'sarvedesse'; - (*i > i*) smE *sormisse* sõrmedesse'; - b. *-sī* (< *-sihin*): *hL olkisi* 'õlgedesse'; - c. *-sä*-koos possessiivsufiksiga: ($\bar{i} > i$) smE *läppisär* 'tema aukudesse'.

4. a. *ei*-mitmuse ootuspäraseks illatiiviks edelamurdeis on kontraheerunud vorm: *särjein* 'särgedesse'; - b. < *särjehin* 'särgedesse'; - c. eelmiste kontaminatsioonina: *särjeihin* 'särgedesse' (diftong *ei* on sekundaarne).

5. *loi*-, *loi*-mitmuse puhul oh *h*-line käändelõpp kaasrõhulise silbi järel ootuspärane: a. *-he(n)*: vI *rekilöihe* 'regedesse' jt.; - (*öi > öe*) sIV *mäkilöehen* 'mägedesse'; - *-hin*: sIV *mäkilöehin* 'mägedesse'. - b. *h*-ta esinemus: vI *nimilöi* 'nimedesse' jt.

V a n a k i r j a k e e l e kahe- ja neljasilbiliste sõnade illatiivis on *h* säilinud: Agr. *Twlihin* 'tuultesse', *pahenoxihin* 'pahandus-tesse' jt. Rauma murde sugemetega Westhi tekstis esineb kontaminatsioon: *käszihiins* (< *käsīn* + *-hin*) 'oma kätesse'. *h* säilimine murdeis XVII sajandil oli ulatuslikum kui praegu: Masku Hemminkil *h* ka ainsuses, näit. *usohon* 'ususse'. *ei*-mitmuse puhul Westhi tekstis kontraheerunud *-ein* + *-hin*: *pijlueihin* 'pilvedesse'. *h*-ta vormide puhul üldiselt $\bar{i}(n)$, näit. Agr. *sinun kesis* 'sinu kätesse', Elim. *pyhijn käsijs* 'sinu pühadesse kätesse', kuid mõnel juhul (näit. Westhi tekstis) on võimalik ka *-in* (< $\bar{i}n$).

P r a e g u n e k i r j a k e e l viljeleb kontraheerunud lõpuga illatiive: *tuliin* 'tuledesse', *ompelijattariin* 'õmblejannadesse'. Sõnast *nukke* 'nukk' on kasutusel ka *ei*-tüve vorm: *nukkeihin* ~ *nukkiin*.

Rõhuline asend. Kaasrõhulise silbi järel on *h* säilimine ootuspärane, mistõttu enamik *h*-lisi illatiive on reeglipärased. 1 a. *-he(n)* illatiivgenitiivides: (rõhutust asendist üldistunud $\bar{i}n$ + *-hen* kontaminatsioon): sLv *sammaliihe* 'sammaldesse'; - b. *-hi(n)* (< *-hen*): pL *hevoosihin* 'hobustesse' jt. Eristada tuleb smE *muinassihin* (< *muinasiin* + *-hin*) 'muinasaegsetesse'; - sisekao tõttu: Ke *satimhin* 'püünistesse'; - metateesijuhuna: To *sieraihiin* 'sõõrmetesse'; - kontaminatsioonina: To *tyttärhiin* 'tütardesse'.

2. Ülekaalus on rõhutu asendi eeskujul kontraheerunud illatiivivormid: a. $\bar{i}(n)$: satY *hijaisin* 'vaiksetesse' jt.; - b. *-i* (< $\bar{i}n$) edelamurdeis: *ihmissi* 'inimestesse'.

3. *s*-illatiivid kontaminatsioonivormidena: a. *-sse*: smAL *rikoksisse* 'kuritegudesse'; - smAL *hepoississe* 'hobustesse'; - b. *-si*: Porvoo *ihmissisiki* 'inimestessegi'; - c. *-s*: smE *tyttäris* 'tütardesse'; - d. *-sä* koos possessivsufiksiga: smE *tyttärisän* 'tema tütardesse'.

4. *ei*-mitmuse illatiivid esinevad väga har-

va: a. *-hi*: smE *paimneihi* 'karjustesse'; -
 b. *-sīn* segaparadigmas *tütär* 'tütar': gen. *tüttä-
 rēn*: satA *tüttareisīn* 'tütardesse'.

V a n a k i r j a k e e l on alates Ag-
 ricolast kasutanud nii *-hin-* kui *-īn-*lõpulisi il-
 latiive. *h-*vorme on soosinud Hemminki, Raumannus
 ja Kollanius; rikkalikult leidub neid ka Westhi
 tekstis: Hem. *nuorihin ihmisiin* 'noortesse ini-
 mestesse' jt., *ei-*mitmuse illatiiv esineb harva:
 Westh *Sydhämeihi-[ne]* 'teie südamesse'. *-īn-*
 vormid on vanimatel kirjanikel vähemuses: Agr.
meiden Sydhemijn 'meie südamesse'.

P r a e g u n e. k i r j a k e e l kasu-
 tab kontraheerunud lõpuga illatiivi: *tyttäriin*
 'tütardesse', *hoitajattariin* 'naishoidjatesse'.
*h-*line tüüp on võimalik ainult luulekeeles.

Kontraheerunud noomenid

**eγe-*, **eγe-* ja **he-*, **he-*tüved

Siia rühma kuuluvatest noomenitest on enamik
 kolmesilbilised, millede deklinatsioon on üld-
 joontes omane ka algselt neljasilbilistele sõna-
 dele. Muutuste $\gamma > \emptyset$, $h > \emptyset$ või $h =$, $\gamma /> h$ tõttu
 on vahe **-ek-* ja **-eh-*lõpulistele sõnade vahelt
 mitmuse obliikväändeis kadunud (ainsuses ja
 mitmuse nominatiivis on murdeti vahe säilinud:
-ehē- > *-ē-*, kuid *-eγe-* >> *i*).

1. a. $h =$ või h siirdehäälikuna γ asemel: pL
vierahilla 'võõrastel', *puuttehis* 'puudustes'. *e*
 ainsuse tüve (*ihe* > *ehe*) *-is-*lõpulistele sõnade
 mitmuses: äür *rukehis* 'rukistes'; - b. *i* (< *i*)
 asendipikendusena: vI *listehist* 'laastudest'; -
 c. \bar{i} (< *i*) asendipikendusena: smAL *rukhiis* 'ru-
 kistes' jt. Muudel juhtudel *i-*tüvede mõju: pL
rukihīsta 'rukistest'. Vorm hP *lainnakihiat kin-
 tahīssa* 'laenukihiat kinnastes' on koos rahvalau-
 luga saadud mujalt. - d. metateesijuhud põhjamur-
 deist (L. Kettunen) sisekaoseletus ei pea siin

paika): To *tervheistä* 'tervetest'; - To *Palhjain* (instr. sõnast *paljas paljas*'), milles kahekordne metatees (pro *paljhain*); - pK *valamhiiks* 'valmisteks'; - e. sisekaojuhuna: pK *valamhina* 'valmina'.

2. a. $\gamma, h > \emptyset$ tõttu enamikus murdeis sekundaarse difotngiga kontraheerunud mitmuse tüvi: smE *puheist* 'kõnedest', *vierailt* 'võõrastelt' jt.; - b. \bar{i} (< *ihi*) ootuspäraselt *is-lõpu* listes sõnades: sP *nārīsta* 'naeristest' jt.; -ei: kagumurdeis ainsuse tüve (*ihe > ehe > ē*) mõjul: vI *valmeina* 'valmistena' jt.; läänemurdeis *i-tü* vede *ei*-mitmuse mõjul: smE *naoreis* 'naeristes' jt.; - c. *aē, ae* (< *ai*) reduktsioonialal: pK *ham-päässa* 'hammastest'; - pK *vieraesta* 'võõrastest' jt.; - d. \bar{e} (< *ei*): pL *siteenä* 'sidemetena' jt.; - e. *oa* (< *oai* < *ai*): sLv *hampoasssa* 'hammastest'; - f. *a* (< *ai*): smE *hamppas* (= sg. in.) 'hammastest'.

3 a. *oi, öi, i* siirdumise tõttu teise deklinatsioonitüüpi: To *kauppioilla* 'kaupmeestel'; smE *räätikköis* 'kaalikates', *seippist* 'teivastest' - teist algupära on To *kuhilhoille* 'kuheliikudele', mis on tüüpide (*asukahi-*) *asukhai-* + *kauppioi-*kontaminatsioon; - b. *o* (< *oi*), *ö* (< *öi*): smE *sormikkon* 'sõrmikutena', *räätikköks* 'kaalikateks'.

4. *si*-mitmus edelamurdeis: *varkkazis* 'varastest'. Sellest tuleb eristada juhuslik illatiivi ja allatiivi kontaminatsioon smM *huoneisillen* 'tubadesse'.

V a n a s k i r j a k e e l e s on *h*-lise tüve kasutamine nii *eye-*, **eye-* kui **he-*, **he-* tüvedes üldisem kui kaasaegseis murdeis, **ek-lõ*-pulistest sõnadest on *h*-vorme viljelnud eriti rikkalikult Ljungo ja Salamnius: Ljun. *sitehistä* 'sidemetest', Sal. *waattehissa* 'riietes' jt. *h* kaduvormid, mida leidub juba Agricolaal, muutuvad XVII sajandil sagedamaks: piibel (1642) *ihmeillä* 'imedel', Kol. *hääwaatteista* 'pulmariietest' jt. Edelamurdeist tuntud kontraheerunud noomenite siirdumist teise deklinatsioonitüüpi esineb harva: Fin. *riettoist lauloist* 'roppudest laulu-

dest'; ebaselge on Agr. *päcappalista* 'peatükki-dest', mille sg. nom. on *-kappal* (?) või *-kappale*. e < ei harva; Flor. *sywist opin Cappalesta* 'sügavatest õppetükkidest'.

P r a e g u n e k i r j a k e e l viljeleb diftongilist mitmuse tüve: *rakkailla* 'armsattel', *vaatteissa* 'riietes' jne. *is*-lõpulistel sõnadel esineb ka reeglipärase \bar{i} -tüvi: *kauniilla* ~ *kauneilla* 'ilusatel'. *h*-liste vormide tarvitamine piirdub luulekeelelega; *is*-lõpulistel võimalik nii *ihi*- kui *ehi*-tüvi (*kaunihilla* ~ *kaunehilla* 'ilusatel').

Genitiiv.

1. Mitmusetüveline lähtetüüp **paise*̄*iden*, **mättähi*̄*iden*, **kallihi*̄*iden* on põhjaks kontraheerunud murdevormidele: a. *-je(n)* (< *- δ en*), mille ees diftong või \bar{i} (*-is*-lõpulistel sõnadel): sL *lähteije(n)* 'allikate' jt.; - (*ai* > *ae*): sL *vieraaje* 'võõraste'; - (*i* - > \bar{i}) sPv *rukkijen* 'rukiste'. - Edelamurdeis *j* < *i*: *lähtejen* 'allikate'; võimalik ka kontaminatsiooniseletus: *varkkan* + *-jen* = *varkkajen* 'varaste'. - b. *-ijjen* (< *-iden*): sPv *vennejjen* 'paatide'; - c. *-len* (< *- δ en*): hK *vätteilen* 'riiete' jt.; - d. *-ren* (< *- δ en*): hL *konneiren* 'masinate' jt.

2. Mitmusetüvelised on ka *h*-lised genitiivid: a. *-ie(n)*, *-i*̄*je(n)* (< *-iden*): hK *venehien* 'paatide' jt., pL *lampahi*̄*je(n)* 'lammaste'; - b. \bar{i} -*i(n)* (< *-ien*): vI *huoneh*̄*i* 'tubade' jt.

3. a. Kontraheerunud lõpuga *ain-*, *äin-*, *ein-*, *in-*genitiivid on idamurdeis kujunenud tüübi *jalkoin* 'jalgade' mõjul: sL *lampain* (< / **lampahi*̄*iden*) 'lammaste', sav *rukkiin* 'rukiste'. Seevastu edelamurrete vastavad vormid (nagu ka e murd. *hamBaDe*) võib vähemalt teoreetiliselt tule-

tada ainsusetüvelisest lähtetüübist: *hampain* (< *hampain* < *hampaen* << *hampahaen* < **hampahaδen*) 'hammaste' (vaheaste *hampaen* on esindatud vanas kirjakeeles: Sor. *hambaen*). -b, -an (< *ain*), -en (< -*ein*) edelamurdeis: *rakkan* (= sg. gen.) 'armaste', *terven* (= sg. gen.) 'tervete'; -c, -*hain* sisekaolise ainsusetüvelise genitiivina: To *varphain* (< **varpahaδen*) 'varvaste'.

4. Konsonanttüvelised genitiivid on põhiliselt omased läänemurretele: a, -*ste(n)* tüübis **mättästen*: smE *seeväste* 'teivaste' jt.; -muutuse -*eh* > -*es* tõttu kuulub murdeti siia rühma ka algselt *h*-lõpulisi sõnu: pL *venesten* 'paatide' jt.; -b, -*tte(n)* häälikuseaduslik **ek*-lõpulistest sõnades, analoogiline **eh*-lõpulistest (edelamurdeis ja Kagu-Häme murdeis ka *ht* > *tt* võimalik): pL *saretten* 'vihmade', Ke *venetten* 'paatide' jt.; -c, dift. + -*tte(n)* tüüpide ?*paiseiden* või *paisein* + *paisten* kontaminatsioonina): smE *äkkeitten* 'äketete', hL *ruumeitten* 'laipade' jt.; -tüves anal. *oi*-diftong *a*-tüvede mõjul smE *juurikkoitten* 'juurikate'; - (*i*-*i* > *ī*): hP *tūrīitten* 'kalliste'; - (*ai* > *ā*) hL *vierāitten* 'võõraste'; - (*ai* > *a*, *ei* > *e*, *ī* > *i*, *oi* > *o*) smE *rikkatten* 'rikaste' jne.; *h*-tüvedes: pL *vierahitten* 'võõraste'; metateesijuhud põhjamurdeis; Ke *lamphaitten* 'lammaste' jt.; samuti To *puhheitten* (< *puhehitten*) 'kõnede', mis tuleb hoida lahus geminatsioonist *h* > *hh*.

5 a. *ten*-lõpulisi kontaminatsioonid *h*-tüvedes: hK *rastahīiten* 'rästaste'; -dift. + -*ten*: sEv *perheiten* 'perede'; -*a* (< *ain*), *e* (< *ein*), *i* (< *īn*) + -*te*, smE *sāppate* 'saabaste' jne.; -b, -*ttein* (-*tten* + -*ein*): smE *huanettein* 'tubade', -*-tein* (-*ten* + -*ein*): smE *vierastein* 'võõraste'; -c, -*he(n)* (pärit illatiivist): vI *mät-täihe* 'mätaste' jt.; - (*i*-*i* > *i*) sIv *kallīhen* 'kalliste'; - (*ei* > *eē*) sIv *terveēhen* 'tervete';

(ai > ae) sIv *lampaehen* 'lammaste'; - (ai > oai > oa) sIv *hampoahen* 'hammaste'; - d. -hin (pärit illatiivist): (ei > ē): sIv *lähteehin* 'allikate'.

6. -nen (< *-nden) pärit tüübist *nonden, *onnettoinden: Natta *asukkainen* 'elanik'.

7. si-mitmus: smE *ammeste(n)* 'vannide'.

8. -ttien-lõpp on pärit tüübist *harmättien* 'hallide', kus *tti* esineb läbi kogu paradigma: pL *vierahittien* 'võõraste'.

V a n a s k i r j a k e e l e s domineerib konsonanttüveline genitiiv. I a. -sten s-lõpulistest sõnades: Agr. *hardasten* 'harraste' jt., - -ain + -sten kontaminatsioonina: Ups. ev *iudaisten* 'juudaste' jt.; - b. -hten = peamiselt Agricolal, Juustenil ja Ljungol: Agr. *Walechten* 'valede' jt.; juhuslikult Agr. *haurachten* (pro *haurasten*) 'habraste'; trükiveana Agr. *Ihmeeten* (pro *Ihmecten*) 'imede'; - c. -tten (< -kten ja juba Agricolast alates ka < -hten): Agr. *Ihmetten* 'imede' jt.; - d. -ten (faktilisena või ? = -tten): Sor. *tarweten* 'tarvete' jt. (vrd. smE -te: *sattete* 'vihmade').

2. Ainsusetüveline genitiivitüüp **hampahaδen*, **imeheδen* (tekkinud paiguti varakult **jalkaδen*-, **nimeδen*-esinemuse analoogial) on tõenäoliselt põhjaks järgmistele vana kirjakeele vormidele: a. -δen: Agr. *ihmedhen* 'imede', *kuningadhen* 'kuningate'; - b. -aen (< -aδen): Sor. *hambaen* (< *hampahaen* < *hampahaδen*); - c. > -ain; -ein: Agr. *hambain* 'hammaste', Sor. *waattein cansa* 'riietega' jt.; - h-tüvedes: Agr. *murehein* 'murede'; - In (-is-lõpulistest sõnades): Agr. *callijn* 'kalliste'; paralleelvormina *callein*, mille lõpp -ein on tekkinud kahesilbiliste i-tüvede mõjul (vahelüliks muud mitmuse käänded: *kalleista* 'kallistest' - *risteistä* 'ristidest' jne.); - d. -an (< -ain) atributiivselt kasutatud juhtudel: Agr. *minun Armahan Tytteritten* 'minu armaste tütarde'. - Soome vana kirjakeele nagu murretegi kontraheerunud noomenite puhul on oletatud lähtetüübiks ainult mitmusetüvelist genitiivi (M. Rapola: *ham-*

bain < **hampahiden*, *Wōtein* < **vōteyiden*), mis on jäänud aga ligemalt motiveerimata.

3. Kontaminatsioonivorme: a. dift. + -tten: Hem. *tarpeitten* 'tarvete' jt. Alates E.N. Setäläst peetakse tüüpi *paissetten* 'paisete' vormide *paiseiden* + *paissetten* kontaminatsiooniks, mis pole aga ustav, sest vanas kirjakeeles ja edelamurdeis on selle algelementideks (**paiseyēden* >)

paisein + *paissetten*. - b. -ten (? = -tten) harva: Agr. *Lambaiten* 'lammaste', mille tõenäoliselt kajastub edelamurrete tüüpi *sāppate* 'saabaste' varasem arenguaste *sāppaiten*; - c. -ain, -ein + -den ainult neljasilbilistes tüvedes: Agr. *kuningaidhen* 'kuningate', *Perkeleiden* 'kuradite', mis on põhiliselt samasugused kahe käändelõpu kontaminatsioonid kui Agr. *pacanaiden* 'paganate', *eleueitten* 'elavate' jm.; - d. -ttein (-tten + -ein): Sor. *murhettein* 'murede' (vrd. smE *huanettein* 'tubade'); - e. -aittein (-ain + -ttein): Fin. *Kuningaittein* 'kuningate'; - f. -stein (-sten + -ein): Fin. *sairastein* 'haigete'.

P r a e g u n e k i r j a k e e l kasutab peamiselt mitmusetüvelisi vorme, kusjuures soositum on *den*-lõpuline genitiiv: *hampaiden* 'hammaste' 71,5 % - *hampaitten* 25,5 % - *hammasten* 3,0 %; *tieteiden* 'teaduste' 82 % - *tieteitten* 18,0 %. Konsonanttüvelise genitiivi *tiedetten* tarvitamine piirdub kõnekäändude ja liitsõnadega, näit. *lakitiedetten kandidaatti* 'õigusteaduste kandidaat'. Luulekeele *h*-lised vormid on kas *ien*- või murdepäraselt *itten*-lõpulised: *kallihien*

kallehien - *kallihitten* ~ *kallehitten* 'kalliste'.

Luulekeel kasutab harva ka ainsusetüvelist genitiivi: *armahain* (< **armahaēen*) 'armaste'.

Partitiiv.

1. -*t(a)*-, -*t(ä)*-lõpp on ootuspärane kolmesilbilistes, analoogiline neljasilbilistes tüvedes: a. (sekundaarne dift. =) pP *viaraita* 'võõraid', 4-silbil. pK *viikatteita* 'vikateid' jt.; - b. (*i-i* > \bar{i}) sPv *naorīta* 'naereid'; - c. (*ei* > *eē*, *ai* > *ae*) sP *huoneēta* 'tube', pK *saeraeta* 'haiged' jt.; - d. (*ei* > \bar{e}) pL *pärētä* 'laaste'

jt.; - e. (*ai* > *oai* > *oa*) sLv *hampoat'a* 'hambaid'; - f. (*äi* > *ä*, *ei* > *e*) smE *seippät* 'teibaid', 4-silbil. *roiklet* 'volaskeid'; - g. (*oi*, *oe*, *o* siirdumise tõttu teise deklinatsioonitüüpi) sIv *orioita* (pro *orīta*) 'täkke', 4-silbil. smE *juurikkoit* 'juurikaid', sP *kauppijoeta* 'kaupmehi, smE *kuninkkot* 'kuningaid'; - h. *h*-line mitmuse tüvi: Ke *varkahita* 'vargaid'; - i. metateesijuhte põhjamurdeis: pK *To porshaita* ~ *porssaita* (*ss* < *hs*) 'põrsaid'; - (*ihi* > *hī*) pL *rukhitā* 'rukkeid'; - (*ehi* >> *hē*) pL *huanheta* 'tuba'.

2. Dentaalita käändelõpp on ootuspärane neljasilbilistes, analoogiline kolmesilbilistes tüvedes: a. *-ia*, *-iä* sageli *h*-vormides: pL *rukihia* 'rukkeid' jt.; 4-silbil. satY *perkelehiä* 'kuraideid'; - sisekaojuhte põhjamurdeis; To *vāthia* 'riideid' jt.; - b. *-ija*, *-ijä* (siirdehäälikuna *j* või *j̄*): pK *varkahi(j)a* 'vargaid', pL *tervehijā* 'terveid'; - metateesijuhte: pK *varkhaja* 'vargaid', Ke *puheja* (< *puhehi-*) 'kõnesid' jt.; - c. lõpukao tõttu: *-ei* (< *-eja*), *-ai* (< *-aja*): 4-silbil. smE *vikattei* 'vikateid', hL *kauppijai* 'kaupmehi' jt.; - *ī* (*is*-lõpulistes sõnades): hL *valmii* 'valmeid'; - *e* (< *ei*): smE *tyyre* 'kalteid'; - d. - *ī* (< *-ia*, *-iä*) *h*-listes vormides: hK *hampahī* 'hambaid' jt.; - e. *-i* (< *ī*): smAL *lampahi* 'lambaid'; - f. *i* siirdumise tõttu teise deklinatsioonitüüpi: smE *puhti* 'puhtaid', *seippi* 'teibaid'.

3. *si*-mitmus: smE *kärmessi* 'usse'. Reeglipärane *kärme* (< *kärmei*) langeb kokku ains. genitiiviga.

V a n a s k i r j a k e e l e s domineerib nii kolme- kui neljasilbiliste sõnade puhul *t(a)*-, *t(ä)*-lõpuline partitiiv. Vanimad kirjaniidud soosivad *h*-lisi vorme: Agr. *Lambahita* 'lambaid', Kol. *Rukihita* 'rukkeid' jt. Kontraheerunud tüvega vorme esineb Agricolaast alates: *Jhmeit* 'imesid', 4-silbil. *Loondocappaleita* 'olevusi' jt. Küllaltki sagedane on *is*-lõpuliste sõnade *ī*-

line esinemus: Westh *caunit* 'kauneid' jt. *oi*-line tüüp on esindatud: 4-silbil. Raum. *kuningoita* 'kuningaid'. Dentaalita partitiive on neljasilbilistest sõnadest viljelnud Agricola: -*eja*: *odhac-keija* 'ohakaid'; - -*ei*: *cappalei* 'tükke'; - -*hī*: *laupiahi* 'õndsaid'. Kolmesilbilistest sõnadest on ebareeglipärased, kontraheerunud käändelõpuga vormid haruldased: Hem. *puhei* 'kõnesid', *Caunei* 'ilusaid'.

P r a e g u n e k i r j a k e e l viljeleb nii kolme- kui neljasilbilistest tüvedest *ta-*, *tä*-lõpulisilisi vorme: *kalliita* ~ *kalleita* 'kal-leid', *kuninkaita* 'kuningaid'. Luulekeeles ja rahvapärastes kõnekäändudes esineb ka *h*-line tüüp *vieraahia* 'võõraid'. *kyynel* 'pisar' tüübi sega-paradigmas on *ei*-line tüvi soositum: *kyyneleitä* 65,4 % - *kyyneliä* 34,5 %.

Illatiiv.

**eh-* ja *s*-lõpulistest sõnadest ootaks *s*-illatiive (lähtetüüp **taivahisen*), **ek*-lõpulistest sõnadest *h*-vorme (lähtetüüp **paiseyihen*). Üldistuste tõttu esineb murdeis sõnatüübist olenemata kas *h*- või *s*-illatiiv, mitte aga mõlemad korraga nagu kirjakeeles.

1. *h*-lised illatiivid (häälükuseaduslikud vaid **ek*-lõpulistest sõnades): a. -*hen*: sekund. dift. = sIv *kutteihen* 'kudedesse' jt.; - (*ihi* > \bar{i}) sIv *kallīhen* 'kallistesse' jt.; - (*ei* > *eē*, *ai* > *ae*): sIv *terveēhen* 'tervetesse', *vieraehen* 'võõrastesse'; - b. -*hin* (< -*hen*): sekund. dift. = või pärit teisest deklinatsioonitüübist: smE *kutteihin* 'kudedesse' jt.; 4-silbil. smE *kuninkoihin* 'kuningatesse'; - (*ihi* > \bar{i}) sP *ruumihiha* 'nende kehadesse'; - (*ei* > *eē*, *ai* > *ae*) sIv *terveēhin* 'tervetesse', *vieraehin* 'võõrastesse'; - (*ei* > \bar{e}) pL *sitēhin* 'sidemetesse' jt.; - (*ai* > *oai* > *oa*) sLv *hampoahi* 'hammastesse'; - (*ei* > *e*, *oi* > *o*) 4-silbil. smE *kekālehin* 'tukkidesse', *sormikkohin* 'sõrmikutesse'; - c. -*h* (< -*hen*): sav *pärreih* 'laastudesse'; -d. -*hī*(n) (\bar{i} n + -*hin*):

sekund. dift. \bar{e} satA *petkeleihī(n)* 'uhmrinuiadesse'; - (*ei* > \bar{e}) sLv *lähteehii* 'allikatesse'; - (*ai* >> *oa*) sLv *hampoahii* 'hammastesse'.

2. Kontraheerunud käändelõpuga illatiivid esinevad vähestes murretēs: a. $-h\bar{i}$ *h*-listes vormides: sav *valjahii* 'valjastesse' jt.; b. $-ein$, $-ain$, $-oi$: smE *ahnein* 'ahnetesse', *sovelioi* 'sündsatesse'; - c. *a* (< *ain*) atribuutides: smE *rakka lapsihe* 'armastesse lastesse'.

3. *s*-illatiivid (häälikuseaduslikud vaid *s*- ja *h*-lõpulistēs sõnades): a. $-sse$ edela- ja kagumurdeis: smE *terveisse* 'tervetesse', vI *lähteisse* 'allikatesse'; - *h*-vormides: vI *rikkahisse* 'rikastesse'; - b. $-sin$: hE *lähteisīn* 'allikatesse'; - c. $-sihin$: (hiline dift. \bar{e}) satY *huoneisihin* 'tubadesse'; - (*ei* > \bar{e} , *ai* > \bar{a}) 4-silbil. pL *kuninkaasihīn* 'kuningatesse' jne.; - *h*-vormides: pL *venehisihin* 'paatidesse'; - metateesijuhud: Ke *vierhaishīn* 'võõrastesse'; pL *venehis^hi(n)* 'paatidesse'; - pärapõhjamurdeis metateetiline $-ssin$ (< *shin* < $-sihin$), mis etümoloogiliselt tuleb hoida lahus edelamurrete käändelõpust $-ssin$ (< $-s\bar{i}n$ < $-sihin$): Ke *vierhaissin* 'võõrastesse', To *puhheissin* 'kõnedesse' (metatees nii tüves kui käändelõpus: *puhehisihin*): - d. $-s\bar{i}(n)$ (< $-sihin$) paljudes lääne- ja idamurdeis: sekund. dift. \bar{e} hS *sāppaisī(n)* 'saabastesse' jt., sPv *puhheisīn* 'kõnedesse', mille gemineerunud *hh* tuleb eristada pärapõhjamurrete metateetilisest *hh*-st; (*ihi* > \bar{i}) hS *nauriisiin* 'naeristesse'; - (*ai* > *ae*) sIv *vieraesīn* 'võõrastesse' - *h*-vormides: hK *venehisī* 'paatidesse'; - e. $-ssi(n)$ (< $-s\bar{i}n$ < $-sihin$): smE *sittessi* 'sidemetesse'; - f. $-s$ ($-sen$): smE *seippäis* 'teivastesse'; - (*oi*, *i* pärit teistest deklinatsioonitüüpidest) smE 4-silbil. *kuninkkois* 'kuningatesse'; *seippis* 'teivastesse'; - g. $-sa$, $-sä$ - possessiivsufiksi ees: smE *vätteisas* 'sinu riietesse'; - (*i* pärit $\bar{ä}$ -tüvede mitmusest) smE *seippisän* 'oma teivastesse'.

V a n a s k i r j a k e e l e s on rikalikult jälgi *se(n)*-lõpu liitumisest *eh*- ja *s*-

lõpuliste sõnade mitmuse tüvele: Agr. *murehisens* 'oma muredesse', Westh *cahleise* 'ahelatesse' jt. -sse: Westh *tarpeisze* 'tarvetesse'. Esindatud on ka *sen*-lõpust kujunenud -*sin*, -*sihin*, -*sīn* ja -*s*. -*sin*: Agr. *caunisin* 'ilusatesse', Sal. *rāystāhi-sin* 'räästastesse' jt.; - *sihin*: Kol. *huoneisihin* 'tubadesse'; - -*sīn*: Agr. *tarpesijn* 'tarvetesse', Sal. *Cahlehisijn* 'ahelatesse'; -*s* (harva): Westh *mureheis* 'muredesse'.

h-illatiivid on ootuspärased **ek*-lõpulistes sõnades: Agr. *waattehins* (< **vätteyhinsak*) 'tema riietesse' jt. *h*-lise käändelõpu üldistumist *h*- ja *s*-lõpulistesse sõnadesse esineb harva, käändelõppudeks -*hin* ja -*hīn*: Raum. *Rattaihins* 'oma vankritesse', Fors. *aineihijn* 'ainetesse'

Kontraheerunud käändelõpuga illatiive esineb *Agricolast* alates; üldisemad on nad neljasilbilistes sõnades, kus käändelõpu *h* kadu rõhutu silbi järel on toimunud varem kui kolmesilbilistes sõnades: Agr. *Rattains* 'oma vankritesse', teise deklinatsioonitüüpi siirdununa *Ruchtinoin* 'vürs-tidesse', Raum. *wanhurskoin* 'vagadesse' jt.

P r a e g u n e k i r j a k e e l kasutab võrdõiguslikult *siin*- ja *hin*-lõpulisi illatiive, kusjuures *siin*-lõpu tarvitamine on pidevalt lisandunud, olles kõikides kolmesilbilistes sõnatüüpides kindlas ülekaalus: *kauniisiin* 'ilusatesse' 96 % - *kauniihin* 4 %, *tuotteisiin* 'toodetesse' 89 % - *tuotteihin* 11 %.; keskmine 84-16 *siin*-lõpu kasuks. Neljasilbilistestki sõnadest on *siin*-lõpuga vormid ülekaalus (keskmine 57-43), kuid sõnatüüpidest *oppilas* 'õpilane' ja *kappale* 'tükk' on *hin*-lõpuline partitiiv isegi soositum: *oppilaisiin* 45 % - *oppilaihin* 55 %, *kappaleisiin* 44 % - *kappaleihin* 56 %. Arengu üldine suund on *siin*-lõpu kasuks mitte ainult üksi *e*-tüvelistes sõnades, vaid ka **eša*-, **ešä*-lõpulistes adjektiivides ning *o*- ja *u*-tüvede kontraheerunud noome-neis.

**še*-, **šē*-tüved

Siia rühma kuuluvad: aktiivi mineviku kesk-sõnad (*sānut* : **sānušēn*), *us*-, *ūs*-lõpulised oma-

dust näitavad sõnad (**hüvüs* : **hüvüßen*), *ut-*, *üt-* lõpulised sõnad (*kätküt* : **kätküßen*) jm. Mitmuse tüves ootaks muutust $\delta i > si$, mida soome murdeis teatud sõnatüüpidest vähesel määral esinebki. Hoopis tavalisem on mitmuse vormide moodustamine praegusest ainsuse tüvest, milles $\delta > \emptyset$, δ kohal siirdehäälik *v* jne. Arvuliselt ülekaalus on kolmesilbilised noomenid, millede deklinatsioon on enamikul juhtudel omane ka algselt neljasilbilistele sõnadele.

1. *si* (< δi): pL *kuollusilla* 'surnutel' 4-silbil. *oppinusina* 'õppinutena', sIv *koirusis-sän* 'oma koerustükkides' jt.

2 a. *v* (siirdehäälikuna δ kohal): hK *hulluvissä* 'oma hullustustes', *neittüvil* 'neitsitel' jt.; - \bar{I} asepikeenduse tõttu: aUr *lühüvīst* 'lühikestest'; - b. *h* (siirdehäälikuna δ kohal) pL *sännehista* 'saanutest' jt.; - metateesivorm Naav *kuolheina* 'surnutena'; - \bar{I} asendipikeenduse tõttu: smAL *kevähiiis* 'kevadetes'.

3 a. $\delta > \emptyset$, deklinatsiooni põhjaks ainsuse \bar{e} -line (< *u-e* < *u^he*) tüvi: smE *homettunneis* 'hallitanutes' jt.; - *eē* (< *ei*): sIv *süöneelle* 'söönutele'; - b. muud juhud: *üi* (: sg. *ü*): sIv *kätküissä* 'hällides'; - *äi*, *äe* sP *kevväinä* 'kevadetel', sIv *kev^väenä* 'kevadetel'; - *ü* (< *üi*): sLv *lyhhyys's'ä* 'lühikestes'. - c. *ui* (: sg. *u* < \bar{u} < *u-e*): 4-silbil. smE *juapunuil* 'joobnutel'; - d. *i* (: sg. *e*) siirdumise tõttu teise deklinatsiooni-tüüpi: smE *homettunnis* 'hallitanutes', hP *kevinä* (: sg. *kevä-*) 'kevadetel'.

V a n a s k i r j a k e e l e s on tavaliselt põhjaks ainsuse tüvi, milles $\delta =$ või $\delta > \emptyset$.

1. Reeglipärase *si*-tüvi on juhuslik: Agr. *lyhysille* 'lühikestel'.

2. *u*h*i* (: ainsuses ootuspärasem *u*h*e*): Agr. *coolludhista* (: sg. *coludhesta*) 'surnuist'. $\delta =$ reeglipärase vaid kaasrõhulise silbi järel: Agr. sg. *corkeudhesta* (: pl. *corkeudhista* 'kõrgus-

test'. Omadust näitavates sõnades domineerib (nagu murdeiski) analoogiline *ksi*-tüvi (*corkeuxisa* 'kõrgustes'), mille *ks* praegusest kirjakeele uususest erinedes esineb vanemal kirjanikel sageli ka ainsuses (Agr. *corckiuuxes* 'kõrguses', Westh *ychteyxes* 'ühenduses' jt.).

3. *h* (siirdehäälikuna δ kohal): *ehi*: Agr. *coollehist* 'surnuist'; - *uhi*: Westh *cuoluhista* 'surnuist'.

4. Üldisimaks esinemuseks on $\delta > \emptyset$, mis rõhutu silbi järel on häälikuseaduslik: *a*, *ui*, *üi* (< *uõi*, *üõi* või < *uhi*, *ühi*): Hem. *cuoluist* 'surnuist' jt.; harva omadusnimedest, näit. Koll. *wärytä* 'ülekohtuteta'. - *b*, *ei* esineb XVI sajandil harva: Agr. *colleista* 'surnuist'.

5. *uihi* juhusliku kontaminatsioonivormina: Westh *coluihista* (*coluhista* + *coluista*) 'surnuist'.

Praeguses kirjakeeles on deklinatsiooni põhjaks kõikides sõnatüüpides (välja arvatud ainult omadust näitavates sõnades) ainsuse tüvi. Aktiivi mineviku kesksõnades esineb suhe \bar{e} : *ei*, näit. *tulleessa*: *tulleissa* 'tulnutes'; *ut-*, *üt-* lõpulistel sõnadel - *u_te*, *ü_te*: *ui*, *üi*, näit. *kätkyessä*; *kätkyissä* 'hällides'. Nendega liitub lähedalt sõna *kevät* 'kevad' diftongiline mitmuse tüvi *keväi-*. Erandiks on siin *neitsyt* 'neitsi' käänamine, mille tüved sg. *neitsee-*: pl. *neitsei-* on päritud vanast kirjakeelest (kuhu need omakorda on saadud edelamurdeist). Omadust näitavates sõnades on mitmusevormid analoogilise *ksi*-tüvega, näit. sõnast *hyvyys* 'headus': sg. *hyvyde-*: pl. *hyvyksi-* [pro **hüvü(ü)si-*]. Luulekeeles on võimalik *h* poeticum: *tullehi-*, *kätkyhi-*, *kevähi-*.

Genitiiv.

1 *a*. Konsonanttüveline lähtetüüp **sänutten* on põhjaks murdevormides pl *oppinutten* 'õppinute, haritute' jt. - *b*. *-netten*, milles *e* pro *u*: smE *homettunette(n)* 'hallitanute' (*e* on üldistunud *u* asemele kõikides käänetes, isegi ainsuse nominatiivis).

2. *tten*-lõpuga kontaminatsioonid: *a*. *-eitten*: vL *kuolleitten* 'surnute' (? pärit kirjakeelest);

- b. -üitten: smE käsikärrüitten kans 'käsikäru-
dega'.

3. Mitmusetüveline lähtetüüp **sānušišgn* >
**sānusišgn* on vahetult põhjaks harvaesinevatele
si-listele genitiividele: pL *oppinusien* 'õppinu-
te'; - *īn* (< -ien): sav *tervüüsiin* 'terviste'.

4. Mitmusetüvelist genitiivi esindavad järg-
mised, praegusel ainsuse tüvel põhinevad deklin-
atsioonitüübid: a. -*je(n)*: smE *homettunuje(n)* ~
homettunejēn 'hallitanute'; - sL *oppineijen*
'õppinute'; - b. -*jen*: pL *kätküvijen* 'hällide'
jt.; - c. -*jjen*: sPv *kuolleijje(n)* 'surnute'; -
d. -*he(n)* (pärit illatiivist): sLv *ruostuneihe*
'roostetanute'; - sIv *lyh(h)yihen* 'lühikeste'; -
(*äi* > *äe*) sIv *ke^Vväehen* 'kevadete'; - (*üi* > *ü*)
sLv *lyhhyhen* 'lühikeste'; - e. -*išen* > *ien*, *īn*:
tüve *š* kohal siirdehäälik *h*: pL *oppinehien* 'õppi-
nute', smAL *kevāhiin* 'kevadete' jt.; - tüve *š* ko-
hal *v*: sP *lühüviin* 'lühikeste' jt.; - tüves *š* >
∅: aür *kevāiin* 'kevadete'; - harva *ši* > *si* (ana-
loogiliselt pikenenud tüvevokaaliga): sIv *hyvyy-
siin* 'headuste' (pro *hüvūsīn*).

5. Kontraheerunud lõpuga *ein-*, *ain-*genitiiv-
vid on idamurdeis mitmusetüvelised: sLäv *mānnein*
'läinute', sav *kevvāin* 'kevadete'. Seevastu lää-
nemurrete tüüp: *kuollein* 'surnute' on tõenäoli-
selt kujunenud piiratud kasutusala ainsusetüve-
lisest analoogiavormist **kōlnušēšen*, mis on pa-
ralleeliks eespool käsitatud arengule smE *hamp-
pain* < **hampahašen*.

V a n a k i r j a k e e l : 1 a. Konso-
nanttüvelised genitiivid on esindatud kõikidest
sõnatüüpidest: Agr. *Coollutten* 'surnute' jt.; -
Mart. *pühytten* 'pühaduste' jt.; - Koll. *Neihdhyt-
ten* 'neitsite'; - b. -*ten* (ilmselt ortograafilisi-
sena, =*tten*): Elim. *Colluten* 'surnute' jt.; -
Agr. *hywuyten* 'headuste'.

2. Ainsusetüvelisele lähtevormile võivad
taanduda: a. -*ušen*-lõpuga vormid: Agr. *coollud-
hen* 'surnute', mille *u* hääldus arvatavasti veel

pikalt (kuollūsen < *kuollu-ēsen << *kōlnuēēsen);
b. -ein-lõpuga vormid: Hem caatunein 'langenute';
neidzein 'neitsite' jt.

3. Ebakindlaks mitmusetüveliseks genitiiviks on Agricolal harva esinev tüüp *colleiden* ~ *Colleiden* 'surnute', mille võib seletada ka ainsusetüveliste vormide kontaminatsiooniks (*coollein* + *coolluden*). Põhiliselt samasugune kontaminatsioon ega mitte mitmusetüveline genitiiv esineb ka *ks*-tüvelises omadust näitavas sõnas Westh *rijckvxeidenj* 'minu rikkuste'.

4. Ebareeglipäraseid genitiivivorme: a. -uitten (mitmuse tüvi -ui- + -tten): Hem. *Cuolluitten* 'surnute' jt.; -üetten (ains. tüvi -üē- + -tten): Koll. *nähnyetten* 'näinute'; -eitten (-ein + -tten): Hem. *oppeneitten* '(haritute), õppinute'; - b. (t = ?tt): -uitten: Agr. *coolluitten* 'surnute'; - -eiten: Westh *nuckuneiten* 'maganute'; - -eten: Westh *cuoleiten* 'surnute, milles kas trükiviga (pro *cuoleiten* = *kuolleitten*) või 1) -eten (e < ei) nagu tüübis smE *sattete*, 2) -etten nagu tüübis smE *kuolletten*; - c. -hten (pro -tten) paralleelvormide *tarvehten* ~ *tarvetten* mõjul: Koll. *syndynehten* 'sündinute' jt.; - d. -ttein-lõpuliselt kontaminatsioon: Mart. *oikeuttein* 'õiguste' jt.; - Goth. *culkenuettein* (ains. tüvi -ue- + -tten + -ein) 'kulgenute'.

P r a e g u s e s k i r j a k e e l e s on konsonanttüvelisel genitiivil arhailine varjund: *neitsyten* 'neitsite', *kuollutten* 'surnute', *pahutten* 'halbuste'. Mitmusetüvelistest vormidest (õigemini: -ein + -den, -tten-kontaminatsioonidest) on soositum *den*-lõpuline vorm: *oppineiden* 'õppinute' 82 % - *oppineitten* 18 %. Luulekeeles esinevatel *h*-vormidel kasutatakse nii *ien*- kui ka murdepäraselt *itten*-lõppu: *tullehien* ~ *tullehitten* 'tulnute'. * δ_e -, * δ_e -tüvede deklinatsioonis puudub üldiselt vahe kolme- ja neljasilbiliste sõnade genitiivivormide vahel; ainsaks erandiks luulekeeles *tten*-lõpu puudumine neljasilbilistel sõnadel (s.o. rõhuta silbi järel).

Partitiiv.

1. *t(a)*-, *t(ä)*-lõpp on ootuspärane kolme- ja viiesilbilistes, analoogiline neljasilbilistes

sõnades: reeglipärase mitmuse tüvega tüüpi **sānu-*sita murdeis ei esine: a. (ei, ui, üi, äi) sata *peljästüneitä* 'kohkunuid', sav *kevväitä* 'kevadeid' jt.; - b. (ei > eē, äi > äe) sIv *kuolleéta* 'surnuid', *kev^Väetä* 'kevadeid'; - c. (üi > ü) sLv *lyhhyttä* 'lühikesi'; - d. pärapõhjamurdeis sisekao ja metateesi kombinatsioonina: To 4-silbil. *süöpühnitä* (< *süöpühnitä* < *süöpühnehitä*) 'sööbiniuid'.

2. Dentaalita käändelõpp on ootuspärane neljasilbilistes, analoogiline kolme- ja viiesilbilistes tüvedes: a. -*ia-*, -*iä-*: tüves (δ*i* >) *si*̄=: pL *mennysiä* 'läinuid', 4-silbil. *oppinusiä* 'õppinuid' jt.; - tüves δ kohal siirdehäälik v: hK *neittäviä* 'neitsisid'; - tüves δ kohal siirdehäälik h: 4-silbil. pL *oppinehia* 'õppinuid' jt.; - b. -*ija*, -*ijä* (siirdehäälikuna *j* või *J*): tüves δ kohal v: pL *neittäviJä* 'neitsisid' jt.; - v > ∅: sEv *lyhijä* (< *lühvijä* < *lühüvijä*) 'lühike-si'; - *h*-line metateesivorm: Ke *tulheja* (< *tullehia*) 'tulnuid'; - c. lõpukao tõttu: -*e(i)* (< -*eja*), -*ui* (< -*uja*), -*üi* (< -*üjä*), -*äi* (< -*äjä*): smE *homettunne(i)* 'hallitanuid', vI *kevväi* 'kevadeid' jt.; - d. -*ī* (< -*ia*, -*iä*): tüves (δ*i* >) *si*̄=: sIv *hyvyysii* 'headusi' jt.; - tüves δ kohal v: vI *kätküvī* 'hälle' jt.; - tüves δ kohal h: hK *tullehī* 'tulnuid'; - e. -*i* (< -*ī*): smE *lühüvi* 'lühikesi'; - f. -*ī* siirdumise tõttu teise deklinatsioonitüüpi: smE *homettunni* 'hallitanuid', milles arengu -*nei* > *nne* tulemusel kadus vahe ainsuse ja mitmuse vormide vahelt.

V a n a s k i r j a k e e l e s esineb *t(a)-*, *t(ä)*-lõpp järjekindlalt kolmesilbilistel sõnadel, kuid üldistumist neljasilbistesegi sõnadesse on kontraheerunud tüve puhul märgata: *h*-vormides *uhi-*, *ehi-*tüvi: Agr. *cuoluhita* ~ *coolehita* 'surnuid' jt.; - kontraheerunud vormides *ui-*, *ei-*tüvi: Westh *colwita* 'surnuid', Koll *nähneita* 'näinuid' jt., 4-silbil. Mart. *palanuit* 'põlenuid' jt. - Dentaalita partitiiv tuleb ootuspäraselt esile ainult algselt neljasilbilistes sõnades: *si*-tüvi: Agr. *terveysi* 'tervisi'; - *ui* + *si*-tüve kontaminatsioon: Westh *edesiuotunuisia*

'kadunuid (surnuid)' jt.; - *h*-vormina: Agr. *ede-sioutunehia* 'kadunuid' (surnuid)'; -*ksi*-tüvelised omadust näitavad sõnad: Agr. *caualuxia* 'kavalusi', Westh *sairauxij* 'haigusi'.

P r a e g u s e s k i r j a k e e l e s on kolme- ja neljasilbiliste sõnade käänamine ühtlustunud dentaallõpuga partitiivide kasuks aktiivi mineviku partitsiibi puhul: *tulleita* 'tulnuid', 4-silbil. *oppineita* 'õppinuid'. Seevastu omadust näitavate sõnade puhul esineb alati dentaalita käändelõpp: *hyvyyksiä* 'headusi', *ylpeyksiä* 'uhkusi' (*ks*-tüvi analoogiline). Dentaalita lõpp esineb silbiarvule vaatamata veel luulekeeles *h*-vormides: *tullehia* 'tulnuid', 4-silbil. *oppinehia* 'õppinuid' (harva ka *v*-vorm sõnast *olut* 'õlu': *oluvia*).

Illatiiv.

Lähtetüüp **sānušihen*, **kätküşihen*, **hüvüşihen* eeldab *h*-lisi illatiivivorme; *s*-vormid on tekkinud **hē*-, **he*-tüvede analoogial. Kirjakeeles esinevad mõlemad, kuid murdeis kasutatakse embakumba.

1 a. -*hen*: sIv *oppineihen* 'õppinutesse' jt.; - (*äi* > *äe*) *ke^vväehen* 'kevadettesse'; - b. -*hi(n)*: tüves (*ši* >) *si*: pL *oppinusihin* 'õppinutesse'; - sisekaovorm: pL *oppinushin* 'õppinutesse'; - (pl. *ei* : sg. *ē*) vL *lukeneihi* 'lugenutesse', - (*äi* > *äe*) sIv *ke^vväehin* 'kevadettesse'; - (*üi* > *ü*): sLv *lyhyyhi* 'lühikestesse'; - c. -*hī(n)* (-*īn* + -*hin*): sLv *lyhyyhii* 'lühikestesse'.

2. *h* kao tõttu kontraheerunud käändelõpuga vormid: a. -*ī(n)*: *si*-tüvedes: sav *tervüüsi* (< **tervehüşihen*) 'tervistesse'; - tüves *š* kohal siirdehäälik v: sP *lyhyyviin* 'lühikestesse' jt.; - tüves *š* kohal siirdehäälik *h*: sEv *kevähii* 'kevadettesse'; - b. -*ui(n)*, -*ei(n)*: smE *homettunui(n)* *homettunnei(n)* 'hallitanutesse'.

3. *s*-illatiivid: a. -*sse*: tüves v: smAL *lühivisse* 'lühikestesse'; - tüves *h*: smAL *kevähisse*

'kevadetesse'; - b. -sī(n): sL oppineisii 'õppinutesse' jt.; - c. -s: smE homettunnuis ~ hometunneis 'hallitanutesse'.

Kirjakeeles on paralleelselt võimalik nii hin- kui siin-lõpp: tulleihin tulleisiin 'tulnutesse'. ut-, üt-lõpulistest sõnadest soositakse hin-vorme, näit. ohuihin 'õhukestesse' 85 % - ohuisiin 15 %, lyhyihin lühikestesse' 86 % - lyhyisiin 14 %. Luulekeeles on viljeldud veel sin- ja sihin-lõppu: kuollehisin 'surnutesse', oluisiin 'õlledesse'.

L ü h e n d i d

Agr. = Agricola, Car. = Carelius, Elim. = Elimaeus, Fin. = Finno, Flor. = Florinus, Fors. = Forseen, Goth. = Gothus, hE = Edela-Häme murre, Hem. = Hemminki, hK = Kagu-Häme murre, hL = Lõuna-Häme murre, hP = Põhja-Häme murre, hS = Kesk-Häme murre, Ke = Kemijõe murre, Koll. = Kollanus, Ljun. = Ljungo, Mart. = Martti, Naav = Naavuono, pK = Kesk-Pohjanmaa murre, pL = Lõuna-Pohjanmaa murre, Por = Porvoo, pP = Põhja-Pohjanmaa murre, Raj. = Rajalenius, Raum. = Raumannus, Sal. = Salamnius, sata = Ala-Satakunta murre, satY = Ylä-Satakunta murre, sav = Savako murre, sEV = Edela-Savo välisrühma murre, sIv = Ida-Savo välisrühma murre, SL = Lõuna-Savo murre, sLv = Lõuna-Savo välisrühma murre, sLäv = Lääne-Savo välisrühma murre, smAL = Alam-Luuga murre, smE = soome edelamurre, smM = Kesk-Skandinaavia metsasoostlaste murre, Sor. = Sorolainen, sP = Põhja-Savo murre, sPv = Põhja-Savo välisrühma murre, To = Torniojõe murre, TurS = Turu segamurre, TütS = Tütarsaare murre, Ups.ev. = Upsala evangeeliumi fragment, vI = Viiburi idamurre, vL = Viiburi läänemurre, Westh = Westhi tekst, äür = äürämõismurre.

Пауль А л в р е
(Тарту)

ФОРМЫ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ОСНОВЫ НА -е
В ФИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В большей части финских диалектов, а также в старом и современном литературном языке заимствованный еще из прибалтийско-финского языка-основы признак мн. числа *i* продолжает сохраняться (*sormi* : *sormi* 'палец', *tyttö* : *tyttö* 'дочь').

В основах на -е употребление *loi-*, *löi-*евого мн. числа распространяется в большей степени чем в основах на -а и -ä (*vehtilöissä* 'в ножах' и др.). В некоторых диалектах употребляются и формы мн. числа на -i с сильной ступенью чередования (напр., *olkilla* 'на соломе'), а также мн. число на -si- (напр., *lävezis* 'в дырках').

В стяженных именных основах нашли отражение различные пути развития основ на $^*-\delta e$, $^*\delta e$, в то время как в основах на $^*-he$, $^*-he$ и $^*-e\gamma e$, $^*-e\gamma e$ мы имеем дело довольно часто с закономерными падежными формами, в особенности в словах, оканчивающихся на -h и -s.

Весьма пеструю картину во мн. числе представляют падежные формы генитива, партитива и иллатива. Здесь устанавливается большое количество форм по аналогии, а также контаминации падежных форм, имеющих самые разнообразные окончания (напр. ген. на -ten, -tten, -tein, -ttein, -ttien, -hen, -hin и др.).

Paul A l v r e
(Tartu)

ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER TERMINATIVKONSTRUKTIONEN
IN DEN OSTSEEFINNISCHEN SPRACHEN

Es gibt keine, allen uralischen bzw. finnisch-ugrischen Sprachen, aus der Grundsprache stammende einheitliche Terminativendungen, obwohl die terminative Funktion wahrscheinlich schon in der Grundsprache auf irgendeine Art und Weise bezeichnet wurde. Die Terminativsuffixe sind in einzelnen Sprachen selbständig entstanden und sie sind überall ziemlich späten Ursprungs.

Die estnische Sprache gehört zu den wenigen finnisch-ugrischen Sprachen, in denen zur Bezeichnung des Terminativbegriffes eine mit besonderem Suffix versehene Form dient; vgl. *linnani* 'bis zur Stadt', *metsani* 'bis zum Wald', *kevadeni* 'bis zum Frühling', *homseni* 'bis morgen'. Dieses Terminativsuffix *-ni* (< *-nnik) ist in keiner anderen verwandten Sprache bekannt.¹

1 Vgl. mit den Aufsätzen des Verfassers: P. A l v r e, Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini. Terminatiivne illatiiv // Keel ja Kirjandus 1971, 6. S. 345-351; P. A l v r e, Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini. Analüütilisi terminatiivkonstruktsioone // Keel ja Kirjandus 1971, 9. S. 535-541; P. A l v r e, Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini. Analüütiline *saadik*-konstruktsioon // Keel ja Kirjandus 1971, 8. S. 467-473, 549-556, P. A l v r e, Eesti terminatiivse *emmis*-konstruktsiooni päritolust // MSFOu 150, 1973. S. 21-29; P. A l v r e, Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini. Teel terminatiivile I // Keel ja Kirjandus 1974, 1. S. 7-14; P. A l v r e, Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini. Teel terminatiivile // Keel ja Kirjandus 1974, 4. S. 219-225; P. A l v r e, Terminatiiv-

Dem estnischen Terminativ entsprechen in den ostseefinnischen Sprachen meistens Illativ- oder andere analytische Konstruktionen, z.B. finn. *aamusta iltaan* (= estn. *hommikust õhtuni*) 'vom Morgen bis zum Abend'; *metsään saakka* (= estn. *metsani*) 'bis zum Wald'; *polvia myöten* (= estn. *põlvini*) 'bis an die Knie, bis zu den Knien'. Bis zum Ausdruck des Terminativs durch eine suffigierte Form ist beinahe das Wotische, das Ischorische, das Wepsisch-Lüdische und teilweise das Karelische gelangt; in diesen Sprachen wurde die ehemalige Postposition *saa(kka)* zu einem Suffix verstümmelt, vgl. wot. *mahaassaa* (= estn. *maani*) 'bis zur Erde'; ischor. *iltaassaa* 'bis zum Abend', weps. *kezhassaa* (= estn. *suveni*) 'bis zum Sommer'; kar. *randassah* (= estn. *rannani*) 'bis zum Ufer'.

Der Terminativ selbst ist auch weiter entfernten finnisch-ugrischen Sprachen, so dem Udmurtischen, der Komi-Sprache und dem Ungarischen bekannt. Im letzten ist ein Suffix *-ig* (dial. *-eg*) gebräuchlich, so z. B. *a városig* 'bis zur Stadt'. Die erwähnte Endung entstand aus dem Substantiv *vég* 'Ende', es wurde verkürzt, hat aber mit der estn. Endung *-ni* (< **-nnik*) außer der semantischen Funktion nichts gemein. In all diesen Sprachen führte die Entwicklung über eine Art von analytischer Konstruktionen zum Terminativ.

Es ist höchst wahrscheinlich, daß die terminative Funktion auch in der finnisch-ugrischen Grundsprache mit Hilfe einer suffigierten Form bezeichnet wurde. Zu jener Zeit dienten eventuell zwei Lokalkasus zum Ausdruck der terminativen Konstruktion 'von wann bis wann'. Unter Berücksichtigung der Angaben aus weiteren verwandten Sprachen kann bewiesen werden, daß es die einstige Kasuskombination Ablativ + Lativ gewesen sein konnte, die sowohl auf die Frage 'von wo wohin?' als auch auf die Frage 'von wo angefangen bis wie weit?' antwortete. Es ist interessant zu bemerken und festzustellen, daß der Rest des ein-

seist konstruktsioonidest terminatiivini. Terminatiivi tulek // Keel ja Kirjandus 1974, 6. S. 347-355; P. A l v r e, Vana kirjakeele terminatiivseist *amma-*, *ammo-*konstruktsioonidest // Ema-keele Seltsi Aastaraamat 19-20, 1975. S. 135-148.

stigen Ablativs *-tA im ersten Glied der estn. Terminativkonstruktion gefunden werden kann: *siit sinnani* 'von hier bis dahin'. Im Notfall konnte man sich früher auf einige Postpositionen stützen, trotzdem war die Bedeutungsnuance zwischen *puu juurde* 'zum Baum' und *puuni* 'bis zum Baum' wesentlich verschwommener als heutzutage.

Bei der Bildung der Innenkasus, wie es die mordwinischen Sprachen zeigen, haben der Ablativ oder der Elativ und der Illativ (miteinander kombiniert) eine terminative Funktion, z.B. mokschanisch *peda-pes* oder *pesta-pes* 'von Anfang bis zu Ende'. Auch in der estnischen Sprache war vor der Herausbildung der mit *-ni* suffigierten Form des Terminativs die Verwendung des Illativs häufig, manche veraltete Reste sind in verstümmelten Formen noch heutzutage zu entdecken: z. B. *poolde säärde* (= *poole sääreni*) 'bis zur Mitte des Beins', *põlvest põlve* 'von Generation auf generation' usw. Die finnische Sprache stützt sich mit Sicherheit auf die Konstruktion Elativ ... Illativ (unergänzt mit Postposition *saakka* Oder *asti* 'bis zu, bis'), z. B. *aamusta iltaan* 'vom Morgen bis zum Abend', *riittää huomiseen* 'reicht bis Morgen', *päästä päähän* 'von einem Ende bis ans andere Ende'. Man muß darauf hinweisen, daß sich die zuletzt erwähnte finnische Konstruktion vollkommen mit der mordwinischen *pesta-pes* deckt, und daß der Illativ der Struktur auch in der altestnischen Literatursprache bewahrt ist: H. Stahl schrieb im 17. Jh. *otzast otza* 'vom Anfang bis ans Ende', eig. 'von Ende zu Ende'. Ein Illativ mit terminativer Funktion ist außer in den ostseefinnischen und den mordwinischen Sprachen auch in der Mari-Sprache, im Lappischen und in anderen Sprachen vorhanden.

Im Estnischen, im Finnischen und in beiden mordwinischen Sprachen bestehen Zeichen, daß die Sprecher in den terminativen Konstruktionen oft den Translativ gebrauchten. Eine dem Terminativ nahestehende Bedeutungsnuance erscheint durch die Verwendung des Translativs in den estnischen *seniks* 'bis jetzt, bis zu dieser Zeit', *kuniks* 'bis zu' in Strukturen, wo die Endung *-ni* und das Suffix *-ks* gemeinsam die Rolle der Endung spielen; vgl. *seni* 'bisher', auch mit Reduplizierung vorkommend: *senini* 'bisher'.

Dieselbe Erscheinung ist in folgenden Adverbien bemerkbar, z. B. *kui kauaks?* 'bis wann?' und

nii kauaks 'bis dahin (tempor.)'. Sie kommt auf einer älteren Sprachstufe sowohl selbstständig als auch in zusammengesetzter Form vor, so z. B. bei H. Stahl *Kennel olcko auw / ninck wegki / igkawest emmis igkawex* 'welchen sey Ehre und Gewalt von Ewigkeit zu Ewigkeit'. Die finnische Konstruktion *siksi ... kunnes* 'so lange ... bis' ist ein Typus, der viel archaischer ist als der estnische Typ *seni ... kuni ...*. In dieser Konstruktion steht das erste Glied im Translativ, im zweiten Glied der korrelativen Konstruktion ist das Element *e* wahrscheinlich die frühere Entwicklungsstufe des Elements *i* des Terminativsuffixes *-ni*.

Neben den allgemein verwendeten Illativ mit Terminativfunktion begannen sich, schon zur Zeit der ostseefinnischen Grundsprache, die zusammengesetzten Konstruktionen zu verbreiten. Am verbreitetsten wurde der mit *saadik* gebildete Typ: estn. *kaelast saadik* 'bis zum Hals' *eilsest saadik* 'seit gestern', karel. *polvista šoahan* 'bis an die Knie', finn. *kiirestä kantapäähän saakka* 'vom Kopf bis zum Fuß'. Die Postposition *saadik* hängt mit dem Zeitwort *saama* 'bekommen' zusammen, dessen autochtone Bedeutung einst 'kommen' gewesen ist. Es muß festgestellt werden, daß auch in den mordwinischen Sprachen eine derartige Bedeutungsentwicklung beim Verbum *sams* 'kommen' zu verfolgen ist, das als Postposition in Terminativfunktion verwendet wird, vgl. ersjanisch *ucoms cokšhent sams* 'warten bis zum Abend'.

Die Herausbildung der Terminativkonstruktion *emmis* fällt in das Sonderleben der estnischen Sprache. Der *emmis*-Typ war in der alten Literatursprache allgemein verbreitet, z. B. bei G. Müller *jäda emmis sen Ilma Otza* 'verbleiben bis ans Ende der Welt'. Durch den *emmis*-Typ in der alten Sprache gelangen wir bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts. Das Wörtchen *emmis* ist vom Pronominalstamm *e-* abzuleiten, es wurde mit dem Komparativsuffix **-mpi* weitergebildet. Auf denselben Pronominalstamm geht auch das Wort der alten Literatursprache *emmick* 'vielleicht' zurück.²

² P. A l v r e, Vana kirjakeele *emmik* ~ *immik* // Sõnasõel 3. Tartu, 1975. S. 71-75.

Der Gebrauch der Terminativkonstruktion *amma ammo* ist auf die alte Literatursprache beschränkt. Es ist nicht gelungen dieselbe Konstruktion in den estnischen Dialekten zu finden. Auf die alte Literatursprache beschränkte sich der Gebrauch der Formen *ammo ~ amma* als Präpositionen, ebenso wie des Wörtchens *emmis*, z. B. bei J. Rossihnius *ammo sest peiwest* 'von jenem Tag angefangen', bei G. Müller *amma meddy Ello otza* 'bis ans Ende unseres Lebens'. Einige Hinweise deuten darauf hin, daß die Konstruktionen mit *amma ~ ammo* früher aus der Sprache zu verschwinden begonnen hatten als die analytischen Konstruktionen mit *emmis*. Dessenungeachtet fristeten die Strukturen mit *ammak* ihr Dasein in der Literatursprache bis Ende des 1. Viertels des 19. Jh., so z. B. bei O. W. Masing im Jahre 1823: *ammak Türsämäele* 'bis auf den Berg Türsämägi'.

Im "Etymologischen Wörterbuch der finnischen Sprache" (SKES) sind die estn. Formen *amma, ammak* unter *hama* zu finden.³ Phonetisch ist es jedoch richtiger, die Form *amma* als Ausgangspunkt zu wählen, deren Instruktiv estn. *ammu*, finn. *ammoin* 'längst' lautet, und die auch eine Zweibedeutung 'geschweige denn' hat. Hier findet sich eine interessante semantische Parallele in der Bedeutungsentwicklung des Terminativs *saadik*, der ebenfalls diese zwei Bedeutungen hat. Wahrscheinlich hat es in der Ostseefinnischen Grundsprache ein in der Bedeutung einander nahestehendes Wortpaar *amma* und *hama* gegeben. Das letztere scheint in der finnischen Sprache der Lautgestalt nach dem alten estnischen, in der Literatursprache existierenden *amma ~ ammo* Typ - in den Grundlinien - zu entsprechen, vgl. in G. Renvalls Grammatik von 1840: *hamaan kirkkoon 'ända uti den aflängsna kyrkan'*.⁴

Obwohl das zum Terminativsuffix gewordene Morphem *-ni* nur in der estnischen Sprache vorhanden ist und gebraucht wird, reichen seine Wurzeln bedeutend weiter in die Vergangenheit der

³ Y. H. T o i v o n e n, Suomen kielen etymologinen sanakirja I. Helsinki, 1955. S. 53.

⁴ G. R e n v a l l, Finsk språklära. Enligt den rena Vest-Finska i Bokspråk vanliga dialekten. Åbo, 1840. S. 129.

ostseefinnischen Grundsprache zurück, denn alle in diese Gruppe gehörenden Sprachen kennen die Bildungen *-*nnik* und *-*nnis*, die mit den Pronominalstämmen *ku-* bzw. *se-* im Zusammenhang stehen. So z. B. ist das Wortpaar **kunnik* **kunnis* 'bis, bis zu' auf den *ku-* Stamm zurückzuführen, vgl. estn. *kuni*, dial. *kunni*, wot. *kunni*, *kunis*, finn. dial. *kunis*, ishor. *kunni*, *kunnis*, kar. und weps. *kuni*.

Die Grundlage des estnischen Terminativsuffixes *-*nnik* > *-ni* entstand nicht nur aus zwei Wörtern (*kuni*, *seni*), es gesellten sich viele andere Wörter hinzu. Dies kann durch den Vergleich mit süd-westfinnischem Mundartmaterial (diese Mundart steht dem Estnischen nahe) bewiesen werden. Es gibt auch in der alten estnischen Literatursprache viele mit *-(n)ni* gebildeten Adverbien; das erwähnte Suffix ist in ihnen vorhanden. Vergleichen wir estn. *juureni*, *juurini* 'gänzlich', *põhjani* 'gründlich', *pärani* 'weit offen', *vanuni* 'bis ins Alter' mit finn. *juurunni*, *pohjuni*, *perunni*, *vanhuuni*.

Wörter mit *-*nnik*, die dem Estnischen und dem Finnischen gemeinsam sind, waren einst in bedeutend größerer Zahl vorhanden, dies kann widerspruchlos angenommen werden; ihre Zahl ist sogar in der estnischen Sprache durch Analogiebildungen immer gewachsen, wie dies das Wörterbuch und das Dialektmaterial von F. J. Wiedemann zeigt: *istuni* (= *istukile*) 'in sitzender Stellung', *nüüdeni* 'bis jetzt', *vallani lahti* 'ganz offen', *viimani* (= *viimati*) 'zuletzt, endlich', *ülden* 'ganz, durchaus', *täitsani* 'gänzlich', *terveni* 'gänzlich, vollkommen', *hulgani* 'gruppenweise' usw.

Wie wir sehen, kann man sich die Herausbildung des Terminativs nicht im luftleeren Raum vorstellen, wie dies einige Forscher, vor allem L. Kettunen⁵ getan hatten. Die Wurzeln des Terminativs reichen bis in die ostseefinnische Grundsprache zurück, wo das Suffix über manche Entwicklungsphasen in die ersten Wörter mit *-*nnik* (**kunnik*, **sennik*) gelangte. Die ersten deutlich erkennbaren Vorstufen im Entwicklungsgang der

⁵ L. K e t t u n e n, Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Instruktivs und Komitativs. Helsinki, 1956. S. 9.

“Geburt“ des Terminativs waren eben die Fälle, wo das Suffix *-nnik als Endung an Hauptwörter hinzutrat; zu einem ausgesprochenen Suffix im engeren Sinne des Wortes ist es aber später geworden.

Einige Konstruktionen sind älter als der Terminativ, unter ihnen der estn. *saadik*-Typ. Am zähesten hält sich der Illativ mit Terminativfunktion, besonders in erstarrten Wendungen, wie *poolde säärde* (= *poole sääreni*) 'bis zur Hälfte des Beines' usw. Die funktionelle Überlastung des Illativs zeigt die Tatsache, daß es sehr schwer geworden ist, zwischen *kuhu?* 'wohin?' und *milleni?* 'wie weit?' zu unterscheiden. Es ist schwierig, aus dem Satz *ta läks metsa* 'er ging in den Wald' die terminative Bedeutung in der Wendung *metsani* 'bis zum Wald' herauszuschälen. Dagegen kann die Terminative Semantik in der Wendung *heinamaa on metsa* (Ill.) 'das Heufeld reicht bis zum Wald' sehr leicht erkannt werden. Um einer funktionellen Verwirrung vorzubeugen, wird an den Illativ mit terminativer Funktion das Wörtchen *kuni* angehängt: *ta läks kuni metsa* 'er ging bis zum Wald'. Diese Zwischenstufe läßt sich noch mit Hilfe mundartlicher Beispiele im Entwicklungsgang des Terminativs klar demonstrieren: *kuni põlve* (= *põlvini*) 'bis an die Knie'. Infolge der progressiven Kongruenz wurde das -ni sozusagen unbemerkt vom terminativen Wort dem Grundwort hinzugefügt: *kuni metsa* → *kuni metsani*. Und diese Zeit können wir als Geburtsstunde des Terminativsuffixes -ni in der estnischen Sprache betrachten, Früher war der Gebrauch der -ni enthaltenden Wörtchen genau begrenzt, jetzt aber wuchs die Zahl der Formen mit -ni praktisch ins Unendliche. Die Formen in der Mehrzahl folgen denen in der Einzahl, wie dies auch die ältere Literatursprache zeigt. M. Veske gliederte den Terminativ Pluralis als Neubildung in seine Grammatik ein.⁶

Abschließend: was die Grundelemente der Endung *-nnik betrifft, ist das *k* eine Lativendung, das *nn* geht jedoch auf den Essiv athematischer (mit Konsonanten im Stammaslaut)

⁶ M. Veske, *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis*. Tartu, 1879. S. 60.

Hauptwörter zurück (*kunnak > *kunnek > *kunnik). Die Kürzung *nn* > *n* vollzog sich im Eigenleben, der estnischen Sprache: die Form mit dem langen Konsonanten *nn* findet sich noch hie und da in den Mundarten (*kunni* 'bis, bis zu', *põlvinni* 'bis an die Knie').⁷

Пауль А л в р е
(Тарту)

О РАЗВИТИИ ТЕРМИНАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКАХ

Р е з ю м е

В развитии терминативных конструкций в прибалтийско-финских языках можно выделить разные фазы. Самым древним является иллативный тип, напр. фи. *päästä päähän* 'от начала до конца', которому буквально соответствует моکش. *pesta-pes*. На базе послелoga **saa(kka)* (фи. *aamuun saakka* 'до утра') образовался в водском, ижорском, карельском и вепском языках послеложное окончание терминатива: вод. *mahaassaa* 'до земли', ижор. *iltaassaa* 'до вечера', кар. *randassah* 'до берега', вепс. *homehezesei* 'до утра'. В старой эстонской письменности были широко распространены аналитические терминативные конструкции на *amma*, *amto* и *emmis*, напр. *amto igkawest emmis igkawex* с бесконечного времени навеки'.

В эстонском языке, в отличие от других прибалтийско-финских языков, понятие терминатива выражается падежной формой на *-ni* (*metsani* 'до леса', *homseni* 'до завтра'). Следы более древних форм этого терминатива приводят нас к местоименным корням *ku-* и *se-*, на которых базируются формообразования **ku-nnik* ~ **se-nnis* 'до сего времени' во всех прибалтийско-финских языках. Более позднее происхождение имеют базирующиеся на других местоименных корнях формы на **-nnik*, встречающиеся преимущественно в эстонском и некоторых других прибалтийско-финских языках (эст. *teeni*

7 М. М у с т, *Kirderanniku murre*. Tallinn, 1987. S. 211.

'пока', фи. *kaikenni* 'совсем').

На следующем этапе развития элемент *-*nnik* сочетается уже с некоторыми именами существительными (эст. *juureni* 'совсем', *põhjani* 'основательно', фи. *juurunni* ~ *pohjuni* 'основательно').

В пределах лишь эстонского языка появляются все новые формы на *-ni* (*otsani* 'до конца', *istuni* 'в сидячее положение' и др.). Последствием конструкции *kuni* 'до тех пор' + *metsa* (терминативный иллатив) образуется в ходе прогрессивной конгруэнции форма (*kuni*) *metsani* 'до леса', в которой *-ni* представляет собою уже не суффикс наречия, а особое падежное окончание.

ИСТОРИЯ ОДНОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ МАРИЙСКОГО ЯЗЫКА

В настоящей работе автор ставит перед собой целью объяснить происхождение одной из групп синтаксических конструкций марийского языка, в частности, таких конструкций, между компонентами которых налицо притяжательное отношение. Притяжательное (посессивное) отношение, как известно, представляет собой разновидность атрибутивных отношений.

Как и в других финно-угорских языках, в марийском языке для выражения притяжательности между составляющими синтаксические конструкции компонентами употребляются и синтаксическое (порядок слов), и морфологические (падежные формы и посессивные суффиксы) средства.

По тому, к какой части речи относится стержневое слово притяжательной конструкции, в марийском языке различаются субстантивные (*колын вуйжо* 'голова рыбы'), адъективные (*мемнан изина* 'наш маленький'), нумеральные (*мемнан кокымшына* 'наш второй'), прономинальные (*мемнан кажнына* 'наш каждый') посессивные синтаксические соединения. В пределах каждого из названных синтаксических соединений в качестве определительной части может выступать имя, относящееся к любому именному лексико-грамматическому классу слов.

В данном случае объектом нашего внимания являются притяжательные конструкции, стержневые части которых выражаются именами существительными.

В марийском языке между компонентами субстантивных синтаксических соединений притяжательное отношение бывает в следующих случаях:

1) когда оба компонента, т. е. и определение-обладатель, и определяемое-обладаемое, выражаются номинативом, например: *Йыван вате* 'жена Йывана'; при этом инверсионное расположение компонентов недопустимо: определение должно находиться по отношению к определяемой части в препозиции;

2) когда определительная часть выступает в генитиве, а определяемая часть, называющая обладаемого, - в номинативе, например: *куван кенеж* 'бабье лето';

3) когда обладатель (посессор) имеет показатель родительного падежа, а к обладаемому присоединяется притяжательный суффикс 3-го лица, например: *ўдырын кидше* 'рука девушки';

4) когда обладатель выражен номинативом, а обладаемое - посредством присоединившегося к нему притяжательного суффикса 3-го лица, например: *пёрт озаже* 'хозяин дома'.

Такое распределение всех притяжательных конструкций с главным компонентом именем существительным отражает лишь то самое главное, на основе которого выделяются различные модели синтаксических соединений в рамках рассматриваемого класса, т.е. выделение перечисленных выше четырех моделей притяжательных конструкций базируется на признаках падежной формы определительной части, называющей посессора, и наличия или отсутствия притяжательного суффикса в главном компоненте, обозначающем обладаемый предмет. Однако указанные четыре модели не образуют исчерпывающего списка моделей притяжательных конструкций марийского языка, так как при этом не принимается во внимание как принадлежность зависимой части к определенной части речи, так и возможность присутствия одного из показателей множественного числа в составляющих посессивных соединениях компонентах. Круг моделей притяжательных конструкций марийского языка с ядерным словом именем существительным намного расширился бы, если каждый из четырех случаев снабдить показателем множественного числа. Чтобы не быть голословным, приведем для сравнения следующие примеры: мЛ. *ўдырын кидше*, мГ. *ыдыры́н кидшы́* 'рука девушки (букв. девушки рука-ее)', мЛ. *ўдыр-влакын кидышт*, мГ. *ыды́рвлáн киды́шты́* 'руки девушек (букв. девушек рука-их)', мГ. *ыды́рвлáн кидвлáшты́* 'руки девушек (букв. девушек руки-их)' и т.д.

Вместе с тем наличие показателей множественного числа в притяжательных конструкциях с исторической точки зрения следует считать вторичным явлением, поэтому те четыре модели притяжательных конструкций, которые названы выше, и без лишней детализации довольно наглядно и полно показывают структуру марийских посессивных соединений с главным словом существительным. Таким образом,

деление притяжательных конструкций марийского языка с независимым компонентом, выраженным субстантивом, на четыре класса, для исследования их в историческом плане должно вполне удовлетворять.

Надо сказать, каждый класс субстантивных притяжательных конструкций имеет свою отличную от других историю. В связи с этим, в данной работе, ограниченной в объеме, не ставится целью рассмотреть историю всех классов субстантивных притяжательных конструкций марийского языка, а делается попытка проследить судьбу конструкций, отнесенной нами к классу под номером 2.

В разных диалектах марийского языка сфера употребления притяжательных конструкций, в которых определительный компонент выражен родительным падежом имени существительного и определяемый выступает в форме номинатива той же части речи, неодинакова. Так, если в горном и северо-западном наречиях притяжательные конструкции в таком оформлении употребляются без какого-либо ограничения, связанного с стилистическими задачами, то в луговом и восточном наречиях и, соответственно, в лугово-восточной литературной норме, их нельзя ожидать во всяком тексте. Например, мГ. и мС. *ыдырын кид* употребляется в речи любой стилевой разновидности, но мЛ. *удырынкид* 'девичья рука, девичьи руки' придает речи особую эмоциональную окрашенность, которая присуща поэтическому и торжественному стилям. Потому в современном марийском литературном языке подобные притяжательные конструкции чаще всего встречаются в поэтических произведениях. Например: *Сандалыкыш чымалтеш ракетат, Сибирь, - кунчемлаште ылыжше с е с к е м ы н р о д о*. [В. Колумб. *Кудыр онгыр. Йошкар-Ола. 1967. С. 63*] 'Во вселенную мчится ракета твоя, Сибирь, - в шахтах вспыхнувших искр родственница'; *Куба - п и а л ы н й о л т а ш эрык кечан мландумбалне*. [Там же. С. 55] 'Куба - спутник счастья на земле со свободным солнцем'; *О з а н п и а л - у пöлемыште, а когөрченш - пöрт коклаште*. [Там же. С. 31] 'Счастье хозяина - в новой комнате, а у голубя - на чердаке'; *Мо оръейым конден а ч а н с у р т ы ш - кайык ойго ден ок лий виса!* [Его же. *Зре чоңешташ. Йошкар-Ола. 1965. С. 76*] 'Того, что привело невесту в отцовский дом, не сравнить с птичьим горем!'; *Йолташ, й о м а к ы н м у - ч а ш ы м налаш шонышо!* [Там же. С. 100] 'Друг, ожидающий сказки конец!'; *А п у р т у с ы н у д м р - в л а к йырем шып полшат, лунген ик*

верыште. [В. Горохов. Поэтыял. Йошкар-Ола. 1974. С. 5] 'А вокруг девы природы, качаясь на месте, помогают мне'; *А кажнын чоныш возын жапын пале* [Г. Гадиятов. Кумыл ойгыр. Йошкар-Ола. 1970. С. 23] 'Да на душу каждого пал след времени'; *Шижеш: вес енын ошкыл йук* [Там же. С. 24] 'Чует: шаги другого человека'; *Кугезе-влак возеныт мурым ожно кагазеш огыл - калыкын ушеш* [Там же. С. 42] 'Предки создавали раньше песни не на бумаге - в уме народа'; *Вуден тымык йудын румбалгым, вашка сорла тылзе касвек* [Там же. С. 125] 'Ведя тихой ночи сумерки, спешит на запад серп-луна'.

Представляется весьма уместным заметить, что, употребляясь в языке поэзии, притяжательные конструкции типа *удырын кид* вносят в текст дополнительный оттенок, оттенок архаичности. По крайней мере, именно так воспринимаются носителями лугового и восточного наречий марийского языка синтаксические соединения данного рода. Правда, в луговом и восточном наречиях бытуют отдельные стилистически нейтральные притяжательные сочетания с генитивным первым компонентом как, например, *куван кенеш* 'бабье лето'; ср. также употребление сочетания *енын арвер* 'чужая вещь' в предложении *Йодде, енын арверым ит тук* 'Не трогай чужое без спроса'. В слитном и раздельном оформлении компонентов на письме экзистировали в лугово-восточной литературной норме образованные на основе притяжательного отношения языковые единицы с определительными частями, выраженными лексемой *юмо* 'бог' в форме генитива, например: *Юмын удырым налам! Юмын удырым налам! ... Юмын удыр, салмавондым налешат, шем турийым уло кертмын шукал колта*. [Н. Лекайн. Кугу сарын тулыштыжо. Йошкар-Ола 1974. С. 285] 'На божьей дочери женюсь! На божьей дочери женюсь! ... Божья дочь берет сговородник и изо всех сил оттолкнет черного жаворонка'; - *А юмын енын молан тиге намыслашыже? - Яныш манеш*. [К. Васин. Муро Апшат. Йошкар-Ола. 1974. С. 189] 'А зачем же так оскорблять божьего человека? - говорит Яныш'; *юмынтага 'бекас'* [Марийско-русский словарь. Москва. 1956. С. 786].

Итак, наличие притяжательных конструкций типа *удырын кид* во всех наречиях марийского языка позволяет без тени сомнения утверждать, что данный синтаксический архетип существовал в древнемарийский период. Сужение же сферы употребления

рассматриваемого архетипа главным образом связано, по всей видимости, с действием закона тенденции к максимальному сокращению тех материальных показателей в частях синтаксических соединений, где связи и отношения между составляющими компонентами ясны и без них. Именно в результате действия такой закономерности, как нам представляется, совершенно утратился в эстонском языке показатель генитива *-n (утрата его была обусловлена также появлением и развитием чередования ступеней в языке), следы которого сохранились лишь в отдельных словах типа *maantee* 'шоссейная дорога', или в том же языке вышли из употребления притяжательные суффиксы и т. д.

С тем, чтобы о судьбе притяжательной конструкции типа *удырын кид* сложилось более полное представление, в особенности о ее корнях, ее следует рассматривать в тесной увязке с историей морфологической опоры определительного компонента, ибо историческое движение и изменение синтаксических единиц нельзя понять без знания истории морфологических форм составляющих их компонентов.

История *n*-ового генитива среди исследователей финно-угорских языков не находит одинаковой трактовки. Например, Й. Синнеи считает его по происхождению прафинно-угорским, Б. Коллиндер, Э. Итконен возводят к прауральскому периоду, вслед за последними под вопросом предполагает его существование в прауральском языке-основе Б. А. Серебренников. Против теории прауральского происхождения *n*-ового генитива выступили П. Равила, И. Шебештьен, Ю. Фаркаш, Э. Вертеш, Д. Фокош-Фукс (см. подробнее: Майтинская 1974: 238-241). Основной причиной отсутствия единого мнения среди уралистов в установлении "возраста" *n*-ового форманта является то, что родительный падеж не во всех уральских языках выступает с таким же показателем. Как самостоятельный падеж *n*-овый генитив имеется, кроме марийского, в мордовских, в саамском, в большинстве прибалтийско-финских языков, и данный формант употребляется даже в самодийских языках [Кюннап 1974: 9-12; Janhunen 1982: 30]. "Но его следов," - как констатирует К. Е. Майтинская, - "нет в угорской и пермской ветвях" [1974: 238]. Относительно того, что нет его следов в венгерском языке, нужно согласиться. Но в отношении пермского, а также частично восточно-угорского материала можно выразить сом-

нение. По всей очевидности, прав И.С. Галкин, когда утверждает, что формы притяжательного падежа личных местоимений *миан* 'наш' от *ми* 'мы' и *тиян* 'ваш' от *ти* 'вы' в коми-зырянском языке обязаны своим происхождением древнему *н*-овому суффиксу, выражающему посессора, который по значению довольно близко стоит к генитивному содержанию. Сюда же он относит словообразовательный суффикс имен прилагательных мансийского языка *-нг*, выражающего в основном принадлежность или обладание, в пример приводит И.С. Галкин следующие слова из мансийского языка: *номтынг* 'умный' от *номт* 'ум', *усынг ойка* 'городской (букв. города) старик' от *ус* 'город' [1964: 40]. Думается, формант коми-зырянского притяжательного падежа личных местоимений и словообразовательный суффикс мансийского языка имеют прямое отношение к *н*-овому генитиву.

Излагая свою точку зрения на историю *н*-ового генитива марийского языка, И.С. Галкин считает верными высказывания И. Синнеи, Л. Хакулинена, полагающих, что генитив в финно-угорских языках восходит исторически к притяжательным именам прилагательным [там же: 39]. В связи с этим он пишет: "Не случайно поэтому генитив современных финно-угорских языков имеет не местное значение (по мнению Д.В. Бубриха, генитив возник как самостоятельный падеж путем расщепления значений древнего финно-угорского общеместного падежа - Ю.А.), а притяжательное значение и в предложении выполняет не роль обстоятельства, а определения при имени существительном..." В доказательство того, что *н*-овый родительный падеж в марийском языке произошел из притяжательных имен прилагательных, И.С. Галкин знакомит с следующими явлениями, наблюдаемыми в самом марийском языке:

1. "В горном наречии марийского языка, а также в некоторых говорах лугового наречия (Звенигорский) генитив (родительный падеж) до сих пор сохранил свое значение притяжательного прилагательного и употребляется как именная часть составного сказуемого. Например: горно-марийское: *Махань стъл? - Тумын*. Какой стол? - Дубовый букв. дуба. Ср. *тумы, тумо* "дуб".

2. "... форма родительного падежа в современном марийском языке в известных условиях может приобретать падежные суффиксы других падежей, что явно доказывает бывшее его значение имени прилагательного. Например: *Леведышым пёртыным мардеж сўмырен*. - Крышу дома ветер снес. *Кõн тетрадыште*

тыге возымо? - Йолташыныште. - В чьей тетради так написано? - В тетради товарища. Как видно, в данных предложениях слова *пёртыным* "дома" от *пёрт* "дом", *пёртын* "дома" и *йолташыныште* "в тетради товарища", несмотря на то, что они были уже в форме родительного падежа, приобрели падежные суффиксы *-ым* - винительного падежа и *-ыште* - местного падежа".

3. "... родительный падеж в марийском языке, как правило, за собой требует имя с притяжательным суффиксом, что также в некоторой мере подтверждает правильность мысли о возникновении его из притяжательных имен прилагательных. Например: *Аван шовычшо* "плáток матери", *пёртын леведышыже* "крыша дома", *тыйын книгат* "твоя книга" и т. д." [Там же. С. 40-41].

Доводы И.С. Галкина обладают убеждающей силой. Однако в них можно и усомниться. Во-первых, если полагать, что *n*-овый генитив уходит своими корнями в период существования прауральского языка (и это было бы вполне справедливо), то становится вполне очевидным, что, так как в те времена и намного позже (до распада финно-угорской языковой общности) существительные и прилагательные не успели еще разделиться на самостоятельные лексико-грамматические классы, искать источник именно в именах прилагательных просто-напросто бесполезно. К тому же, чтобы стать определением к имени существительному, совершенно не обязательно быть именем прилагательным: подчиняющийся имени существительному компонент в любом его выражении в предложении всегда является определением, и он способен объективизироваться. Далее, подвергаясь в известной мере адъективизации, эта определительная часть в форме генитива вполне имела право на принятие другого падежного показателя. Достаточно вспомнить в этом плане присоединение суффикса относительного прилагательного *-шы/-шы* в горном наречии марийского языка, восходящего к *s*-овому признаку прилагательного, к падежной форме имени (*халаштышы* 'городской' от *хала* 'город', где *-ште* - сложный суффикс местного падежа, состоящий из лативного *-ш-* и локативного *-те-*, а *-шы*, в свою очередь, - показатель относительного прилагательного), а также допустимость употребления в отдельных случаях посессивного суффикса или впереди падежного показателя, или после него, ср. *пёртланна* и *пёртналан* 'нашему дому', где *пёрт* 'дом' - корень слова, *-лан* - показатель дательного падежа, *-на* - притяжательный суффикс 1-го л.

мн.ч. Или взять более интересный пример: в горном наречии возможно сочетание *халаштышын эдемьн* 'у городского человека', в определительной части которого суффикс родительного падежа *-н* расположен после показателей местного падежа *-шты-* и относительного прилагательного *-шы-*. Из этого видим, что расположение суффиксов в определенных случаях допускает свободу по отношению к показателю падежа в марийском языке, что безусловно говорит не в пользу второго довода И.С. Галкина. Последний, третий, аргумент, по-видимому, также зыбок по той простой причине, что генитивный компонент может определять слово как в притяжательном оформлении, так и без суффикса притяжательности, свидетельством чему служит существование в марийском языке конструкций типа *Удырын кид*.

Вместе с тем следует особо отметить, что И.С. Галкин в поисках первоначального значения генитива на *-н* в целом прав. Только *н*-овый показатель родительного падежа произошел, как мы считаем, не из "притяжательного имени прилагательного", о чем пишет И.С. Галкин, а из имени, выполняющего в предложении роль посессора.

Другой исследователь марийского языка П. Кокла, принимая во внимание то обстоятельство, что *н*-овый генитив распространен не во всех финно-угорских языках, приходит к выводу, что его не было в финно-угорском праязыке. Происхождение притяжательных конструкций рассматриваемого типа в марийском языке П. Кокла связывает с *habeo*-конструкциями, имеющими широкое распространение в финно-угорский период. [Kokla 1962 : 208, 210, 212].

Действительно, то, что притяжательные конструкции типа *Удырын кид* берут начало по меньшей мере с периода финно-волжской общности, не вызывает сомнения, ср. фин. *karhunpoika* 'медвежонок' от *karhu* 'медведь' и *poika* 'детеныш', эст. *taantee* 'шоссейная дорога' от *taa* 'земля' и *tee* 'дорога', эрз. *тумонь лопа* 'лист дуба' от *тумо* 'дуб' и *лопа* 'лист', *тейтерень кедь* 'девичья рука' от *тейтерь* 'девушка' и *кедь* 'рука', мокш. *стирень кядь* 'девичья рука' от *стирь* 'девушка' и *кядь* 'рука'.

Весьма любопытным материалом располагают самодийские языки. В частности, Н.М. Терещенко пишет: "Во всех самодийских языках наличествуют определенные средства для разграничения категории качественного (в широком значении этого слова) определения, с одной стороны, и определения по

принадлежности, - с другой. При этом наиболее общая, свойственная всем этим языкам, закономерность заключается в том, что для выражения качественного определения употребляется имя (в том числе и имя существительное) в основной форме, а для выражения определения по принадлежности - имя в суффиксальной или бессуффиксальной форме родительного падежа. Особенно отчетливо эта линия развития представлена в ненецком и селькупском языках, в которых определение по принадлежности всегда передается при помощи формы родительного падежа (суффикс -'/-н - в ненецком, суффикс -н/-т - в селькупском). В основном то же явление наблюдается в энецком языке" [1967: 236]. Надо отметить, *н*-овый формант родительного падежа был свойствен и прасамодийскому языку, на что указывает материальная общность его во всех самодийских языках [Терещенко 1967 : 239].

Конструкции рассмотренного типа несомненно употреблялись и в прасамодийский период. Исходя из этого, нельзя исключить возможность их употребления в прауральском языке.

Л и т е р а т у р а

Галкин И.С. 1964. Историческая грамматика марийского языка. Морфология. Ч. I. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство. 203 с.; Кюннап А.Ю. 1974. Склонение и спряжение в самодийских языках. (Сравнительный анализ первичных словоизменяемых суффиксов.): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Тарту. 26 с.; Майтинская К.Е. Сравнительная морфология финно-угорских языков // Основы финно-угорского языкознания. Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков / АН СССР. Ин-т языкознания. М.: Наука. С. 214-282; Терещенко Н.М. 1967. К развитию атрибутивных отношений в самодийских языках // Вопросы финно-угорского языкознания. Вып. IV / АН СССР. Ин-т языкознания. Ин-т истории, экономики, литературы и языка при Совете Министров Удмуртской АССР. Ижевск: Удмуртия. С. 234-242.

Janhunen, J. 1982. On the structure of Proto-Uralic // FUF XLIV. Heft 1-3. Helsinki. С. 23-42.
Kokla, P. 1962. Possessiiv- ja habeo-konstruktioonid mari keeles // Emakeele Seltsi Aastaraamat VIII. Tallinn. 1962. С. 197-212.

С о к р а щ е н и я

мГ. - горное наречие марийского языка; *мл.* - луговое наречие марийского языка; *мокш.* - мокшанский язык; *мс.* - северо-западное наречие марийского языка; *фин.* - финский язык; *эрз.* - эрзянский язык; *эст.* - эстонский язык.

Juri A n d u g a n o v
(Joŕkar-Ola)

GESCHICHTE EINER SYNTAKTISCHEN KONSTRUKTION DES MARISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die possessiven Konstruktionen, in denen attributive Teile durch Substantive im Genitiv ausgedrückt sind und die zu bestimmenden Wörter im Nominativ stehen, unterscheiden sich in verschiedenen Mundarten des Marischen ihren Gebrauch nach. Die Konstruktion *удырын кид* 'des Mädchens Hand' ist in der Sprache der Bergmari und der nord-westlichen Mundarten stilistisch neutral; in der Wiesenmarisprache und in den östlichen Mundarten aber, entsprechend auch in der wiesen-östlichen Literatursprache, wird solche Konstruktion hauptsächlich poetisch gebraucht.

Die Tatsachen zeugen davon, daß die Gebrauchsmöglichkeit den untersuchten Konstruktionen in der uralischen Grundsprache nicht ausgeschlossen ist.

(Tartu)

LISANDEID VADJA KÄÄNDSÕNADE VORMIÕPETUSELE

Oma teostes "Vadja keele grammatika" (1948) ja "A Grammar of the Votic Language" (1968) olen käsitlenud vadja keele käändevorme ja nende funktsioone (§ 20-40). Lehitsedes aastate jooksul kogutud uuemat ainekku olen avastanud mõned vormid ja idiomaatilised väljendid ning nende funktsioonid, mida ma pole varem esile toonud. Need esitatakse alljärgnevalt grammatikais esinevate paragrahvide järgi. On lisatud küla, kust asjaomane näide on kuuldud ning kirja pandud.

Akusatiiv (§ 22) võib ainsuses olla kas nominatiivi või genitiivi sarnane, mitmuses ühtib ta nominatiiviga: *tühjūs tōb rījō* (nom. *rīto tallo* 'tühjus toob riiu majja (tallu)' Luuditsa; *poika lahkez mahā ja katkaz eneltā jalgā* 'poeg kukkus maha ja murdis enesel jala' Luuditsa; *avazin väräjād emmākā čäekā* 'avasins väravad oma käega' Mati; *perrā neijet pantī škouli* 'pärast nad pandi kooli' Luuditsa. (Asesõnade akusatiivist vt. § 64.)

Partitiivi (§ 23) on grammatikas ulatuslikult käsitletud. Lisada tuleks järgmist: *lahzet keik venättä pannā* 'lapsed lobisevad kõik vene keeli' Rajo; *kūlemissa ēn kūlli* 'kuulnud seda olen' Luuditsa; *meiē bē mustalaisit* 'meil pole mustlasi' Mati; *mū emmäg nähnuid lemmussa* 'meie ei näinud kratti' Itsäpäivä; *taloz eli nellä neijō* 'majas (talus) oli neli tüdrukut' Rajo; *silmät teine teis eväd näe* 'silmaid teineteist ei näe' Liivtsülä; *epo tā ipo ilmoja* 'ta ei tea mitte midagi (ühtki ilma)' Mati; *ühtä pätä ain törizeb*

'ühtelugu aina joriseb' Luuditsa.

Illatiiv (§ 24) on vadja keeles tunnuste ja funktsioonide poolest levinud kääne. (Autor on sellest kirjutanud ulatuslikuma ülevaate FU 15, 1989). Siin lisatagu fraseoloogiline *mennä naisī* 'abielluda, mehele minna': *tüttö meni naisī minu vellele* 'tüdruk abiellus minu vennaga' Luuditsa.

Inessiivist (§ 25) võib grammatikale lisaks tuua mõned fraseologismid ja laused: *miä tāz ēn sīnsamaz* 'ma olen jälle siinsamas' Luuditsa; *mec-cāzā eli meccemä, merezā eli meriemä* 'metsas oli metsaema (metshaldjas), meres oli mereema (merehaldjas)' Liivtšülä; *emaza iäs tuēp keikkeä* 'oma elu ajal juhtub (tuleb) kõike' Mati; *mikä mēlez, se kēlez* 'mis meeles, see keeles (mida mäletad, seda räägid)' Kukkuzi.

Elatiivist (§ 26) võib tuua mõned lisanäited: *minū mēlessä* 'minu arvates, minu meelest' Jõgõperä; *kazessa lahžessa tuēb māci i mē üvä inhemīn* 'sellest lapsest tuleb maailmatu hea inime' Mati; *rahhā ēssä i pappi tanciB* 'raha eest preestergi tantsib' Mati; *vihgoissa keičči ivad lähteväd poiZ* 'vihkudest tulevad (rehepeksul) ära kõik terad' Itšäpäivä.

Allatiivi (§ 27) tunnustest ja funktsioonidest on grammatikas igakülgne kirjeldus. Lisada võib vaid mõningaid seiku, mis on saadud Luuditsa keelejuhtidelt. Sealsetel keelejuhtidel on võinud allatiivi asemel esineda ka adessiiv: *pēnillä lahšīlla jutenti: küil emä avitaB* 'väikestele lastele öeldi: küll ema abistab (aitab)'; *pane leipä lavvalla* 'pane leib lauale' jne. Võib esineda ka reduplitseeritud allatiivi tunnus: *õmnikaļ neizin üllēlez i menin einā nīttāmā* 'hommikul tõusin üles ja läksin heina niitma'. Ühes vanasõnas on allatiivi tarvitamine tekkinud vene keele eeskujul: *rikkālē jumal antaB, köühällē ep ķensaid* 'rikast jumal abistab, vaest mitte kunagi' < vene *богатому бог помогает, бедному никогда*.

Adessiivi (§ 28) tunnuseks on -llä, -lla. Kõikjal on talletatud näiteid sellest, kuidas sõnalõbupuline vokaal on kadunud, seda eriti kiirkõ-

nes: *meil* *elli* *sõmelaine* *poika* *emaza* *čüläzä* 'meil oli soome poiss omas külas' Luuditsa; *se eli* *väl üväll* *aikā* 'see oli alles (veel) heal ajal' Mati; *elti* *emäl* *süčillä* 'oldi omal toidul (söögil)' Luuditsa; *tämä eli* *üviil* *mēliil* 'ta oli rõõmus' Mati; *päiv on* *matalihkeizella* 'päike on madalal' Mati. Adessiivi tunnus võib olla liitunud mõne teise (käände) tunnusega: *hepozēkā* *tultī* *tētā* *mūtāl* 'hobusega tuldi teed mööda' Kukkuzi; *koira johsi* *kujā* *mōtāl* 'koer jooksis õue mööda' Itšä-päivä. Adessiivi tunnus võib olla reduplitseeritudki: *verko on* *silmäd* *ülläl* *ja* *alläl* 'võrgul on silmad üleval ja all' Luuditsa.

Ablatiivi (§ 29) tunnused ja funktsioonid on grammatikas hästi käsitletud. Seal esitatud näidetele võib lisada Luuditsa vanasõna *mit* *sū* *mak-
kia*, *sint* *i* *vacca* *täünä* 'millest suu magus, sellest kõhtki täis'.

Translatiivi (§ 30) tunnuseks on üldiselt -*ssi* või -*s* (kui lõppvokaal on kadunud). Käesolevas artiklis esitatakse mõni täiendav näide Mati külast: *mustanaizet* *pajatattī* *meijessi* 'mustlased rääkisid meie keeles'; *tunnetko* *pajattā* *māssi* 'kas oskad rääkida maakeelt (vadja keelt)?'; *poika* *kasvo* *jo* *sūressi* *mehessi* 'poeg on juba kasvanud (kasvas) suureks meheks'; *pal'lo* *tehtī* *leipā*, *vīsi* *leipā* *koko* *nätelissi* 'palju tehti leiba, viis leiba kogu nädalaks'.

Essiiv (§ 31) pole vadja keeles produktiivne kääne. Selle tunnuseks on -*na*, -*nä* või -*nnä*, -*nnä*, olenevalt foneetilisest seikadest: *nõre* *na* *elin* *p* *e* *t* *t* *e* *r* *i* *z* *a* 'noorelt elasin Peterburis'. Käändetunnus võib esineda koos possessiv-sufiksiga: *rissemä* *tei* *mikä* *iccinä* *podarkā* 'ristiema võis tuua missuguse tahes (iganes) kingi' Liivtšülä; *vacca on* *täünä*, *sein* *pal'lo* 'kõht on täis, sõin palju' Luuditsa; *menes* *tänän on?* 'mitmes (kuupäev) täna on?' Pummala; *mic* *tāz* *elen*

sīnsamaZ (liitsõna) 'ma olen taas (jälle) siinsamas' Luuditsa.

Ekstsessiivi (§ 32) tunnuseks on *-nD*, *-nta*, *-ntä*. Grammatikas olen öelnud, et selle käände levikualaks on peamiselt Pummala-Lempola murrak. Hiljem olen ekstsessiivi esinemist kuulnud Luuditsaski: *poika tuli sotamehentä kottō* 'poeg tuli sõdurist (sõjaväest) koju'; *j ā k k o meni traktoristinD vällā* 'Jaakko läks traktoristikohalt ära'.

Komitatiiv (§ 34) on vadja keeles elujõuline kääne, mille funktsioonid on esile toodud grammatikas. Selle käände tunnus *-kā* on moodustunud samuti nagu eesti keeles: vokaalsele sõnatüvele on liitunud sufiks *-kā*, mis eesvokaalseiski sõnades on samakujuline: *ī l i j ā proro·k ajab ratta-jekā* 'prohvet Eelias sõidab ratastel (õeldi müristamise kohta)' Luuditsa; *emmākā čāèkā avvā värājād* 'oma käega ava väravad' Luuditsa. Viimane näide osutab, et komitatiivis võib käändetunnuse saada omadussõna. Mõnel Vaipoolle keelejuhil võis *kā* esineda iseseisva sõnana: *poika meni emā kā j ā m ā* 'poeg läks emaga Jamburgi (Kingisseppa)' Luuditsa; *tämä lei jangā kā teizē mehē koirā* 'ta lõi jalaga teise mehe koera' Liivitškülä. Vadja ja eesti keele komitatiivi tunnusel (*poigākā*, *pojaga*) on usutatavasti sama algupära. See on arenenud järgmiselt: **kansa* > **kāsa* > *kā* > *-ka* ~ *-ga*. Eesti- ja ingliskeelsete seletustega vadja grammatikais on mainitud ka nn. II komitatiivi, mille tunnuseks on *-nā* ~ *-nā̄* jne. (§ 38): *tulemma poi-gad naisīnā* 'tuleme pojad (oma) naistega'; *vetan čāsinā* 'votan kätega, käega' jne. Pole olnud võimalik kuulda lisanäiteid.

Prolatiivist (§ 39), mis on ebaproduktiivne kääne, on siiski olnud võimalik registreerida mõni lisanäide: *n a r v ā jegē алексē tehtī kanava* 'Narva jõe alt tehti kanal' Jõgõperä; *menimā meccateiccē* 'läksime mööda metsateid' Luuditsa.

Ebaproduktiivsete käänete instruktiivi ja latiivi kohta pole õnnestunud lisaandmeid leida.

Paul A r i s t e

(Tartu)

WEITERE ANGABEN ÜBER DIE FORMENLEHRE
DER WOTISCHEN DEKLINATION

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Verfasser hatte in seinen "Vadja keele grammatika" (1948) und "A Grammar of the Votic Language" (1968) das System der wotischen Deklination behandelt. Es wurden die Formen und Funktionen von 13 Kasus gründlich beschrieben und analysiert. In den späteren Jahren hat der Verfasser während seiner Expedition zu den Woten einige neuen Angaben über die Formen und ihrer Funktionen gehört und aufgezeichnet. Über den Illativ hat er schon in Fenno-Ugristica 15 einen längeren Aufsatz veröffentlicht. Im vorliegenden Aufsatz werden die anderen Kasus dargestellt.

NIPPEID-NÄPPEID VADJA KEELEST

Vadja keelt hakkasin talletama juba 1932. aastal. Pidev tulemusrikas vadja ainestiku kirja-panek algas 1942. aastal ja kestis 1980. aastani. 1988. aasta talvel oli mul võimalus Tartu haiglas kohata üht endist keelejuhti, kes pani mulle paberile vene tähtedega üht-teist vadjalaste etnograafiast heas vadja keeles. Viimastel Vadja-maa retkedel olin talletanud ohtrasti jutustusi, etnograafiakirjeldusi, vadjalaste ajalugu jne. Olin seda teinud kas otse keelejuhi juhatuse järgi või võtnud kõneldu lindile ja hiljem lite-reerinud. Kirjapanekuid lugeses olen märganud, et neis esineb sõnavara- ja morfoloogiaseiku, millest pole varem trükkis midagi avaldatud. Käes-olevas artiklis võtan kõigepealt käsitlusele sõnavaraseigid. Merle Leppiku lahkel kaasabil oli võimalus kontrollida, kas asjaomased sõnad esinevad Keele ja Kirjanduse Instituudi vadja sõnavara kartoteegis. Sõnad, mis seal puudusid, tuuakse siin esile. Need on *čehsiškoulu* 'keskkool', *elin čehsiškouluza jāmaza* 'olin keskkoolis Kingisse-pas' (Liivtšülä); *epezmez* 'hobusemees, hobuseoma-nik, hobusega töötaja', *minū tātta eli epezmez*, *čai epezekā lidnaza* 'minu isal oli hobune, käis hobusega linnas' (Mati); *kahskertein maja* 'kahe-korruseline, kahekordne maja' (Liivtšülä); *lepopäivä* 'puhkepäev', *minlon lepopäivä, on aikā pajattā sinūkā* 'mul on puhkepäev, on aega rääkida sinuga' (Luuditsa); *ličisukulain* 'lähedane sugu-lane', *kassin on minna ličisukulaisi* 'siin on mul lähedasi sugulasi' (Liivtškülä); *matkanikka* 'rei-sija, rändur', *tellä tuli vassā vēraz matkanikka* 'teel tuli vastu võõras reisija' (Jögöperä);

meccäkoira 'kährrik', *елен nähnu meccäkoirā, kas-
sin eli meccäkoiria* 'olen näinud kährrikuid, siin
oli kährrikuid' (Liivtsülä); *meno* 'kombed, tava',
jeka paikkaz on oma meno 'igas kohas on omad ta-
vad' (Mati); *nüttü* 'kalts, räbal', *nüttünikka*
'räbalakaupmees', *nüttünikad esettī nüttüjä, i*
vassā annettī savipatoja 'räbalakaupmehed ostsid
räbalaid ja andsid vastu savipotte' (Liivtsülä);
pānikka 'õitsiliste palgatud juht', *pānikka tuli*
jo kotōsē 'õitsiliste juht tuli juba koju'
(Rajo); *rendinikka* 'rentnik', *tāmā isā eli viros-
sa tullu rendinikka* 'tema isa oli Eestist tulnud
rentnik' (Liivtsülä); *rōjakaz naizikko* 'menstru-
aalne naine' (Jögöperä, Mati); *saunikka* 'sauna-
haldjas', *saunikka issu kuzalē nurkkaza* 'sauna-
haldjas istus kusagil nurgas' (Liivtsülä); *vacca*
čintūZ, nütte vaivataB vaccā 'kõht jäi kinni,
nüüd kõht valutab' (Rajo); *ühtā-pātā* 'lakkamata,
ühtelugu', *cülā koiraD haukuttī ühtā-pātā* 'küla
koerad haukusid ühtelugu' (Rajo); *mai' māmā* 'väga,
maailmatu', *j e g e p e r ā pappi eli mai' māmā*
pettelikko 'Jögöperä preester oli suurpettur'
(Liivtsülä), *māi' māmā rikaz* 'maailmatu rikas'
(Luuditsa).

Sõnavara vaatluses toodagu esile omapärane
Vaipoolle sõna *nemaD* 'asjaomase küla elanikud või
perekonnaliikmed': *l i v č ü l ā nemaD* 'Liiv-
tsülä elanikud', *j e g e p e r ā nemaD* 'jögöpe-
rälased', *ōttelimma jegererā nemmia* ootasime Jögö-
perä inimesi (Liivtsüla); *l i v č ü l ā s tuttī i*
l' e o n j e v i nemaD 'Liivtsüläst tulid
Leontjevi perekonna liikmedki' (Luuditsa). Siin
tuleb esile huvitav liesooninähtus: eelneva sõna
genitiivi lõpp *-n* on siirdunud järgneva sõna
algusse.

Talletatud sõnade hulgas on liitsõnu, mil-
lest mitmed on varem jäänud uurijaile tundmatuks,
nagu *epremez, ličisukulain, meccäkoira*. Liitsõnu
on laenatudki või tõlgitud: *čehsiškoulu* = eesti
keskkool, *māi' māmā* = eesti maailma(tu). Vadja kee-

le liitsõnas võib esimene osis olla nimetavas või omastavas käändes, millest oleneb sõna tähendus: *талуроика* 'talupoeg', *талõроика* (ka *талõ роика*) 'majahaldjas' (= *талõ перемтēZ*). Liitsõna mõlemad osised võivad olla teisteski käändetes: *ühtä-pätä* 'ühtelugu, lakkamata' (Liivtšülä).

Vadja sõnavaras on tuletatud sõnu, nagu *matkanikka*, *nättünikka*, *pānikka*, *rendinikka*, *sēunikka*. Sama liitega on talletatud teisigi sõnu, nagu osutab Keele ja Kirjanduse Instituudi vadja sõnavara kartoteek: *tõnikka* 'töömees, töökas mees', *õnikka* 'öömajaline' jne. Vadja tuletusliide on vene algupära: vene *работник* 'tööline', *путешественник* 'reisija' jne.

Vadjalased on võtnud omaks mitmed algselt isuri regivärsid. Need on kas täielikult vadjas-tatud või neis on alles isuripärasusi, eriti just värsimõõdu säilitamiseks. Üks säilinud isuripärasusi on *loi-*, *loi*-mitmusetunnus. Seda vadja keeles leiduvat mitmusetunnust olen juba käsitlenud vadja keele grammatikas. Eriti Vaipooles ja Matis on see mitmusetunnus levinud kõnekeeldegi, nagu osutavad asjaomased kirjapanekud, millest siin tuuakse üksnes mõni näide: *lehmäd on ain siäl vēгайл čäsilõйл* 'lehmad on seal aina võõras-te käes' (Liivtšülä), *vazikka jo neizeb jalko-лоилле* 'vasikas (pärast sündimist) tõuseb juba jalgadele' (Luuditsa), *elimma einälõissä* 'olime heinal, heinatõöl' (Jõgõperä); *naizikod elivad nittülõillä* 'naised olid heinamaadel' (Mati). Seda isuri keelest saadud mitmusetunnust kasutatakse eriti siis, kui tahetakse rõhutada asjaomase sõnaga väljendatavat mõistet või mõtet.

Olen varem avaldanud lühiartikli [СФУ XXIV, 1988: 1-3], kuidas vadja keeles teise silbi lühikese vokaali pikendusega rõhutatakse asjaomase sõna tähendust. Oma viimaste retkede talletustes olen leidnud teisigi vokaalipikenduse juhtusid, mida siin tuuakse esile: *тулерко i v o теиллē?* - *ēp* (< *ep*) *туē!* *ēp туē!* 'Kas Ivo tuleb meile? - Ei tule! Ei tule!' (Liivtšülä); *елетко килли, куһе a n u on mennü?* - *ēn!* *en ē* килли! 'Kas oled kuulnud, kuhu Anu on läinud? - Ei! Ma ei ole

kuulnud!' (Luuditsa); *ēn эле maistannu meccäsigā liivā* 'Ma pole maitsnud metssea liha' (Liivtšülä); *елетко нütte terve? - en эле. ēn! jalkā vai vataB* 'Kas oled nüüd terve? - Ei ole. Ei! Jalg valutab' (Jögöperä).

Käesolevas kirjutises on esitatud üksnes need vadjä keele omapärasused, mis on territoriaalse levikuga. Täiesti isikupäraseid nähtusi pole vaadeldud.

Paul A r i s t e

(Tartu)

ALLERHAND SPRACHLICHE EINZELHEITEN IM WOTISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Verfasser hat während mehr als 50 Jahre das Wotische aufgezeichnet und die aufgezeichneten Angaben in verschiedenen Untersuchungen und Werken benutzt. Im vorigen Winter hat er die unpublizierten Texte durchgesehen und dabei festgestellt, daß es in ihnen unbekannte lexikalische und morphologische Elemente gibt, die in diesem Aufsatz behandelt wurden. Besonders sei hier nur das Wort *nemaD* 'die Einwohner eines Dorfes oder die Mitglieder einer Familie erwähnt'. Dieses Wort ist dadurch entstanden, daß die Genitivendung *-n* des entsprechenden Eigennamen sich am folgenden Worte angeschlossen hatte: *līvčülān emaD* > *līvčülānemaD* 'die Einwohner von Liivtšülä'. In der Morphologie des Wotischen gibt es auch manche Eigentümlichkeiten. Das ižorische Pluralaffix *-loi*, *-löi* wird in Vaipooli nur dann gebraucht, wenn man das entsprechende Wort betonen will (*vēraiš čäsilöiš* 'aus fremden Händer'). Das russische Suffix *-nikka* ist in Vaipooli ziemlich verbreitet (*matkanikka* 'der Reisende' usw.).

Л. Барцева
(Йошкар-Ола)

СУЖЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ СЛОВА В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Наряду с пополнением марийского слова новыми значениями происходит обратный процесс – сужение его значений. Причины, вызывающие процесс сужения значений слова, связаны с преобразованием в государственной, общественной, культурной или экономической жизни народа, говорящего на данном языке, и с переходом лексемы из пользования в широкой общественной среде в более узкую, каузируемым меной связи слов в контексте. На основании вышеназванных факторов отдельные семемы вследствие малоупотребительности слова или исчезновении предметов, явлений, их действий, обозначаемых той или иной лексемой превращаются или в архаизмы и тогда на их месте всплывают более активно используемые значения другого слова, в противном случае, продолжая существовать в языке, становятся узкими, конкретными в понятийном масштабе [Чейф 1975; Батков 1975; Мосин 1985 и др.].

Итак, под сужением значений слова понимается уменьшение семантического объема слова в ходе исторического развития или в контексте речевого употребления. Сказанное можно подтвердить следующими примерами:

Глагол *кучаш* в марийском литературном языке употребляется в двух значениях: 1. 'требовать, потребовать, просить, попросить что-л. у кого-л.': *Стапан Йыван ден ватыже, юмо деч сай илышым кучен, ик комбым алал кумылышт дене пблекленыт* [Лекайн 1955: 135] 'Прося у бога хорошую жизнь, Стапан Йыван и его жена от всей души пожертвовали богу одного гуся'; 2. 'попрошайничать, нищенствовать, просить милостыню': *Ковам рвезыж годым кучен коштын* 'В молодости моя бабушка ходила, прося милостыню'. После изменения экономической жизни народа отпала необходимость в осуществлении второго лексико-семантического варианта (далее ЛСВ). Все-таки это не исключает привлечения его при обращении писателей к историческому прошлому.

Уменьшилась семантическая структура слова *тулаш* лексическими значениями, соединенными между собой общностью "производить что-л., прилагая силу": 1. 'мять, размять (коноплю, лен)': *Лыстий идьмыште эр годсек кынем тула* [Элексеин 1962: 12] 'Лыстий с утра в гумне мнет коноплю'; 2. 'качать, выкачивать, выкачать, нагнетать насосом (газ, нефть, воду, керосин и т.д.)': *Техникын шудьмыш почеш шофер бензиным тула* [Лекайн 1963: 46] 'По приказу техника шофер накачивает бензин'; 3. 'выкачивать, выкачать, брать, взять (мед)': *У специалист первый ийыштак шудё пуд муйым тулыш* [Чавайн 1963: 72] 'Новый специалист в первый же год выкачал сто пудов меду'. В результате перехода ручного труда в механический, который коренным образом изменил технологию обработки конопли и льна, слово *тулаш* утратило свое первоначальное значение. Второй ЛСВ вытесняется заимствованным словом *качатлаш*. В последнее время с интенсивным развитием газо- и нефтедобычи на страницах периодической печати он стал активно употребляться. Однако доминирующее положение над вторым ЛСВ все еще занимает узкоспециальная семема-3.

Аналогичное явление можно обнаруживать и в глаголах: *возаш* 1. 'ронять, уронить (книгу, карандаш и т.п.)', 2. 'снимать, снять, отделять, отделить, отдирать, отодрать (о коре дерева)': *Нийым возен, ик нумалтышым пидьмат, монго каяш тарванышым* [Мичури-Азмекей 1955: 57] 'Надрал лыка, завязал одну ношу и отправился домой'. Последнее значение связано с забытым способом производства из лыка разнообразных предметов: лаптей, корзинок, кузовов и т.д. С совершенствованием изготовления товаров народного потребления рассматриваемое действие отходит в состав устаревших семем. Ограничился круг функционирования и первого ЛСВ, составляющего ныне лексико-семантическое богатство отдельных диалектов.

кожаш со значениями: 1. 'обдирать зерно от шелухи (на мельнице): *Пуян ик лукыштыжо изи вакш уло. Тудо кызыт, шыжым, межым почка, шошым шўлым кожа* [Чавайн 1967: 143] 'В одном из углов пруда находится маленькая мельница. Она сейчас, осенью, бьет шерсть, весной обдирает овес'; 2. перен. 'гонять, гнать, выгнать': *Ир мардеж шем пылым кожыш* [Январев 1983: 41] 'Злой (букв.: дикий) ветер развеял (букв.: прогнал) черные тучи'; 3. перен. 'сильно наказывать: ругать, бить, критиковать': *Тушто (комсомол погынымашыште) Микалым сайынак кожышт* [Березин (1975: 133)] 'Там, на ком-

сомольском собрании, раскритиковали Микала'. В данный момент видоизменилась лексико-семантическая структура (далее ЛСС) данного слова. В связи с появлением новой технологии обработки зерна выходит из употребления первый ЛСВ, лишь изредка нашедший свое воскресение мастерами слова в изображении картины предшествующей эпохи. Сейчас в качестве главного значения выступает бывшая трансформационная семема, а третья понимается как номинативно-производная от сегодняшней основной.

Интересен для исследования факт развития глагола *саваш*, заимствованного из чувашского языка *сап* 'ударять, ударить, бить', функционирующий в языке-источнике по данным чувашско-русского словаря с двадцатью семью ЛСВ и богатыми фразеологическими сочетаниями. В марийский язык его значения перешли в суженном виде: 1. 'молотить, смолотить что-л.', давшее импульс для реализации семем - 2. 'высекать, высесть (огонь из кремня)' - 3. 'наклоняться, наклониться, кивать, кивнуть головой (в знак приветствия, согласия)'. "Соединительным мостом" между указанными значениями является сема "извлекать, добыть ударом". Далее от первого и второго ЛСВ ответвилась четвертая семема 'выступать, выступить наружу, связанная с ними общностью "проявляться наружу". Примеры: *Таче Каврий шурнымжым савен* [Эрыкан 1958: 23] 'Сегодня Каврий смолотил свое зерно'; *Марий помышшо гыч маска пуным луктеш, шенеш тулым савен когарта* [Чавайн 1981: 337] 'Мужик из-за пазухи вытаскивает медвежью шерсть и палит ее, высекая огонь о трут'; *Тоня вашмут олмеш вуйжым гына савыш* [Иванов 1960: 10] 'Тоня вместо ответа только кивнула головой'; *Москваште Кедрован уста организатор улмышо тужвак сава* [Юксерн 1986: 45] 'В Москве проявляется прекрасная организаторская способность Кедровой'. ЛСВ-3 с точки зрения современного состояния разрывает связь с предыдущими значениями, однако, по мнению автора, его прежнюю связующую нить можно доказать: таковым считается приветствие высокопоставленных лиц людьми низкого ранга, ударяя челом о землю. В наше время *саваш* потерял свое первое значение 'молотить, смолотить что-л.', но это понятие не исчезло в языке бесследно. Оно, расширяя семантическую емкость, трансформировалось к предикату *шияш* 1. 'бить, побить', 2. 'молотить, обмолачивать, обмолотить что-л.'. Вышла из активного употребления семема-2, оставив свои следы в истории. Поэтому лексема *саваш* ныне стала пониматься

двузначно: 1. 'кивать, кивнуть головой (в знак приветствия, согласия)', являющееся более распространенным и которое необходимо рассматривать как омоним, образованный в результате распада полисемии, 2. 'выступать, выступить наружу, проявляться, проявиться', редко употребляемое в языке.

Явно архаичен на нынешнем этапе один из ЛСВ лексемы *лудаш* 1. 'считать', являющийся исходным, наиболее древним по происхождению, чем последующие, появившиеся с возникновением грамотности: 2. 'читать, прочесть, вычитать', 3. 'произносить, декламировать что-л.', 4. 'читать, излагать устно (лекции, какие-л. сведения перед аудиторией)', 5. 'понимать, понять, распознавать, распознать, угадывать, угадать (по каким-л. внешним признакам)'. Четвертый ЛСВ характеризует умственную и наблюдательную способность человека. Примеры: *Колхоз пасушко пашалан лектын, коракым лудын ит шого (Посл.)* 'Выходя работать на колхозное поле, не стой, считая ворон'; *Степанын серышыжым колхоз погынымашыште лудынт* [Эрыкан 1972: 40] 'На колхозном собрании читали письмо Степана'; *Концерт тўнале. Луымшо классыште тунемше-влак йбратыме почеламутыштым лудыт.* [Чемеков 1972: 21] 'Концерт начался. Ученики десятого класса декламируют свои любимые стихи'; *Тый, Пайгаз, историк улат чай? Профессор Покровский тендан дене лудеш?* [Ялкайн 1936: 211] 'Ты, Пайгаз, кажется историк? Профессор Покровский у вас читает лекцию?'; *Эргын шўлык тўшо гычын лудо, мом ыштет, ава-авак* [Зайникаев 1966: 59] 'По унылому лицу сына поняла, что поделаешь, мать есть мать'. По степени реализации первое значение отличается от остальных. Оно, вытесняясь синонимичным словом *шотлаш* 'считать, сосчитать', и тем самым, отходя в группу забытых семем, выявляется лишь изредка в речи людей старшего поколения, представителей отдельных говоров, а также в художественных произведениях для создания колорита эпохи.

При изучении сужения ЛСС слова встречаются случаи оттеснения одного из значений слова и утверждения его в литературном языке в стилистических целях. Так, глагол *шойышташ* с исходной семемой 1. 'лгать, обманывать, обмануть': *Мурызын йылмыже памаш вўд гай яндар, тудо нигунамат ок шойышт* [Васин 1974: 50] 'Язык певца чист, как родниковая вода, он никогда не врет'; номинативно-производным значением-2 'рассказывать, рассказать': *Конга воктеке, она ўмбаке, кок*

пӧрӧен шинчынтат, ала-мом шойыштат [Чемяков 1972: 44] 'Двое мужчин, усевшись на доску, к печке, рассказывают что-то' выявляет свое второе значение только в некоторых диалектах (ср.: горн. шайышташ), в беллетристике для передачи языковой особенности жителей отдельных местностей.

Слово *аяргаш* в марийском языке представляет следующие ЛСВ: 1. 'раздражаться, раздражиться, становиться, стать злым, сердитым': *Почеш жапыште Серге ватат ала-молан сырен, аярген илен* [Шкетан 1933: 176] 'В последнее время и жена Сергея все почему-то злилась, раздражалась'; 2. 'отравляться, отравиться': *"Молан тыгай шудым кочкат, аяргет вет?"-ойла шоншо шордылан* [Филиппов 1980: 24] 'Почему ты ешь такую траву, отравившись ведь?' - говорит ежик лосю'. В настоящее время ЛСВ-2 оттесняется на задний план вследствие активности функционирования слова *отравитлалташ* с той же семантикой, проникшего в марийский из русского языка.

Любопытно для наблюдения семантика слова *лӱнгаш*, имевшая в своей ЛСС семемы: 1. 'качаться, шататься': *пуй лӱнга* 'зуб шатается'; 2. 'волноваться (о море)': *Мучашдыме ужар теныз йӱдйымачын пуалше мардеж почеш эркин лӱнга* [Васин 1974: 91] 'Бесконечное зеленое море спокойно волнуется от дуновения северного ветра'; 3. 'свистеть, прикладывая к губам', соединенная с предыдущими значениями общностью колебания: повышения и понижения: *Тройчын йокте лышташ дене лӱнгаш ок йӱрӧ - шолем толеш, йӱштӧ покшым лиеш* [Китиков 1977: 137] 'До Троицы нельзя свистеть на листьях - будет град, могут быть заморозки'; 4. перен. 'шагать, идти': *Мый лӱнгем, а мардеж чараклылеш* [Чемяков 1972: 74] 'Я шагаю, а ветер препятствует'; 5. перен. 'играть (о солнечных лучах)': *Кечыйол лӱнга йыл-йыл* [Сабанцев 1982: 36] 'Солнечные лучи играют, сверкая'; 6. перен. 'дрожать (от страха)': *Рывыж пеш хот лӱдын, чонжо лӱнга веле* [МФЭ 1972: 16] 'Лиса очень сильно испугалась, дрожит (букв.: душа дрожит)'. В современном марийском языке структура значений глагола *лӱнгаш* сократилась, причиной тому является крайне редко применяемые в поэтической и диалектной речи пятый и шестой ЛСВ и уже почти забытое народом третье значение, нашедшее свое яркое отражение в составе лексемы *шушкаш* 'свистеть'. Этот пример еще раз убедительно показывает способность одного слова быть обозначенным многими именами, т.е. отсюда проследивается связь многозначности и синонимии, о чем

неоднократно отмечалось в научной литературе [Дегтерева 1953; Уфимцева 1967; Шендельс 1970; Мустаев 1974].

Сужение значений слова нередко наблюдается в лексических заимствованиях, при котором значительная часть значений, проникающая в марийский язык из других языков, употребляется ограниченно, не отличаясь широкой сферой распространения. Иначе говоря, происходит решение проблем выбора из множества вариантов тех, которые признаются носителями языка более правильным, нужным. "В отдельных случаях семантическое освоение заимствования сопровождается конкретизацией или появлением новых оттенков значений на основе незначительного переосмысления значения этимона" [Тараканов (1982: 96)]. Например, заимствованное из чувашского языка глагол *сӧрасаш* в марийском языке функционирует со значениями: 1. 'соглашаться, согласиться с кем-л.': *Ачат ик имным пуа гын, тыйым налаш сӧрасем* [Шкетан 1950: 264] 'Если твой отец даст в приданое лошадь, то я соглашусь на тебе жениться'; 2. 'мириться, помириться, примириться с кем-л.': *Митяй ден Витяй коклан шургат, но садак сӧрасат* [Черных 1973: 152] 'Иногда Митяй и Витяй поругаются, но все равно помирятся'; 3. 'сватать': *Ачам виешак марлан пуныже. Инде ныл гана сӧрасаш маным тольыч, шым мие* [Ломберский 1959: 80] 'Отец мой хочет меня насильно выдать замуж. Уже четыре раза приезжали сватать, не пошла'. В языке-источнике *сура* по данным ЧРС, кроме указанных ЛСВ, обозначает еще 1. 'жить в ладу', 2. 'довольствоваться чем-н.'.

Уменьшила свой семантический объем лексема *пужаш*, перешедшая из татарского языка. Тат. *бозу* в ЧРС отмечено с семью семемами: 1. 'портить, испортить, попортить', 2. 'нарушать, нарушить', 3. 'искажать, исказить, извращать, извратить', 4. 'развращать, развратить', 5. 'растравлять, растравить /рану/', 6. 'расторгать, расторгнуть /договор/', 7. 'наводить, навести порчу на кого-л.'. В марийском языке отсутствуют значения 4-6, но в то же время вновь появляется новый ЛСВ 'разбирать, разобрать, разъединяя часть чего-н.', как результат переосмысления внутреннего содержания этимона *бозу*. Примеры: *Василий Зорин семынже шонен шинча: рвезым чылт пужынт* [Лекайн 1955: 95] 'Василий Зорин сидит, думая про себя: совсем испортили парня'; *Лачак ме, йоча-влак, лужкен модмына дене тиде тыммыкым ик жаплан пужен улына* [Лукьянов 1982: 19] 'Лишь только мы, дети,

шумно играя, на некоторое время нарушили эту тишину'; *Тун корнынам нимогай оппозице пужен ок керт* [Ялкайн 1936: 105] 'Никакая оппозиция не может извращать наш основной путь'; *Эрла пёртым пужена* [Косоротов 1980: 72] 'Завтра разберем дом'; *Локтызо кува, Чачукум пужаш шонен, умбакше тамак шикшым пуал-пуал колтен* [Михайлов 1961: 71] 'Старушка-колдун, надумав навести порчу на Чачука, выдувала на нее табачный дым'.

Подобные случаи обнаруживаются и в русских лексических заимствованиях. Так, глагол *приваяш* 'прибавлять, прибавить' в горном наречии марийского языка реализуется со значениями: 1. 'добавлять, добавить, дополнять, дополнить что-л. (в каком-л. количестве)': *Изиш приваема! Тыннын шуко оксаэт* [Игнатьев 1969: 225] 'Немного добавь! У тебя много денег!'; 2. 'увеличивать (скорость, размер, силу и т.д.)': *Нйны, ходым приваен, мямнанвлэ докы лымын толыт* [Беляев 1967: 113] 'Они, увеличивая скорость (букв.: ход), нарочно приближаются к нашим'; 3. мат. 'произвести действие сложения': *Икты вйкы коктым приваена кымыт лизш* 'К одному прибавим два будет три'; 4. 'сказать, написать в дополнение чему-л.': *"Ынде яжорак вәреш шылын шынзаш келеш," - тьотям йырваш анжалы дэ привайыш* [Горный 1967: 61] '"Теперь надо спрятаться в лучшем месте", - дед мой посмотрел вокруг и добавил'; 5. перен. 'преувеличивать, приврать': *Ну-у, ынде лидымыжымат привайышыц* 'Ну-у, теперь приврал лишнего (букв.: то, чего не было)'. В четырехтомном словаре русского языка, помимо вышеназванных значений, имеется ЛСВ 'увеличить свой вес и рост'.

Исходя из рассмотренных фактов можно сделать следующее обобщение: в марийском языке, как и во многих других, сужение значений слова происходит под влиянием преобразования государственной, общественной, экономической и культурной жизни народа, с переходом лексемы из пользования в широкой общественной среде в более узкую. Благодаря перечисленным причинам одни ЛСВ действительно безвозвратно уходят из языка, другие же, порывавшие семантическую связь с существующими значениями и образующие, таким образом, омонимичную пару, можно найти в литературе, а третьи "остаются существовать рядом с образовавшимися более узким, новым, специальным" в стилистических целях [Булаховский 1953: 75].

Сужение значений слова наблюдается и в лексических заимствованиях из других языков,

усваиваемых носителями марийского языка с точки зрения содержания лексем узко, ограниченно, творчески переосмысливая.

Значение, выпавшее из лексико-семантического состава одного слова и перешедшее в другой, способствует, во-первых, развитию синонимических отношений между лексемами одного и того же ряда, во-вторых, увеличению семантики другой лексемы, что свидетельствует о тесной взаимосвязи и взаимообусловленности полисемии и синонимии.

Источники по художественной литературе

Беляев К. 1967. Рашкалтыш паштек. Йошкар-Ола; Березин А. 1975. Пу кидетым. Йошкар-Ола; Васин К. 1974. Муро апшат. Йошкар-Ола; Горный И. 1967. Кырк сирышты. Йыл тырышты. Вып. 3. Йошкар-Ола; Зайникаев А. 1966. Кок шум // Ончыко. № 6; Иванов В. 1960. Ломберсолаште. Йошкар-Ола; Игнатьев Н. 1969. Т. 1. Йошкар-Ола; Китиков А. 1977. Марийские народные приметы. Йошкар-Ола; Косоротов В. 1980. Илыш ушан. Йошкар-Ола; Лекайн Н. 1955. Кугезе мланде. Йошкар-Ола; Лейкан Н. 1963. Мондалтдыме умыр. Йошкар-Ола; Ломберский И. 1959. Миллион-влак. Йошкар-Ола; Лукьянов В. 1982. Марий йочан шарнымашыже // Сылнымут памаш. Йошкар-Ола; Материалы фольклорной экспедиции 1972. Тетр. № 4. Новоторъяльский район; Михайлов А. 1961. Илыш верч // Ончыко. № 1; Мицурин-Азмекей. 1955. Мирон кугызан ойлымжо // Ончыко, № 1; Сабанцев Г. 1982. Кинде-шинчал. Йошкар-Ола; Филиппов А. 1980. Шулдыран нужгол. Йошкар-Ола; Чавайн С. 1963, 1967, 1981. Т. 2, 3, 5. Йошкар-Ола; Шкетан М. 1950. Пьесашамыч. Йошкар-Ола; Шкетан М. 1933. Эренер. Йошкар-Ола; Элексеин Я. 1962. Тоймак тукым // Ончыко. № 2; Эрыкан А. 1958. Кучедалме тулеш. Йошкар-Ола; Эрыкан А. 1972. Фронтowiк-влак. Йошкар-Ола; Юксерн В. 1986. Тудо калык шумышто // Ончыко. № 5; Ялкайн Я. 1936. Ола, Йошкар-Ола; Январев А. 1983. Чодыра пукш. Йошкар-Ола.

Л и т е р а т у р а

Батков Г.И. 1975. Образование многозначности в мордовских языках // *Fennougristica*. Тарту. С. 56-66; Булаховский Л.А. 1953. Введение в языкознание. Ч. 2. Москва; Дегтерева Т.А. 1953. К проблеме синонимии // Ученые записки I-го МГПИИЯ. Т. 5. Харьков. С. 23-26; Марийско-русский словарь 1956. Москва; Мосин М.В. 1985. Факторы возникновения и развития семантических изменений в лексике // Основные тенденции развития финно-угорских языков. Саранск. С. 34-46; Мустаев Е.Н. 1974. Вопросы синонимии марийского языка. Дисс. ... канд. филол. наук. Тарту; Словарь русского языка в четырех томах. 1981-1984. Москва; Тараканов И.В. 1982. Удмуртско-тюркские языковые контакты. Ижевск; Татарско-русский словарь 1966. Москва; Уфимцева А.А. 1967. Некоторые вопросы синонимии // Лексическая синонимия. Москва. С. 26-38; Чейф Уоллес Л. 1975. Значение и структура языка. Москва; Чувашско-русский словарь 1982. Москва; Шендельс Е.И. 1970. Многозначность и синонимия в грамматике. Москва.

L. Barceva
(Tartu)

DIE VERENGERUNG DER LEXIKALISCHEN BEDEUTUNGEN IM MARISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Verengerungen der lexikalischen Bedeutungen geschehen unter dem Einfluß der staatlichen, gesellschaftlichen, ökonomischen, kulturellen Umgestaltungen des Lebens der Völker, mit der Lexemeübergang aus dem weiteren Gebrauch in den engeren. Wegen dieser Ursachen verschwinden einige lexikalisch-semantische Varianten (LSV) aus der Sprache, einige LSV brechen semantische Verbindung mit anderen LSV ab und existieren als selbständiges Wort; die dritten LSV werden zum stilistischen Zweck gebraucht.

Die Verengerungen der lexikalischen Bedeutungen kommen auch als lexikalisch-semantische Entlehnungen vor. Marische Sprachträger eignen sie sich eng, schöpferisch an.

Die Bedeutung, die aus dem lexikalisch-semantischen Bestand herausfällt, fördert die Entwicklung der synonymischen Beziehung zwischen den Lexemen des identischen Reihes, sowie die semantische Entwicklung anderer Lexeme.

PÕHJA-KURAMAA LIIVLASTE KÜLADE NIMETUSED

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda kronoloogiline ülevaade läänemeresoome ja balti elementidest liivlaste külade nimedes (suure panuse selle probleemi lahendamisel on teinud juba V. Kiparsky [1]) Käesoleva uurimuse jaoks on läbi vaadatud senised arvestatavad etümoloogiad ning mõnel juhul üle vaadatud senised.

Põhja-Kuramaa liivi kalurikülade kohanimed ilmuvad dokumentidesse esimest korda 13. sajandil. 1920. aastal mainitakse *Īra* jõge (*aquam, quae Yrva dicitur* [2]) ja *lūʹž*-nime (13. sajandil on see järve nimeks: *die see to Losne* [3] - vastava kohanime lokaliseerimisel tekib siiski probleeme). Juba need kaks kõige varasemat kirjapanekut osutavad läänemeresoomlaste ja baltlaste olemasolule Põhja-Kuramaa rannikul.

Liivi *Īra-joʹG, joʹuG*, lt *dizʹersup* [4], *Diʹziēre* [5], *Irbe, Irve, Diʹzirbe, Diʹzirve, Lielirbe* [6] tekib kahe jõe - Rinda ja Stende - kokkuvoolukohas ning on 32 km pikkune. Suuremas osas on jõgi liivlaste ranniku ja selle läheduse territooriumil. Lt *Rinda*, lv *rīnda* jõe nimi leidub juba 15. sajandi dokumentides [7], mistõttu on vaevalt võimalik, et nimi *Īra* ning selle variante oleks kasutatud pikema jõevoolu kohta. Jõenime *Īra* on seostatud liivi keele sõnaga *Īrva, Īra 'Reh'* [8]. vrd. ka e *hirv, hirve*.

Liivlaste küla nimi *lūʹž*, lt *Lūʹžna* [2], *Lūʹž-cems* [9] on kõige tõenäolisemalt seostatav läti keele verbiga *lūzt 'brechen'* [10] ning selle tu-

1 Kip.	7 Kip. 232.
2 Kip. 211-212.	8 Biel. Gr. 184, Kip. 212-212, Ket. W. 81.
3 Kip. 122.	9 U IV 274.
4 U IV 276.	10 ME II 521.
5 Endz. Lvv II, 147.	
6 UN I. 72.	

letisega, näit., *lūžņa* 'etw. Gebrochenes, Verwüstetes, der Windbruch, das Fallholz; allerlei Kram, Schund, allerlei Abfälle, Unrat, Kehricht...' [11], *lūznis* 'der Ort im Walde, wo viele gebrochene Bäume sind...' [12], vrd. ld *lūžnia*, *lūznis* (2) 'ära murtud tükk', *lūžnūs*, -i, *lūžūs*, -i 'habras, kiiresti murduv' [13]. Mainitud verbi tuletised on läti kohanimedes kõige laiemalt levinud Kuramaal, seega kuulub liivlaste küla nimi sellesse levikuareaali [14].

Esimesed liivi külade nimed ilmuvad dokumentidesse 14. sajandil (1387. a.): *Domesnes*, *Minor Irwa*, *Sigkeragke* [15], *Irwanunde* ning *Gipkewalme* [16].

Domesnes oli ajaloodokumentides mitme sajan-di väitel tänapäeva lv *kūolka*, lt *Koļk(a)* küla nimetus. Esimest korda *Domesnes* (*tumisnis*) on mainitud juba 11 saj. Södermanländi ruunikirjas [17]. *Domesnes* sai vaevalt olla kohalike elanike antud nimi, seetõttu ei saa selle põhjal teha antusi asustatud kohe algsest etnilisest koosseisust.

Raske on teha vaieldamatut otsust ka lv *sīkrēg* [18], lt *Sīkrags* [19], 1387 *Sigkeragke* nime päritolust. Seda on võimalik seletada nii läänemeresoome kui ka balti keelte seisukohalt. Juba A. Bielenstein avaldas arvamust, et kohanimi *sīkrēg* on liitsõna, seletades seda läti keele seisukohalt: lt *sīks* 'klein, winzig' + lt *rags* 'Horn, Vorgebirge' [20]. Samuti osutas ka V. Kiparsky, et kohanimele on raske leida sobivat tõlgendust läänemeresoome keelte seisukohalt, kuid selle esimene komponent võivat pärineda liivi kalanimest *sīg* 'Felchen, Schnäpel (Salmo lavaretus)', vrd. ka e *siig*, sm *siika*, vps *sīg* [21]. Siiski leidub ka läti keeles kalanimi *sīga* (*Coregonus lavaretus*), mida osa keeleteadlasi peab läänemeresoome laenuks läti keeles, kuid paralleele sõnale on ka germaani ja slaavi keeltes [22].

11 Ibid.	17 LVA 12.
12 Ibid.	18 Ket. W. 369.
13 LKZ VII 717, 721;
LEW 347.	19 U IV 252.
	20 Biel. Gr. 157.
14 Lvv I 2., 353-354.	21 Ket. W. 369.
15 LUB Sp. 513.	22 Laum. 1973, 214-215.
16 LUB Sp. 532.	

Palju mõtisklusi on olnud seoses kohanime teise komponendiga lv $-r\hat{e}G$, lt $-rags$. Läti rannikul on umbes 60 kohanime komponendiga $-rags$ (nende seas lisaks mainitule ka lt *Koštrags*, *Pit-rags*), mida seostatakse läti keele sõnaga $-rags$ 'das Horn; die Landspitze; das Vorgebirge; die Spitze eines Berges od. Felsens', vrd. ka ld $r\hat{a}gas$, mpr $ragis$ [23]. Läti keeles on sõnas toimunud tähenduse ülekanne 'sarv' \rightarrow 'maasäär; leetseljak, madalik'. Sellist protsessi on teada ka leedu keelest, kus sõnal $r\hat{a}gas$ on tähendused 'maasäär; madalik meres, järves; poolsaar'. Tähenduse ülekanne 'sarv' \rightarrow 'maasäär' \rightarrow 'leetseljak' on toimunud ka vene keele loodemurretes [24]. Seega on kohanime $s\hat{i}kr\hat{e}G$, lt $S\hat{i}krags$ (ka lv $pi\hat{t}r\hat{e}G$ ning $ko\hat{s}tr\hat{e}G$) komponent $-r\hat{e}G$, lt $-rags$ kõige tõenäolisemalt pärit läti keelest. Võimalik, et kohanimi on olnud sega-liitkohanimi esimese komponendiga liivi ning teise läti keelest. V. Kiparsky arvamuse kohaselt osutab antud küla nimi, et $s\hat{i}kr\hat{e}G$ on algselt olnud läti asualaks [25].

Kui 14. sajandil kirja pandud külanimed *Domesnes* ja *Sigkeragke* ei luba teha vaieldamatut otsust külade algsest etnilisest koosseisust, siis kindlamat otsust saab teha *Minor Irwa*, *Irwemunde* ning *Gipkewalme* kohta.

Minor Irwa ehk lv $ir\hat{a}i$, $ir\hat{a}'i$, $ir\hat{a}'ik\text{-}k\hat{u}l\hat{a}$, $ir\hat{e}$ [26], lt *Mazirbe*, *Mažtēr* [27]-küla nime - nagu ka *Īra* jõe nime - etümologiseeritakse liivi keele arhaismiga *Īra*, *Īrva* 'Reh' [28]. Eestlased on küla nimetanud *irve* külaks, seega on -e liivi kohanimis *irè*, nagu on osutanud L. Kettunen, seletatav eesti keele mõjuga [29]. Seoses kohanime saksakeelse vormi üleskirjutusega 14. sajandil tekib küsimus, miks ajal, mil vähemalt ajaloodokumentides *Īra* küla saksakeelset nimetust *Gross Irwen* ei ole mainitud, tekib vajadus $ir\hat{a}i$ küla tähistada omadussõnaga 'väike' (sks. *klein*, vrd. ka lt *Mazirbe*, kus lt *mazs* 'väike'). Arvatavasti on vaadeldav küla nagu *Īra* külagi oma nime saanud jöenimest, vrd. $i\text{'r}\hat{e}$ io' .uk [30], lt *Mazirbe*,

23	ME III 466; Laum.	26	Ket. W. 74
	1987, 67-75.	27	U IV 25
24	Laum. 1987, 67, 69.	28	Ket. W. 74.
25	Kip. 160-161.	29	Ibid.

Upe, Reinupe, Silinupe [31]. *i-rè io'uk* on *Tra* jõest väiksem, 26 km pikkune, ning suubub merre küla lähedal. L. Kettuse sõnaraamatus on mainitud niitude nimi *irà'ip-pelist* (*nīttēD*) 'Benennung der Wiesen unweit Ire' [32], mis on jõe kaldal asuvad niidud. Kahe ühenimelise jõe asumine võrdlemisi väikesel territooriumil võis tekitada orienteerumisraskusi, paratamatult pidi toimuma mingi diferentseerumine. Võib-olla on sellega seletatav vorm *ira-* oodatava *Tra-* asemel. L. Kettunen oletab vormi *irāi* puhul võimalikku kinnistunud ainsuse latiivi (vrd. lv *kōdā'i* 'koju') või toposformandi *-ja* liitumist (*irā'i* < * *hirvaja*) [33].

1387. aastal mainitud külanimi *Irwemunde* [34] on 1582. - 1583. aasta Piltene vakuraamatus asendunud nimetusega *Gross Irwen* [35], vrd. lv *Tra* [36], lt *Dižierc(iems)* [37], *Lieliirbe* (lt *dižs, liels* 'gross'). Eestikeelne külanimi on olnud *sur irvē* [38]. Arvatavasti, nagu eelnevalt mainitud *irā'i* küla nimi, on seegi tekkinud hüdronüümist, vrd. *Tra-jo'v* ja lv *Irva, Tra* 'Reh' [39]. Järelikult viitavad saksakeelne *Gross* ja lätikeelne *dižs, liels* sel puhul pigem jõe, mitte küla suurusele.

1387 *Gipkewalme*, 1424 *Gypkewalke* [40], lv *giṣk*, lt *Gibksc* [41] on üks väheseid liivi külasid, mis asub Riia lahe kaldal. V. Kiparsky arvamuse kohaselt ei saa kohanime seletada tänapäeva läti keele seisukohalt ning see peaks olema balti päritolu. Esimestest kirjapanekutest selgub, et algselt on külanimi olnud liitsõna, mille esimene komponent seletub isikunimega *Gibbeke*, mida V. Kiparsky peab muinaspreisi või leedu nimeks. Ajaloodokumendid tõestavad, et Kuramaal oli teisigi samatüvelisi nimesid, nt. 1523 *Hans Gybbe, Hermen Gibbedoeth, Hansz Gibbene* [42]. 14.-

30 Untersuchung 104.
31 LUN II 55.
32 Ket. W. 74.
33 Ibid.
34 LUB Sp. 532.
35 Arb. 215.
36 Ket. W. 81.

37 U IV 274.
38 Ket. W. 74.
39 Ket. W. 81.
40 Kip 192-193.
41 U IV 251.
42 Blese 286, 106.

15. sajandi kirjapanekutes leidub ka teisi vastavatuvelisi kohanimed, nt. 1551 by *Gibben*, 1331 in villa *Gybelendorpe*, 1542 *Gibbelen* = lt *Ġibulniek*, *Ġibuġgals* [43]. Osa vastavatuvelisi kohanimedid võib tõesti olla isikunimelist päritolu, samas tuleb arvesse võtta läti keele verbi *ģibt* 'einsinken, sich senken' [44], millest mainitud isikunimed on arvatavasti tuletatud ning millest osa kohanimedid võis tekkida otse. J. Endzelīns kahtles, kas verb *ģibt* on läti keele sõna, tuleb arvestada laenamise võimalust kursi keelest. Konsonant *ģ* oodatava *dž* asemel ei vasta küll traditsionaalsele ettekujutusele kursi keele konsonantismist, kuid uuemad uurimused võimaldavad ka sellist oletust. Vrd. ka mpr isikunime 1396 *Gibbune Gebune* [45].

Kohanime algne teine komponent 14. saj. -*walme* < lv *vālgamō* 'Landungsplatz' [46], vrd. e *valgma* 'Stelle am Ufer, wo die Böte an's Land gezogen werden' [47]. Kui kohanime esimene komponent on tekkinud isikunimest, siis algselt *Gipkewalme* võis tähistada mõnele isikule kuuluvat valgmat. Samas tekib küsimus, kas kohanime teine komponent pärineb sel juhul liivi või läti (?kursi) keelest, vrd. lv laenu läti keeles *valgums* 'eine Anfurt, die Landungsstelle für Fischerböte', 'ein bestimmter Fischerplatz ...' [48]. Küsimuse võib sõnastada ka järgmiselt: kas 14. sajandil üleskirjutatud *Gipkewalme* on liitkohanimi, mille komponendid pärinevad kahest keelest, või on liivi laenu levik läti keeles sajan-dite vältel kitsenenud. Riia lahe läänekaldal on kasutusel teine laen liivi keelest: lt *sedums* 'die Meeresbucht, ein kleiner Hafen...' [49], lt *sadums* 'eine Haltestelle für Fischerböte am Strande' [50].

Kohanime 15. sajandi üleskirjutuses *Gypkewalke* sõnakomponent *walke* = lt *valks* [2] 'ein kleiner Bach', 'ein Regenbach (der bei warmem Wetter austrocknet)...' [51], vrd. lt *Ġipksup*

43 Kip. 192.	49 ME III 811.
44 ME I 698.	50 ME III 616; Laum.
45 Trautmann 32.	1987, 86.
46 Kip. 193, Ket. 474.	51 ME IV 457; Drav.
47 Wied. 1297.	187-191.
48 ME IV 455.	

(Žipka jõgi) [52]. Küla nime 15. sajandi üleskirjutuse seisukohalt võib *walme* 14. sajandi vormis olla eksimus, kuid samas võib oletada ka rahvaetümoloogiaprotsessi.

Rida uusi liivlaste ranna külanimesid on kirja pandud 1582. - 1583. aasta Piltene vakuraamatuse [53].

Newendorf - lv *ūš-kilā* [54], lt *Jāunciems* [55] (lt *jauns* 'uus', *ciems* 'küla'). Saksa-, liivi- ja lätikeelne külanimi ei erine tähenduse poolest. Antud juhul on võimatu teha otsust, mis keeles külanimi on algselt tekkinud.

Pissen - lv *pizā* [56], lt *Pizesciems* [57]. Antud külanimi on esimest korda kirja pandud juba 1502. a.: *weg, der von Stanszen vnnd Pizzen herkombt* [58]. Erinevalt teistest liivi ranna kohanimedest, mis esimest korda on kirja pandud 16. sajandil, võib lv *pizā* olla ka balti päritolu, vrd. muinaspreisi kohanimedega 1384 *Pysekaym*, 1388 *Pisdekaym*, 1419 *Piselauk* jne [59]. Paralleele võib leida ka leedu toponüümikast, nt. *Pisā* (jõgi), vrd. ka lt *Pisipš* (järv), *Pis-upite* [60] jne. Leedu keeleteadlane A. Vanagas seostab mainitud leedu ja läti kohanimedid läti keele sõnaga *pīsa*², *pīse* 'ein grundloser Morast (wo nur kleine Birken und Fichten wachsen)', 'ein undurchdringlicher Wald, ein dichtes Gebüsch' [61]. Siiski on liivi ja näitena toodud läti kohanimedes lühike vokaal *i*, etümoloogias pakutud appellatiivides aga pikk. Kohanime etümoloogia puhul tuleb silmas pidada ka muinaspreisi isikunime *Pisz* [62].

-
52 U IV 254.	58 Kip. 247-248.
53 Arb. 215-219.	59 Gerullis 123-124.
54 Ket. W. 462.	60 LHEZ 260; Lvv I 2., 171.
55 U IV 251.	61 LHEZ 260; ME III 233-234.
56 Ket. W. 292.	62 Trautmann 77.
57 U IV 274.	

Kohanimele võib seletust leida ka liivi keelest, vrd. lv *pezàG* 'Grus, Kehricht', liivi keele läänemurrakus *pizàG*, vanemate inimeste kasutuses *püzàG* [63]. Vokaal *i* on siiski mainitud apellatiivi tüves tekkinud võrdlemisi hilja, sellepärast on usutavam kohanime balti päritolu [64].

V. Kiparsky peab kohanime *pizà* päritolult ebaselgeks [65].

Pudteraggen - lv *piṭrēG* (*pūṭrēG*) [66], lt *Pit-rags*. V. Kiparsky arvamuse kohaselt on seegi kohanimi liitsõna: lv *pe'd-dēr(z)* 'Elentier' + *aigā* 'Ufer; Ränd; Gegend; Seite' ja vokaal *u* kajastab esimeses sõnatüves assimilatsiooniprotsessi: liivi *e* lätipärast hääldust [67]. Liivi keele läänemurdes on toimunud häälikumuutus *e* > *ü* [68], kuid *piṭrēGi* küla asub liivi keele idamurde territooriumil ning läänemurde küladest võrdlemisi kaugel. Kuidas seletada sõnatüvelist vokaali *i*? Võimalik on elanike migratsioon või mõni muu ekstralingvistiline faktor. Kahjuks pole teada, mis külas L. Kettunen pani kirja külanime variandi *pūṭrēG*. Küsimusele, kas häälikumuutus *e* > *ü* on kunagi toimunud laiemal liivi keele alal, saab vaevalt vastata jaatavalt.

Võttes arvesse eelnevalt sõnakomponendi lv *-rēG*, lt *-rags* kohta öeldud, tuleb esimeseks sõnatüveks arvatavasti pidada sks *Pudte-*, lv *pit-*, *pūt-*.

Sounaggen - lv *sānaG* [69], lt *Saūnagc(iems)* [70] küla nime seostab L. Kettunen teatava ebakindlusega läänemeresoome keeltes levinud kalanimega *e sāinas*, *sāinakas*, sm *sāynāvā*, vps *sāynged* 'Kühling

63 Ket. W. 284.

64 Ibid.

65 Kip. 247-248.

66 Ket. W. 295.

67 Kip. 230.

68 Posti 17.

69 Ket. W. 394.

70 U IV 252.

[71]. Siiski ei leidunud L. Kettuse sõnaraamatu järgi otsustades liivi keele sõnavaras sellist sõna vähemalt sel sajandil. Rekonstruktsiooni järgi oleks see **säunaG* [72]. Järelikult tuleb võtta arvesse võimalust, et kohanimi pärineb eesti keelest. *Tra* külas on kirja pandud kohanime variant *säinaG*, mis L. Kettuse oletuse kohaselt on tekkinud eesti keele mõjul [73]. Nagu külanime *piṭrêG* üleskirjutus 16. sajandil, nõnda kajastab ka *Sounaggen* arvatavasti lätipärast hääldust.

Wayden - lv *va'id* [74], lt *Vaidc(ciems)* [75] - läänemeresoome päritolu kohanimi on seostatav liivi keele sõnaga *va'it* 'Zwischenraum' [76], vrd. ka e *vahe* 'Zwischenraum', ka 'Grenze' [77]. Võimalik, et viimane tähendus on olnud ka liivi keele sõnal.

Külanimesid *koštrêG* ja *kūolka* võib dokumentides leida alates 18. sajandist.

Lv *koštrêG* (*k^hoštrêG*) [78], lt *Košrāgc(iems)* [79] küla vanem nimi on L. Kettuse andmete järgi olnud *košt'-jo'uG*, *košt'-jo'uk-külà* [80]. Nagu näha, on seegi küla oma nime saanud hüdronüümi järgi. L. Kettunen oletab, et -êG, -aG kohanimedes võib olla liivi keele sõna **agja* 'Rand, Gegend' lühenemise tulemus' [81]. Kohanime esimese komponendi *koštr-* (*k^hoštr-*) etümoloogia jääb siiski ebaselgeks. Seepärast köidavad tähelepanu L. Kettuse mainitud vanemad külanime variandid, mis osutavad, et algselt ei ole -r- esimesse komponenti kuulunud. Väga võimalik, et küla- ning jõenimi pärineb mõnest isikunime *Constantinus* lühenenud variandist, vrd, e *Kosti*, *Kosta* [82]. Sel-

71	Ket. W. 394.	77	Wied. 1285-1286.
72	Ket. W. 392.	78	Ket. W. 146.
73	Ket. W. 392.	79	U IV 251.
74	Ket. W. 464.	80	Ket. W. 146.
75	U IV 252.	81	Ket. W. VIII.
76	Ket. W. 466.	82	Rajandi 99, 208.

liseid nimesid on oma lastele pannud ka Läti ter-
ritooriumil elavad läänemeresoomlased, vrd. 1289
Coste Riias, 1355-62 *Coste Kuramaal* Kuldiga ümb-
ruses, samuti 15. sajandil *Costi* Ruhjas [83].
Liivi *košt-*, *k^uošt-* lähtevormiks on arvatavasti
olnud variant *Kosti*.

-*rēG*, -*rags* on kohanimele liidetud kohaliku
traditsiooni järgi.

Seniste andmete kohaselt leidub kohanimele
läti toponüümikas vaid üks teataval määral eba-
kindel paralleel: talunimi *Koši* (samuti Põhja-Ku-
ramaalt) [84].

Külanime *kūolka* [85], lt *Koļka*, *Koļksc(iems)*
[86] (algselt *Domesnes*) seostatakse läänemeresoo-
me keeltes levinud lekseemiga e *kolgas*, *kolk*
'Winkel, Ecke, District, Anger, Meerbusen' [87],
sm *kolkka* 'Ecke, Winkel' [88]. Võimalik, et maa-
sääre nimetusena lv *kūolka-nanā* 'Kap Domesnās'
[89] on tekkinud enne 18. sajandit, kuid küla ni-
me allikaks on see küll olnud. Teatud probleem
tekib seoses sellega, et tänapäeva liivi keeles
esineb kõnesolev sõna vaid kohanimena, seega tu-
leb arvestada ka kohanime võimalikku eesti pärit-
olu (sisserändajatest Saaremaalt kõnelevad doku-
mendid juba 16. sajandist alates [90]).

Apellatiiv *koļka*, mida J. Endzelīns peab
liivi laenuks, esineb ka läti keeles. Dundaga
vallas on see registreeritud tähendusega 'ein
sandiger Vorsprung im Meere' [91]. Peale Dundaga
valla on apellatiiv *koļka* laenatud läti keelde
veel kahes Kuramaa vallas tähendustega 'sügav
koht vees' (Upesgrīvas) ning 'liivane maasäär'
(Irlavas); laen *koļks* 'liivane maasäär' on re-
gistreeritud ka Vidzemes Svētīsi vallas [92].

Läti kohanimedes on apellatiiv levinud Põh-
ja-Kuramaal ning samas ka Põhja-Vidzemes. J. End-
zelīns on osutanud vastavate kohanimede võimali-

83 Stoebke 39.

84 Lvv I 2, 119.

85 Ket. W. 184.

86 U IV 251.

87 Wied. 331, Ket. W.
164.

88 Ket. W. 164.

89 Ibid.

90 Pried. 1980; Arb.
215-219.

91 ME II 254.

92 Rage 40.

kule liivi päritolule [93]. Siiski on talunimed *Koļka* Põhja-Vidzeme Ķopi ja Lode valdades arvata-vasti eesti päritolu.

Vaadeldavate kohanimedega etümologiseerimisel tuleb võtta arvesse ka keskalamsaksa laenu läti keeles *koļka* 'eine grosse Gruft auf dem Wege' [94], *kuļka* 'eine ausgefahrene Gruft auf dem Wege', 'eine tiefe Stelle im Flusse' [95], mis on laialt levinud Kuramaal ning Läti keskosas Zemgales [96], sama on registreeritud ka Vidzemes [97].

Lv *muštānūm* [98], lt *Meļšils(iems)* [99] küla nimi tuleb dokumentidesse samuti võrdlemisi hilja [100]. Külanime tähendus liivi ja läti keeles praktiliselt ei erine, kui võtta arvesse, et tänapäeva lv *nuṃ* 'Heidekraut' varasem tähendus on ilmselt olnud 'Heide' [101], vrd. ka e *nōmm* 'Heide, hügeliger Sandboden' [102].

Järelikult on võimatu öelda, kas kohanimi on algselt tekkinud liivi või läti keeles.

V. Kiparsky on oletanud, et küla algseks nimetuseks võis olla 1582.-1583. aasta vakuregistris kirja pandud balti päritolu külanimi *Sareyken*, mis on mainitud *Domesnesti* ja *Gipkeni* vahel [103].

Võttes arvesse kõike eelnevalt mainitud, võib liivi ranna külanimesid jagada mitmesse rühma.

I. Liivi keele (mõnel juhul võib-olla ka eesti keele) apellatiividest tekkinud kohanimed

Īra, *irè*, *kùolka*, *piṛrēG* (?), *sānaG*, *va?id*.

II. Balti või läti päritolu kohanimed: *lūʹž*, *ģiṗk*, *pizā*.

III. Kohanimed, mille tähendus läti ja liivi keeles on identne ning esimesed kirjapanekud ei anna selgust, kummas keeles kohanimi on algselt tekkinud: lv *ūškilā* // lt *Jaunciems*, lv *muštānūm* // lt *Meļšils*.

93 Lvv I 2, 116.

94 ME II 254.

95 ME II 306; EH I 671.

96 Laum. 1987, 58-59.

97 EIV II 106; EH I 671.

98 Ket. W. 236.

99 U IV 251.

100 LPSR CVVA.

101 Ket. W. 236.

102 Wied. 684.

103 Kip. 152-153;

Arb. 218.

IV. Liitkohanimed, mille üks komponent on seletatav läänemeresoome (liivi või eesti) keelte seisukohalt, teine aga balti poolt: *koštrāG*, (*kkoštrāG*), *pitrāG* (?)

V. Liitkohanimi, mille üks komponent võib olla nii läänemeresoome kui balti päritolu, teine komponent aga balti päritolu: *sīkrāG*.

Vaadeldud materjali najal võib järeldada, et Põhja-Kuramaa liivi ranna dokumentides registreeritud kõige varasemates kohanimedes on nii läänemeresoome kui balti elemente.

L ü h e n d i d n i n g k a s u t a t u d
k i r j a n d u s

Arb. = Arbusov, L. Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582-83). - Acta Universitatis Latviensis. Rīga, 1924. S. 163-286; **Biel.Gr.** = Bielenstein, A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jh. St. Petersburg, 1892; **Blese** = Blese, E. Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas I. Rīgā, 1929; **Drav.** = Draviņš, K. Zur Deutung einigen nordkurländischer Ortsnamen. - Scando-Slavica. Tomus 22. Copenhagen, 1976 S. 187-191; **EH** = Endzelīns, J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai. I. sējums. Rīga, 1934-1938; **Endz.** Lvv II = Endzelīns, J. Latvijas vietu vardi II. Rīga, 1925; **EIV** = Raže S., Kagaine E. Ergemes izloksnes vārdnīca II. Rīga, 1978; **Gerullis** = Gerullis, J. Die altpreussischen Ortsnamen. Berlin - Leipzig, 1922; **Ket.** W. = Kettunen, L. Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Helsinki, 1938; **Kip.** = Kiparsky, V. Die Kurenfrage. - Suomalaisen Tiedekatemia toimituksia. Sarja B, nide XLII. Helsinki, 1939; **Laum.** 1973 = Laumane, B. Zivju nosaukumi latviešu valodā. Rīga, 1973; **Laum.** 1987 = Laumane, B. Zvejvietu nosaukumi Latvijas PSR piekrastē. Rīga, 1987; **LEW** = Fraenkel, E. Litauisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1962; **LHEZ** = Vanagas, A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981; **LKZ** = Lietuvių kalbos žodynas VII. Vilnius, 1966; **LPSR CVVA** = Latvijas PSR Centrālais Valsts Vēstures

Arhīvs, 6999 f., 43.1; LUB = Liv-, Esth- und Kur-
 ländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. 3.
 Reval, 1987; LUN = Latvijas PSR ūdenstecu nosau-
 kumi I - II, Rīga, 1986; LVA = Latvijas vēstures
 avoti. II sēj., I burtn. Rīgā, 1937; Lvv I 2 =
 Endzelīns, J. Latvijas PSR vietvārdi. I daļa, 2.
 sējums. Rīga, 1961; ME = Mīlenbahs, K. Latviešu
 valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, tur-
 pinājis J. Endzelīns. I - IV. Rīga, 1923-1932;
 Posti = Posti, L. Grundzüge der livischen Lautge-
 schichte. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia
 LXXXV. Helsinki, 1942; Pried. = Priedīte, Ī. Sām-
 salieši Ziemeļkurzemē 18. gs. otrajā pusē un 19.
 gs. sākumā. - Zinātniskās atskaites sesijas ma-
 teriāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pē-
 tījumu rezultātiem. Rīga, 1980. 183.-185.lpp;
 Raže = Raže, S. Baltijas somu valodu aizguvumi
 latviešu valodā, ko pirmais etimoloģizējis J.
 Endzelīns. - Dialektālās leksikas jautājumi I.
 Rīga, 1986. 18.-126.lpp.; Rajandi = Rajandi, E.
 Raamat nimedest. Tallinn, 1966; Stoecke = Stoecke,
 D. E. Die alten ostseefinnischen Personen-
 namen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems.
 Hamburg, 1964; Trautmann = Trautmann, R. Die alt-
 preußischen Personennamen. Göttingen, 1925; U IV
 = Plakis, J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pa-
 vārdi. I d. Kurzemes vārdi. - Latvijas Īniversi-
 tātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultā-
 tes sērija. 4. (I) sēj. Rīga, 1936; Wied. = Wiede-
 mann, F. J. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St.
 Petersburg, 1893; Untersuchung = Kettunen, L. Un-
 tersuchung über die livische sprache. Tartu,
 1925.

Керсти Б о й к о
 (Рига)

О НАЗВАНИЯХ СЕЛ У ЛИВОВ СЕВЕРНОЙ КУРЛЯНДИИ

Р е з ю м е

В статье дается хронологическое обозрение
 прибалтийско-финских и балтийских элементов в
 названиях сел у ливов Северной Курляндии.

Heinike Heinsoo
(Tartu)

PREDIKAAT VADJA KEELES

Terminil predikaat (P) on keeleteaduses mitte vähem kui 12 tähendust, mis on moodustatud 5 erineva tunnusepaari alusel nende erinevatest kombinatsioonidest. Seda terminit kasutatakse lause formaalse ja semantilise komponendi tähistamiseks, sellega märgitakse relatsioonilise ja subjektse-predikaatse struktuuri liiget, aktuaalset ja potentsiaalset liiget, predikaat on tunnus koos kohtadega argumentide jaoks või ta on tunnus ilma argumentsete kohtadeta, mis implitseerib ükskõik milliseid või ainult konkreetseid argumente. Püüe piirata terminoloogiliselt ükskuid tähendusi antud opositsioonide alusel leiab kajastust sellistes terminoloogilistes paarides nagu öeldis/predikaat (Смирицкий 1959:III), predikaat/predikaator (Lyons 1977:434), relaator/predikaat (Сусов 1973:31 jj.), predikaatne märk/predikaat (Богданов 1977:26), predikaat/predikaatiiv (Ломтев 1979:70), predikaat/baaspredikaat (Степанов 1980:311 jj.), funktor/predikaat (Касевич, Храковский 1983:13 jj.). Autor lähtub semantilisest süntaksis laialt levinud predikaadi käsitlusest, mille järgi predikaadiks loetakse semantilist üksust, mis väljendab tunnust sõna laiemas tähenduses ja implitseerib denotatiivse situatsiooni struktuuri. Predikaat on situatsiooni tuumaks ja väljendab protsessi (Erelt 1979:16). Pöördsõnaliste predikaatide all peetakse silmas predikaate, mida väljendavad täistähenduslikud verbiskeemid. Enamus predikaate ongi sellised. Aga kuna predikaadi määratlemisel on olulised ka semantilised kriteeriumid, siis tuleb traditsioonilist predikaadi mõistet laiendada, sest mitte alati pole finiiitverbil semantilist sisu. Semantilise käsitluse tasandil on liitöeldise osaks ka predikaatiiv, sest mitteeksistentsiaalses kasutuses on *olla* verbil ainult grammatiline tähendus ja sellest ei piisa lausetuuma loomiseks. Seepärast on predikaadi koostisse kuuluvatena vaadeldud ka neid nominaalseid üksuseid, mis

täiendavad verbi, andes talle semantilise sisu. Subjekti sisuline tüüp ei sõltu vaid verbist *ella*, vaid ka teda saatvast nimi-(N), omadus-(Adj) ja määr sõnast (Adv). Näiteks: *koto on lusti N+nom cop Adj, P = cop Adj 'maja on ilus'; laivaz on pilveZ N+nom cop Adv, P = cop Adv 'taevas on pilves'*. Seda seisukohta toetavad viimasel ajal 'eesti süntaktikutest M. Erelt (Erelt 1979:22 jj.) ja P. Nemvalts (Nemvalts, Vare 1948:83). Vene süntaksikäsitluses taolist probleemi pole tekida saanud, kuna koopula (cop) eksplitsiitselt 'puudub ja lauses on pindpredikaadiks adjektiiv, 'adverb või substantiiv.

Viimastel aastatel on tehtud ka palju katseid luua predikaatide semantilist klassifikatsiooni. Lähtesuurusteks subjekti ja predikaadi semantiliste suhete käsitlemisel on predikaadi funktsioonis esinevate verbide ja konstruktsioonide semantilised tüübid. Klassifikatsioon peab püüdlema selle poole, et iga predikaatide klass kujutab endast semantilist klassi selles mõttes, et on määratletud nii süntaktilistes kui ka semantilistes terminites, et ta kujutaks endast semantiliste tunnuste kogumit, mis on võimeline figureerima ka süntaksireeglistikus (CTH:11). Tänapäeval levinud 3 predikaatide klassi - seisund, protsess, tegevus - on pärit O. Jespersenilt (Еспенсен 1958:95). M. Erelt on määratlenud predikaadi semantilise tüübi järgmiselt: "Predikaadi semantilise tüübi all mõeldakse predikaatide leksikaalsete tähenduste grammatiliselt relevantseid tüüpe" (Erelt 1979:23). Kõikidele verbidele on omane protsessi tähendus. Protsesse on kahte liiki: dünaamilised protsessid ja staatilised protsessid. Esimesed jagunevad omakorda kaheks - aktiivne protsess ehk tegevus ja mitteaktiivne protsess ehk protsess kitsamas mõttes. Staatilisi protsesse on püütud mitmeti liigitada, aga tavaliselt on need siiski võetud kokku seisundipredikaadi rühmaks. Seega võib verb või verbikonstruktsioon (harvem ka mõni muu sõnaliik) täita lauses seisundi- (SP), protsessi- (PP) või tegevuspredikaadi (TP) rolli.

Predikaat väljendab protsessi ja kõik muud lauseliikmed on protsessi osalised - argumentid. Subjekt on üks argumentidest ja kätkeb endas paljusid erinevaid semantilisi suhteid.

Vadja keeles on kõige tavalisem finitverbist predikaat (V = P). Sellise predikaadiga võib esineda grammatiline subjekt (*Sgr*) nominatiivis

(Sgr = N + nom): V = PS, väljendab emotsionaalset hindavat seisundit: *üvä inemin keikikā l ā d i u B* Ra 'hea inimene sobib kõigiga; väljendab elusolendi füsioloogilist või psühholoogilist seisundit: *t ä m ä ain h a l i z e B* Luu 'ta muudkui magab'; *v a t t s a j ü r i - z e B* J 'kõht koriseb'; *miä vātan tāmā päle i t ä m ä minua n a g r u t e B* Sav 'ma vaatan ta peale ja ta ajab mulle naeru peale'; väljendab inimese tunnetusliku tegevusega seotud seisundit: *metsās k ū l u p k o l i s u Z, taitā alkoa lehgotā* J 'metsast on kolistamist kuulda, ilmselt lõhutakse puid'; väljendab omamiseisundit: *tāl e l i emā m a š i n J* 'tal oli oma auto'; väljendab seisundit kui eksistentsi: *t š ä m m ē jegez o n k u l t a a u t a* M 'Käme jões on kullaauk'; väljendab seisundit kui elutu subjektdenotaadi omadust: *l u m i k a n n e t a B, keva lumi* Luu 'lumi kannab, kõva lumi; väljendab seisundit looduses: *r ü i s k u k i t s e B, p ö l - l ü B* Luu 'rukis õitseb, tolmlleb'; väljendab meteoroloogilist seisundit: *k ū p a i s s i* Lii 'kuu paistis'; V = PP, väljendab inimesega seotud psüühilisi ja füsioloogilisi protsesse: *i n e h m i n e s e k e n i, mütüujujevat täl - le keik silmäD* Itš 'inimene jäi pimedaks, silmad jäid lausa tuhmiks'; *k ö l e b i n e h m i n, a žīvatta hukkauB* M 'inimene sureb, aga loom lõp- peb'; väljendab erinevaid protsesse, mis toimuvad subjektdenotaadiga tema tahtest sõltumatult: *n u o r i v ä t t š i v e i t t i v a n a D* Pum 'noored võitsid vanu', *m i ä l e i n kevvī*

tšäē M 'ma lõin käe kõvasti ära'; *p o j u k -*
k e i z e d l ö ü t i v ä D l e k a r s t v o D J
 'poisid leidsid rohud'; väljendab ümbritsevas
 keskkonnas toimuvaid protsesse: *l e i p ä e b*
ü v v i a p a n n u M 'leib ei hapnenud hästi';
k a s e k a t h t š i o n j o k e l l i s u n n u
 Ra 'see kask on juba kollaseks läinud'; *i l m a*
l e p p i ä B J 'ilm muutub pehmeks'; V = PT:
t š i m o l a i n a m m u B Luu 'mesilane nõelab';
n a i z i k k o a i n s e i t t ē B J 'naine
 alati riidleb'.

Ainult finiiitverbist predikaadiga võib esi-
 neda subjekt partitiivis. Enamasti võimaldab par-
 titiivset subjekti seisundipredikaat: V = SP,
 väljendab inimese tunnetusliku tegevusega seotud
 seisundit: *t a i d j o k ö l i , e n ä b e p k ü l u*
t ü k k i m i š J 'suri vist juba ära, enam po-
 le löömist (pulssi) kuulda'; väljendab hinnangu-
 list seisundit: *t a l o p o i g e l e t a p p ä b*
e m t t ü i t k ö l e m a s s ä J 'talupojale jät-
 kub oma töid kuni surmani'; väljendab omamissei-
 sundit: *m i l l e B a i k ä J* 'mul on aega',
t ä l l ä r a h o i b e l e M 'tal raha pole';
 väljendab seisundit kui eksistentsi: *s a u n a z o n*
v i η k ä Luu 'saunas on vingu', *e l i m o -*
k o m i i š s i ä M 'oli selliseid isasid',
 väljendab meteoroloogilist seisundit: *v i h m ä*
v a l a b n i k u p a n k e s s a Luu 'vihma valab nagu
 pangest'. Harvem esineb partitiivne subjekt prot-
 sessipredikaadiga. PP väljendab elusolendi füüsi-
 lisi protsesse: *p e r s a i t a v ä l i š t a u -*
k e Z Luu 'põrsaid suri vahel ära'; väljendab
 looduses toimuvaid ja meteoroloogilisi protsesse:

a p r i k o s s ĩ d e p k a z v o m e d ' d ' ē
māl J 'aprikoose ei kasva meie maal'; *i h t š i*
keṽvī t u l t ' a M 'lõi kõvasti välku'. Tege-
 vuspredikaadiga esineb partitiivsubjekt ainult
 siis, kui predikaat väljendab liikumist: *l a h -*
s i t š ä i j g g e p e r ä l e š k o u l ũ Luu
 'lapsi käis Jogõperäle kooli'.

Finiitverbist predikaadiga võib esineda ka
 subjekt I infinitiivi vormis, aga sel juhul on
 tegemist üksikute spetsiifiliste lausemallidega.
 V = SP, väljendab seisundit kui eksistentsi: *e t*
tē tūtā, e b l ē n e i s ũ v v ä Luu
 'kui sa tööd ei tee, ei saa ka süüa olema'; *e b*
l ē j u v v a J 'ei ole (saa olema) juua'.
 Selline lausemall on võimalik vaid juhul, kui
 predikaadiks on eksistentsiseisundit väljendav
 verb *on ~ lēB* ja subjektiks *süvvä* tähenduses
 'söök' ja *juvva* tähenduses 'jook'. Sama harva on
 predikaadiks protsessipredikaat: *e b j o h u*
kenzaid m ē l ē m e n n ä J 'ei tule kunagi
 meelde minna.

Kõrvallause on samuti harva subjektiks. Sei-
 sundipredikaat väljendab inimese tunnetuslikku
 tegevusega seotud seisundit: *mille n ä ü t -*
t ä ü s s i l m ĩ s, š t o ē z m i ñ n u a
ke ṛ r ä j ä o š u t i l s a 'mulle näis, et
minu ette ilmus kerjus'; *miī j o h t u miē-*
liēsīē, e t t i d ' a d ' a t š ä h s i
l a s k e a e h j a t t š ä e s v ä l l ä
 Pum 'mulle tuli meelde, et onu käskis ohjad käest
 lahti lasta'.

Finiitverb on predikaadiks sageli ka siis,
 kui grammatiline subjekt lauses puudub. Kui lau-

ses puudub ka semantiline subjekt, võib finiiit-verb olla predikaadiks järgnevatel juhtudel: SP, väljendab elusolendi füüsilist seisundit: *nät ku k o i z u t a B* Luu 'näed, kuidas tahaks magada'; *kainonalla t š i h g u B* Luu 'kaenla all sügeleb'; väljendab elusolendi tunnetusliku tegevusega seotud seisundit: *kassen h a i z e B J* 'siin haiseb'; väljendab hinnangulist seisundit: *nenä ets ku tšihgup, sis t ä p kõllü vēstiä* Luu 'kui ninaots sügeleb, siis see tähendab surmateadet'; väljendab meteoroloogilist seisundit: *kevvī j ä t ü t ä B J* 'kõva pakane', *p i l - v i t ü B J* 'läheb pilve'. Harva võib lauses esineda ka tegevuspredikaat ilma subjektita: sel juhul on tegemist uskumustega seotud predikaadiga, mida võiks ka seisundipredikaadina vaadelda: *rīgaš t š ū d i t a B* Luu 'rehe all kummitab'; *niku p e l e h t ē B* Luu 'nagu kummitaks'.

Teatud juhtudel on finiiitverb predikaadiks, kui lause on formaalselt impersonaalne, s.o. lauses esineb semantiline subjekt (Ssem). Ssem = N + + part, V = PS, väljendab füsioloogilist või psühholoogilist seisundit: *ai ku m i n u a a h i s e B - eb ē vozduhā* Luu 'oi, kuidas mul matab hingamist, ei ole õhku', *p ä t ä v a i v a t a B J* 'pea valutab', *elin mettsāz i m i n u a niku i r m u t t i* Luu 'olin metssas ja mulle tuli nagu hirm peale'; väljendab meteoroloogilist seisundit: *ai ku nūd a n n a B m ä r t š ä v i h m ā J* 'oi, kuidas nüüd sajab lörtsi'; V = PP, väljendab füüsilist protsessi: *paizegoitti k e i k e v a t s ā M* 'kogu

kõht läks paiste'; väljendab ümbritseva keskkonna keemilisi ja füüsikalisi protsesse: *a p a - g o i t t i p i m ä* J 'piim läks hapuks', *v ä h t o a j o a j a B* J 'juba ajab vahtu. Ssem = N + ad, V = SP, väljendab hinnangulist emotsionaalset seisundit: *m i l e l o z e b v e* J 'mul ei vea elus'; *s e l i n e m i - z e l a i n v i s k ä B* J 'sel inimesel veab alati'; V = PP, väljendab psüühilist protsessi: *t ä l t ä z j o h t u m e l e* J 'talle tuli jälle meelde'; Ssem = N + kom, V = PT, *aluse l e t a B l i v ä k ä* Luu 'liiv matab laeva enda alla', *l a i n e k ä i v i r r ä k ä ü m p ä r i t ä t ä a j a B l i v ä* Luu 'laine ja vooluga ajab tema ümber liiva'.

2. Predikaadi võib moodustada ka koopula koos adjektiiviga (cop Adj). Sel juhul võib subjekt esineda nominatiivis. P = SP, väljendab seisundit kui mingit omaduse omamist: *p l a t ' j a o n r o j a k a Z* J 'kleit on must', väljendab hinnangulist seisundit: *t ä m ä o n m i l l e k a l l i Z* J 'ta on mulle kallis';

Samuti võib subjekt esineda I infinitiivi kujul. cop Adj = SP, väljendab inimese psüühilist seisundit; *m i l o n t u s k a k a t t s o a t ä m ä p ä l e* J 'mul on valus tema peale vaadata', väljendab hinnangulist seisundit: *h e l p p o o n r a h a k k ä l i n e m i z e l e l ä* J 'kerge on rikkal inimesel elada',

Koopula koos adjektiiviga võib olla predikaadiks ka sellistes lausetes, kus puudub nii grammatiline kui ka semantiline subjekt. cop Adj = SP, väljendab ambientset seisundit: *e l i*

v a l k ā , *p i m i ä* Luu 'oli valge, pime',
siäl o n v i l u J 'seal on jahe'. Samuti
 lausetes, kus propositioon on suunatud semanti-
 lisele subjektile. N + ad = Ssem, cop Adj = SP,
 väljendab elusolendi füüsilist või psüühilist
 seisundit: *m i l o n v i l u* 'mul on
 jahe',

3. Predikaadi võib moodustada koopula koos
 substantiiviga (cop N + nom). Subjekt on sel ju-
 hul enamasti nominatiivis. cop N + nom = SP, väl-
 jendab elusolendi emotsionaalset hinnangulist
 seisundit: *miä sille juttēn: se o n t e s i*
 J 'ma ütlen sulle: see on tõsi'. P = cop N + nom
 või cop N + ess, SP väljendab seisundit kui
 funktsiooni: *se e l i t a i k a n a i n k u m -*
mäl poika eli esimein Luu 'See on teadja naine,
 kellel esimene (laps) oli poeg', *v a n a t*
s t a r u x a d e l i v a d b a b k a n Kat
 'vanaeided olid ämmaemandaks'.

Kui predikaadiks on koopula koos substantii-
 viga, võib subjekt lauses ka puududa. cop N + nom
 = SP, väljendab ambientset seisundit: *o n p a k -*
k a i n Luu 'on pakane'. Konstruksioonis võib
 esineda ka semantiline subjekt. Ssem = N + ad,
 cop N + nom = SP, väljendab elusolendi füüsilist
 või psüühilist seisundit: *m i l o n n ä l t -*
š ä Lii 'mul on nälgi', *m i l l ä o n ü v ä*
m ē l i, *miä päzin sōjāsē* Lii 'mul on hea meel,
 ma pääsesin sooja'.

4. Predikaadi võib moodustada koopula koos
 adverbiga. Sel juhul on subjekt alati nominatii-
 vis. cop Adv = SP, väljendab seisundit kui mingi
 omaduse omamist: *n a h k a keik̄ eli tšimaraZ M*

'nahk kõik oli krimpsus'. Grammatiline ja semantiline subjekt võivad lausest ka puududa: cop Adv = SP, väljendab ambientset seisundit: *eglē ē l i p i l v e Z J* 'eile oli pilves'.

5. Predikaadi võib moodustada koopula koos aktiivi II partitsiibiga (cop V + nud). Subjekt on sel juhul alati nominatiivis. cop V + nud = SP, väljendab seisundit kui mingi omaduse oamist: *e i n ä o n m o r r i u n u D* Luu 'hein on närtsinud'; *l i h a o n m a o t - t u n u a s t i a Z J* 'liha on nõus ussitanud'.

6. Predikaadiks võib olla täistähenduslik verb adjektiiviga. Subjekt on nominatiivis, V Adj + transl = PP, väljendab protsessi kui mingi omaduse tekkimist: *n i ä p p e b, e t t i m e n t Ī š o - k a k a u n Ī s s i* M 'häbeneb nii, et põsed läksid punaseks'; grammatiline subjekt puudub, V Adj + nom = SP, väljendab mingi seisundi algust: *n ü d t ū B v a r r a i p i m m i ä* M 'nüüd läheb vara pimedaks', *t ä l t u l i t š ü l - m ä J* 'tal hakkas külm', V Adj + transl: *m ē b r o h o i z ē s s i* M 'läheb roheliseks'.

7. Predikaadiks võib olla finiiitverb koos substantiiviga. V N + nom = SP, väljendab mingi seisundi teket, grammatiline subjekt puudub: *t u l i m e h e l ē i r m u s ū r* Kat 'mehel hakkas suur hirm', *v o t n i t u l i h ä t ä n ä i l e* M 'vaat, nii tuli neile mure'; V N + transl = PP, väljendab mingisse seisundisse minekut: *t ä m ä k a z v i s ū r e s s i, n e i s i v a r m a s s i m e h e s s i* M 'ta kasvas suureks, muutus tugevaks meheks'.

8. Predikaadiks võib olla ka finiiitverb koos

adverbiga (V Adv). PP väljendab mingisse seisundisse minekut: *a ühskert paglame nika t t š i* Po 'aga ükskord pael läks katki'.

9. Predikaadiks võib olla adjektiiv (Adj). Tegemist on elliptilise konstruktsiooniga. SP väljendab hinnangulist seisundit, grammatiline subjekt esineb kõrvallausena: *ü v ä, e t t i t u e D* J 'hea, et tuled', *v a r m a, š t o t ä m ä o n v o h m a* Luu 'kindel, et ta on loll'.

Vahel võib olla denotatiivse situatsiooni struktuuri predikaadiks ka finiiitverb koos infinitiivikujulise predikaatse aktandiga (P = Vfin + Vinf). Finiiitverbi võib pidada lause formaalseks predikaadiks, kuna ta ühildub subjektiga isikus ja arvus, situatsiooni sisuliseks tuumaks on aga infinitiivne aktant, tal on subjekti semantilis-süntaktilised tunnused (tingib situatsioonis osalejate sisu ja vormi). Taolise liitpredikaadi moodustavad faasilised (situatsiooni algamist, kestust ja lõppemist tähistavad) verbid (FV), modaalverbid (MV) ja situatsiooni intensiivsust väljendavad deskriptiivverbid (DV) koos infinitiiviga.

10. Predikaadiks on faasiline verb koos predikaatse aktandiga (P = FV Vinf). Predikaatseks aktandiks võib olla nii seisundi-, protsessi- kui ka tegevusverb (Heinsoo 1987 : 38). Võimalikud on kõik subjekti vormid. *t š e n n e i z l ä s i m ä* M 'kes jäi haige'ks', *m i ä l a d d i n m e n e m ä* J 'ma astun minema', *l a h s h e i t t i i t k e m a s s a* J 'laps lakkas nutmast'.

11. Predikaadiks on modaalverb koos predikaatse aktandiga (P = MV Vinf). Predikaadiks võib olla nii seisundi-, tegevuse- kui ka protsessi-verb. Modaalssubjekt on sageli adessiiviks (Heinsoo 1990:38) või puudub üldse. *m i l*

p i ä b l e ž ž i ä t i l a Z Luu 'ma pean voodis lamama', *m a h z a b - l i m e t t s ä m e n n ä* J 'kas maksab metsa minna', *h e r r a s a i t a l o p o i k ä k ä t e h ä*, *m i t ä t a h t o* Lem 'härä võis talupojaga teha, mida tahtis'.

12. Predikaadiks võib olla predikaatse aktandiga samatähenduslik deskriptiivverb (P = DV Vinf). Siia kuulub kitsas inimtegevust iseloomustavate verbide rühm, kus põhiverb, mis on konstruktiooni I infinitiivi vormis aktandiks, väljendab inimese emotsioone - naer, nutt; tegevust - liikumine, kõnelemine, söömine. Verb, mis on formaalseks predikaadiks, annab põhiverbile emotsionaalse varjundi, rõhutab tähendust kandva verbiga väljendatava tegevuse intensiivsust või vähendab seda. Vfin on tegevusverb: *s i l l e a i n b e a i k ä*, *l e n n ä d m e n n ä* M 'sul pole kunagi aega, aina tormad (lendad minna)', *n ä k u v a n a m e s k o p s u t e p t a n t t - s i a* M 'näe, kuidas vana mees hüppab tantsida'. Vinf on psüühilist protsessi väljendav verb: *m i ä m u h i z e n n a g r ä* M 'ma muhlen naerda', *l a h z i r i z e b i t k ä* J 'laps nutab' (Heinsoo 1987:38 - 43).

Kokkuvõtteks võib öelda, et kõige tavalisemaks predikaadi esinemisvormiks vadja keeles on finitverb. Oma semantiliselt tüübilt võib ta väljendada nii seisundit, protsessi kui ka tegevust. Finitverbiga võib esineda subjekt kogu oma vormirohkuses, s.o. nominatiivis, partitiivis, I infinitiivi kujul ja kõrvallausena. Partitiivis võib subjekt esineda ainult koos finitverbist predikaadiga. Ülejäänud predikaadi esinemise vormid on harvemad.

Kõige mitmekesisema struktuuriga on seisundipredikaat - tema puhul on võimalikud kõik predikaadi struktuurimudelid. Ka protsessipredikaadi struktuur on mitmekesine (Vfin, V Adj + transl,

V N + transl, V Adv). Tegevuspredikaadi esinemisvormiks on ainult finiiitverb või siis esineb tegevusverb predikaatse aktandiga koos faasilise, modaalse või deskriptiivse verbiga.

L ü h e n d i d

Adj = adjektiiv, *Adv* = adverb, *cop* = koopula, *DV* = deskriptiivverb, *FV* = faasiline verb, *MV* = modaalne verb, *N* = noomen, *nom* = nominatiiv, *P* = predikaat, *PP* = protsessipredikaat, *S* = subjekt, *Sgr* = grammatiline subjekt, *Ssem* = semantiline subjekt, *SP* = seisundipredikaat, *TP* = tegevuspredikaat, *V* = verb, *V + nud* = aktiivi II partitsiip, *Vfin* = finiiitverb, *Vinf* = verbi infiniitvorm.

K ü l a d e l ü h e n d i d

Itš = Itšpäivä, *J* = Jögöperä, *Kat* = Kattila, *Lii* = Liivtšülä, *Luu* = Luuditsa, *M* = Mati, *Pum* = Pummala, *Ra* = Rajo, *Sav* = Savokkala.

K i r j a n d u s

Erelt, M. 1979. Eesti lihtlause probleeme / ENSV TA KKI. Tallinn; Heinsoo, H. 1987. Algamise tähendusega tarindid vadja keeles // Fenno-ugristica Tartu. Lk. 38 - 43; Heinsoo, H. 1990. Modaalverbid vadja keeles / Fenno-ugristica. Tartu. Lk. 38 - 45; Nemvalts, P., Vare, S. 1984. Eesti keele õpik X klassile. Tallinn; Lyons, J. 1977. Semantics. Vol. 2. Cambridge; Богданов В.В. 1977. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград: Изд. Ленинградского университета; Есперсен О. 1958. О философии грамматики. Москва; Касевич Б.Б., Храковский В.С. 1983. Категории глагола и структура предложения: Конструкции с предикатными актантами / АН СССР. Институт языкознания. Ленинград; Ломтев Т.П. 1979. Структура предложения в современном русском языке. Москва: Изд. Московского университета; Смирницкий А.И. 1957. Синтаксис английского языка. Москва; Степанов Ю.С. 1973. К универсальной классификации предикатов // Известия АН СССР. СЛЯ. Т. 39, № 4. Стр. 311 - 323; СТП = Семантические типы

предикатов. Москва, 1982; Сусов И.П. 1973. Семеантическая структура предложения. (На материале простого предложения в современном немецком языке.) Тула: Тульский университет.

Хейнике Х в Й н с о о
(Тарту)

ПРЕДИКАТ В ВОДСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В статье проанализированы предложения с той точки зрения, что центр предложения – это предикат, вокруг которого группируются аргументы. Предикатами могут быть полнозначные глаголы или неполнозначные глаголы с наполнением, которые в соответствии со своим поведением в ситуации образуют предикаты состояния, процесса и действия.

Предикаты действия по своему составу проще – предикатом действия служит финитная форма глагола: *miä seppē glāditan utjukākā*, 'я гладил одежду утюгом'. Предикаты состояния могут образовать связка вместе с прилагательными: *plat'ja on rōjakaZ* 'платье грязное'; с существительным: *vanad staruḥad elivad babkan* 'старухи были повитухами'; с наречием: *nahka keik on tšimaraZ* 'кожа была вся в морщинах'. Предикатом процесса может быть финитный глагол: *rauta mārjässä rōsetuB* 'железо от влаги ржавеет', полнозначный глагол с дополнением: *ni äppeb, etti mentī šokat kaunissi* 'так стыдится, что щеки покраснели'. Номинативный субъект может выступать со всеми формами предиката. Паритивный субъект может выступать только при глаголе-предикате. I инфинитив может выступать, если предикатом является финитный глагол, и связка вместе с именем прилагательным или существительным. Придаточное предложение бывает субъектом, если предикат – финитный глагол или имя прилагательное.

Л. Л. Карпова
(Ижевск)

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ НЕКОТОРЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ДЁБИНСКОМ ГОВОРЕ УДМУРТСКОГО ЯЗЫКА

Дёбинские говоры представляют собой один из говоров северного наречия удмуртского языка. По своим фонетическим, морфологическим и лексическим особенностям они входят в группу среднечепецких говоров. Носителями дёбинских говоров являются удмурты, проживающие на территории Красногорского района Удмуртской АССР.

В данной работе рассматриваются особенности употребления некоторых местоимений и их форм в дёбинских говорах.

Грамматическая традиция в изучении местоимений в удмуртском языке начинается с первых грамматик В. Пуцек-Григоровича [1775: 41-46] и Ф. Видеманна [Wiedemann: 72-95] и неразрывно связана с изучением данной части речи в общефинно-угорском аспекте [Ojansuu 1923; Balazs 1973; Майтинская 1979 и др.]. Многие вопросы, относящиеся к категории местоимения в удмуртском языке, нашли отражение в "Грамматике современного удмуртского языка. Фонетика и морфология" [1962: 167-187], в работе Б. А. Серебренникова "Историческая морфология пермских языков" [1963: 184-213]. Однако нужно отметить, что в научной литературе почти полностью отсутствуют специальные работы, где бы рассматривалось разнообразие диалектных форм местоимений в удмуртском языке.

В данной статье мы не ставим цели исследовать по отдельности все разряды местоимений, а обратим внимание на те формы, которые, на наш взгляд, отличны от удмуртского литературного языка или других его говоров.

В исходной форме личные местоимения говоров не отличаются от соответствующих местоимений удмуртского литературного языка, но в словоизменении имеются некоторые различия. Чтобы наглядно представить особенности местоименных форм, рассмотрим парадигму склонения местоимений 1-го и 2-го лица множественного числа в плане сравнения

с формами данных местоимений литературного языка.

Падежи	Дёбинский говор	Литературный язык
Ном.	<i>mi 'my' ti 'vy'</i>	ми 'мы', тй 'вы'
Акк.	<i>mil' emesti, til' edesti</i>	милемыз (милемды), тйледыз (тйледды)
Ген.	<i>til' ed</i>	милем, тйляд
Абл.	<i>mil' estəm, til' estəd</i>	милесьтым, тйлесь-тыд
Дат.	<i>mil' em, til' ed</i>	милем (милемлы), тйлед (тйледлы)
Кар.	<i>mitek, titek</i>	митэк, тйтэк
Инстр.	<i>mil' emən, til' edən</i>	милемын (милемны), тйледын (тйледэныды)
Адверб.	<i>mija, tija</i>	мия, ття
Аппрокс.	<i>milañ, tilañ</i>	милян, тйлань

Как видно из парадигмы склонения, аккумулятив личных местоимений I-го и 2-го лица множественного числа оформляется аффиксом *-esti*, который представляет собой контаминацию показателей аккумулятива южных говоров *-iz* и северных *-ti*. Вероятно, здесь вступают в силу ассимилятивные процессы, в результате чего гласная *-i-* формы аккумулятива южных говоров уподобляется предшествующей гласной *-e-*: *mil' em-es-ti* < *mil' em-is-ti* 'нас', *til' ed-es-ti* < *til' ed-is-ti* 'вам'.

Своеобразием в акциденции личных местоимений I-го и 2-го лица множественного числа является и то, что датив в дёбинских говорах имеет усеченную форму, тогда как в литературном языке он может выступать в двух формах: 1) с падежным суффиксом *-i* и 2) в краткой форме *mil' em* (лит. милем, милемлы) 'нам', *til' ed* (лит. тйлед, тйледлы) 'вам'.

Аппроксиматив как личных, так и усилительно-личных местоимений в описываемых говорах имеет тенденцию к исчезновению, так как формы *tonlañ* 'по направлению ко мне', *tonlañ* 'по направлению к тебе', *açimlañ* 'по направлению ко мне самому', *açidlañ* 'по направлению к тебе самому' употребляются в основном в речи пожилого населения, а молодежь чаще всего использует послеложные конструкции: *ton paia* 'по направлению ко мне', *ton dinad* 'по направлению к тебе', *açim paia* 'ко мне, по направлению ко мне'. Процесс ослабления

значения аппроксиматива в рассматриваемых говорах в морфологическом оформлении имеет тенденцию к дальнейшему развитию.

Как и во многих причепецких говорах [Тепляшина 1970: 167] и коми-пермяцком языке [Баталова 1975: 135-140], в дёбинских говорах присутствует серия приблизительно-местных падежей, т.е. падежей, имеющих в своем составе элемент *-ŋ*. Изменение по приблизительно-местным падежам более всего характерно именам существительным. Большинство личных местоимений также может принимать показатели приблизительно-местных падежей, например: *ton-ŋe* 'ко мне', *soos-ŋs'ep* 'от них', *ti-ŋ p'am* 'к нам', *ton-ŋ'e* 'к тебе' и т.д.

В исследуемых говорах *ŋ*-евый признак чаще всего выступает в инессиве, элативе, иллативе, эгрессиве личных и усилительно-личных местоимений. В удмуртском литературном языке данным местоимениям соответствуют послеложенные сочетания, например: *tiŋ'p'e* (лит. *ми доры*) 'к нам', *tiŋ'pe* (лит. *тй доры*) 'к вам', *soosŋe* (лит. *соос доры*) 'к ним'. Большинство ученых считает, что падежный формант *-ŋ* - возник из послелогов с основой *diŋ-* [Fuchs 1954: 50, 125] со значением 'у, около, возле, при', которые в свою очередь возводятся к имени существительному *diŋ* 'близость, околица; основание, комель' [Тепляшина 1981: 287-288].

В финно-угорском языке-основе не было притяжательных местоимений [Основы 1974: 292]. В удмуртском литературном языке на современном этапе семантику этого разряда несут местоимения различного характера, например, личные и усилительно-личные местоимения в форме генитива: *мынам эше* 'мой друг', *тынад книгаед* 'твоя книга', *аслам уже* 'моя работа'. В дёбинских говорах вместо притяжательных местоимений 1-го лица единственного и множественного числа *мынам* 'мой' и *милям* 'наш' употребляется только одна форма *aslam: aslam gurt* 'моя деревня, наша деревня', *aslam korka* 'мой дом; наш дом'.

Своеобразием данных говоров, как и нижнечепецких [Тепляшина 1970: 175], является и то, что в сочетаниях притяжательного местоимения *aslam* с существительным последнее может выступать без личных окончаний, например: *aslam eš* 'мой друг; наш друг' (лит. *мынам эше* 'мой друг', *милям эшмы* 'наш друг'), *aslam puni* 'моя собака; наша собака' (лит. *мынам пуные* 'моя собака', *милям пунымы* 'наша собака').

Разряд усилительно-личных местоимений в

рассматриваемых говорах представлен следующими словами: *ašim* (лит. *ачим*) 'я сам', *ašid* (лит. *ачид*) 'ты сам', *ašiz* (лит. *ачиз*) 'он сам', *ašimes* (лит. *асьмеос*) 'мы сами', *ašides* (лит. *асьтэос*) 'вы сами', *ašizes* (лит. *асьсэос*) 'они сами'. Местоимения единственного числа всех трех лиц ничем не отличаются от соответствующих форм местоимений литературного языка. Местоимения множественного числа, возможно, образованы при соединении к формам местоимений *ašime*, *ašide*, *ašize* суффикса множественного числа *-os*. Под влиянием переднерядного гласного *-e-* происходит выпадение последующего гласного *-o-* показателя множественного числа. В результате мы имеем формы *ašimes* < *ašime-os* 'мы сами', *ašides* < *ašide-os* 'вы сами', *ašizes* < *ašize-os* 'они сами'. О наличии данных форм местоимений в глазовском диалекте говорится и в грамматическом очерке Д.Р. Фукса, опубликованном в качестве приложения к книге Ю. Вихманна "Wotjakische Chrestomathie mit Glossar" [1954: 149].

К своеобразиям в системе местоимений дёбинских говоров относится и то, что здесь шире функционируют русские заимствованные элементы местоименной лексики. Например, определительный разряд представлен словами *s'a·koj* 'всякий', *l'uboj* 'любой', *ra·znoj* 'разный', *ka·žnoj* 'каждый'. Эти слова заимствованы в результате непосредственных контактов дёбинских удмуртов с местным русским населением.

Таким образом, специфика образования и употребления местоимений в дёбинских говорах сводится к следующему:

- 1) контаминация падежных аффиксов северных и южных говоров в аккумулятиве личных местоимений;
- 2) употребление усеченной формы датива личных местоимений;
- 3) своеобразное оформление множественного числа усилительно-личных местоимений;
- 4) широкое употребление русских местоимений;
- 5) наличие особых форм личных и усилительно-личных местоимений, имеющих в своем составе показатель *-l-* прилительно-местных падежей.

Л и т е р а т у р а

Баталова Р.М. Коми-пермяцкая диалектология. М., 1975; Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология. Ижевск, 1962; Майтинская К.Е. Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков. М., 1979; Основы финно-угорского языкознания. Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков. М., 1974; Сочинения, принадлежащие к грамматике вотского языка. СПб., 1775 // Первая научная грамматика удмуртского языка. Ижевск, 1975; Серебрянников Б.А. Историческая морфология пермских языков. М., 1963; Тепляшина Т.И. Нижнечепецкие говоры северно-удмуртского наречия // Записки. Выпуск 21. Филология. Ижевск, 1970. С. 156-196; Тепляшина Т.И. О новых удмуртских падежах // Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VI. Turku, 1981. С. 285-292.

Balázs, J. Funktionswerte der Pronominalität. Budapest, 1973; Ojansuu, H. Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia // Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja. Osa B, I, 3. Turku, 1922; Wiedemann, F.J. Grammatik der wotjakischen Sprache nebst einem kleinen wotjakisch-deutschen und deutsch — wotjakischen Wörterbuche. Reval, 1851; Fuchs, D.R. Grammatikalischer Abriss // Wotjakische Chrestomathie mit Glossar von Yrjö Wichmann. Helsinki-Turku, 1954. С. 135-166.

L. K a r p o v a
(Izevsk)

BESONDERHEITEN DES GEBRAUCHS EINIGER PRONOMINA
IN DER DJOBIN-MUNDART DES UDMURTISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Vorliegende Artikel ist ein Versuch festzustellen, welche Besonderheiten es gibt im Gebrauch der Pronomina in einer Mundart des Udmurtischen in Bassin des Flusses Tschepza. Zu solchen Besonderheiten gehören: der Gebrauch der Personalpronomina der 1. und der 2. Person Plural mit Hilfe des Suffixes *-esti*, das die Kontamination der Affixe der Norden- und der Südenmundarten ist: *mil'emesti* (lit. *милемыз, милемды*) 'uns', *til'edesti* (lit. *тйледыз, тйледды*) 'sie'. Statt der Possessivpronomen *мынам* und *милям* wird das Pronomen *alsam* gebraucht. Reflexivpronomina werden in der Form *acimes* (lit. *асьмеос*) 'wir selbst', *acizes* (lit. *асьсэос*) 'sie selbst' gebraucht. Sehr verbreitet sind in der vorliegenden Mundart die russischen Pronomina *l'uboj* 'jeder', *šakoj* 'jeder beliebige' u.s.w. Die meisten Personalpronomina haben das Merkmal der Lokativkasus *-ń-*: *ton-ńe* (lit. *мон доры*) 'zu mir', *ti-ńad* (lit. *тон доры*) 'zu dir'.

К ЭТИМОЛОГИИ НАЗВАНИЙ КОШКИ В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В марийском языке общеупотребительное название кошки отсутствует, для этой цели используются различные слова. Литературной нормой для большинства носителей лугового и восточного наречий является слово *пырыс* с его фонетическими вариантами *пырс*, *пы́рыс*, *прыс*, *прис*, *пирысь*. Широко распространено оно и в северо-западном наречии. Для марийцев, проживающих в Пермской и Свердловской областях, а также в Удмуртии, лексема *пырыс* является единственной для номинации кошки. В данном значении она зафиксирована среди других названий домашних животных и в "Сочинениях, принадлежащих к грамматике черемисского языка" Пуцка-Григорovichа (см. *пырысь*, стр. 68). Следует подчеркнуть, что этот народный термин по сравнению с другими названиями кошки нашел самое широкое отражение во всех двуязычных словарях, как рукописных, так и печатных, XVIII-XIX веков по марийскому языку (см. словари Г. Миллера, П. Палласа, А. Смирнова, А. Канцеровского, Ф. Земляницкого, Д. Дамаскина, В. Троицкого, Словарь черемисского языка с российским переводом (№ 218), М. Силаши, материалы Э. Леви, А. Генетца, Ф. Аделунга и т. д.).

Его параллелью в горном варианте марийского языка является лексема *коти*. Используется в основном жителями Горномарийского и Килемарского районов, д. д. Липша и Сидельниково Звениговского района МАССР, Шарангского района Горьковской области, Яранского и Санчурского районов Кировской области. Имеющееся в горном наречии междометие *прис* служит для отгона кошек. То, что слово имеет более узкое локальное распространение, т. е. известно в основном только в горном и северо-западном наречиях, можно объяснить двояко. Во-первых, можно заключить, что оно по времени появления в марийском языке более позднее, чем *пырыс*. Несомненно, источником заимствования здесь послужил русский язык, ср. мар. *коти* < русск. *кот*.

Во-вторых, можно предположить обратное, т.е. лексема *коти* является одним из первых русских заимствований, которая в дальнейшем была вытеснена татарским словом *парс* 'рысь', о чем будет сказано ниже. В пользу второй гипотезы говорят следующие моменты: лексема *коти*, *кати* известна также в йошкар-олинском говоре марийского языка, где она бытует наравне со словами *маче* и *пырыс*. В близкородственных мордовских языках кошка имеет схожее название, ср. эрзянское *катка* и мокшанское *ката*. Немаловажно и то, что в русском языке слова *кот*, *кошка* известны уже с XIII века, вернее, *кошка* зафиксирована в письменных памятниках в 1230 г. [см. Словарь русского языка XI-XVII веков, М., 1980г.: 395]. Старославянская форма этого слова выглядит как *котька*. Слово широко распространено во всех славянских языках, но как отмечает М. Фасмер, все же исконно славянское происхождение данной лексемы невероятно по культурно-историческим соображениям. В русском языке она считается заимствованием из народнолатинского *cattus* 'дикая кошка' (начиная с IV в.н.э.) [Фасмер 1986_{II}: 350]. Видимо, известную роль здесь сыграл и сам факт появления кошки в лесной полосе Восточной Европы.

Кошка впервые была одомашнена в Древнем Египте, откуда она распространилась по всей Европе, особенно в X-XII веках в связи с нашествием серых крыс и других грызунов из Азии [Отрыганьев 1982: 108]. По С.Н. Боголюбскому, дикие кошки могли быть самостоятельно одомашнены в Азии [Боголюбский 1956: 21-22]. Население Средней Волги узнало домашнюю кошку во II половине I тысячелетия н.э. [см. Петренко 1984: 140], хотя В.И. Цалкин по материалам костных остатков кошки в мерянском поселении считает возможным отодвинуть время ее появления в лесной полосе на более ранний срок (приблизительно VI-VII в.в. н.э.) [Цалкин 1962: 50].

Поэтому не исключено, что марийцы заимствовали и саму реалию, и слово для ее обозначения из русского языка.

Кроме приведенных выше двух названий в марийском языке используются еще слова *маче* (распространено в основном среди жителей Звениговского и Волжского районов МАССР и части марийцев, проживающих в Татарии), *псий* или *псий* (Дюртюлинский район БАССР, д. Калтаково ТАССР). В белебеевском говоре восточного наречия одновременно

бытуют *пйсий* и *киска*. Следует подчеркнуть, что во многих районах используются параллельно два названия. Например, в северо-западном наречии наряду со словом *пйрыс* широко употребляется и *коти*, для йошкар-олинского говора характерны *маче*, *коти*, *пырыс*. В восточном наречии одновременно применяются и *пырыс*, и *маче*. В дер. Лажьял Сернурского района кошку называют еще *пре* и *пси*. По словарю В. Васильева, *пси* является наименованием кошки в детской речи [ММ, стр. 165].

Своеобразную роль в слове *пырыс* играет ударение. Для литературной нормы характерно ударение на первом слоге. С ударением на втором слоге оно будет междометием для окрика на кошку [МРС, стр. 488]. Х. Паасонен в своем "Ost-tscheremissisches Wörterbuch" дает также два перевода этого слова: 1) крик, которым отгоняют кошек; 2) кошка [Paasonen 1948: 103]. В малмыжском диалекте *пырыс* со вторым ударным *ы* означает кошку. Поэтому весьма заманчиво, с одной стороны, рассматривать данную лексему как слово оноματοпоэтического характера, т.е. возникшего на звукоподражательной основе. Но, с другой стороны, как уже отмечалось выше, подобному заключению противоречит история появления кошки в Восточной Европе, в том числе и у марийцев.

Этимология слова *пырыс* 'кошка' марийскими языковедами не рассматривалась. Впервые его происхождением заинтересовался М. Рясянен при изучении татарских заимствований в марийском языке. Он сравнивал *пырыс* с сагайским *pyryska* 'кошка' [Räsänen 1923: 52]. А.С. Ефремов при анализе фитонимов с данным компонентом подчеркивает, что этимология марийского слова не ясна. Однако И.С. Галкин и М.В. Мосин в рецензии на его кандидатскую диссертацию предлагают сопоставить мар. *пырыс* с тюркским *барс* [Галкин, Мосин 1988: 71], что по мнению автора статьи вполне возможно.

Древнетюркское слово *bars/bārs* всесторонне и подробно проанализировано К.А. Новиковой [см. Новикова 1972: 133]. История его происхождения дается в этимологических словарях тюркских языков М. Рясянена [Räsänen 1969: 63-64] и Э.В. Севортяна [Севортян 1978: 68-70]. Ими приводятся многочисленные варианты из тюркских языков, ср. *pars*, *bars*, *barys*, *beres*, *parys*, *mars*, *bāres*, *barst* и т.д., которые соответственно обозначают леопарда, тигра, барса, пантеру, льва, ягуара, рысь или вообще хищное животное. Слово входит в состав

древнейшей лексики тюркских языков, и поэтому, как пишет Э. Севортян, были попытки этимологизировать его на тюркском материале. Однако, по мнению К. Новиковой и Э. Севортяна, слово является заимствованным из персидского языка. На персидское происхождение указывали еще Л. Будагов, Ю. Ценкер, Н. Дмитриев, Н. Поппе (цитир. по Севортян - М.К.). М. Рясянен сравнивает его с греческим *παρδος*. К.А. Новикова подчеркивает, что такое сравнение не лишено оснований, так как в некоторых тюркских наименованиях животных из семейства кошачьих, представляющих собой сложные эслова, *bars* является вторым из слагаемых компонентов, ср. др.-тюрк. *jolbars* < *jol* 'полосатый' + *bars*; хакас. *алабарыс* 'лев' < *ала* 'пестрый' + *барыс*.

В персидском языке форма *pars* или *pārs* со значением 'леопард' имеется во всех словарях.

Любопытно отметить и тот факт, что в русских народных говорах слово *кот* означает барса [см. Словарь русских народных говоров. Вып. 15. - Л.: Наука, 1979: 100].

Можно заключить, что название кошки *p̄r̄ḡs* в марийском языке заимствовано из тюркских, в которых оно в свою очередь является индоевропейским по своему происхождению. Языком-посредником стал татарский, точнее, язык казанских татар, ср. тат. *pars* 'рысь'. Это вполне закономерно, так как татары являются непосредственными соседями восточных и луговых марийцев, среди которых слово *пырыс* имеет самое широкое употребление. Что касается фонетической стороны анализируемого слова, то тат. *а* соответствует мар. *ы*, см.: *Йыгаш* Л В 'мазать' < тат. *ягу*; *кылгын* Л В 'ковыль' < тат. *кылган* [Исанбаев 1979: 52].

Следующие два названия также заимствованы из тюркских языков:

маче < тат. *тәсә*, *тасу* 'кошка'; кум., караим. *тасу* 'тж' [Троицкий 1894: 33; Räsänen 1923: 45; Raasonen 1948: 70; Räsänen 1969: 319; СМЯЛ 1972: 84];

пысий, *псий*, *пси* < тат. *пйси* 'кошка', чагат., турец., азерб. *pişik* 'тж', бараб. *pişik* 'тж' [Räsänen 1969: 385; Исанбаев 1979: 62].

Киска < русск. *киска*. Ласкательная кличка кошки, образованная на оноματοпоэтической основе.

Что касается родо-полового разграничения этого маленького домашнего зверька, то оно осуществляется с помощью особых лексем-разграни-

чителей, в роли которых в марийском языке выступают слова *ава* 'самка' и *узо* 'самец'. Употребляются впереди номинативных единиц, см. *ава пырыс*, *ävä коти* 'кошка', *узо пырыс*, *озы коти* 'кот'. Возрастная особенность выражается присоединением слова *иге* 'детеныш', см. *пырыс иге* 'котенок', *котигы*, *мачиге* 'тж'.

С о к р а щ е н и я я з ы к о в

азерб. = азербайджанский, *бараб.* = язык барабинских татар, *караим.* = караимский, *кум.* = куманский, *мар.* = марийский, *русск.* = русский, *тат.* = татарский, *турец.* = турецкий, *хакас.* = хакасский, *чагат.* = чагатайский.

Л и т е р а т у р а и е е с о к р а щ е н и я

Боголюбский С.Н. 1956. Происхождение домашних животных. Москва; Галкин И.С., Мосин М.В. 1988. Рецензия на канд. дисс. А. Ефремова "Названия растений марийского языка (травянисто-ягодная флора). Тарту. 1986 // СФУ XXIV. С. 68-71; Исанбаев Н.И. 1979. Фонетическая адаптация татарских заимствований в диалектах марийского языка // Вопросы марийского языка. Йошкар-Ола. С. 42-90; ММ = Васильев В.М. Марий мутер. Турло вере ильше марийын мутшым танастарен нергельме кнага. Москва. 1926; МРС = Марийско-русский словарь. Москва. 1956; Новикова К.А. 1972. Иноязычные элементы в тунгусо-маньчжурской лексике, относящейся к животному миру // Очерки сравнительной лексикологии алтайских языков. Ленинград. С. 104-150; Стрыганьев Г.К. 1982. Как приручили животных. Москва; Петренко А.Г. 1984. Древнее и средневековое животноводство Поволжья и Предуралья. Москва; Пуцек-Григорович В.Г. 1775. Сочинения, принадлежащие к грамматике черемисского языка. СПб.; Севортян Э.В. 1978. Этимологический словарь тюркских языков. Москва; СМЯЛ = Казанцев Д.Е., Патрушев Г.С. 1972. Современный марийский язык. Лексикология. Йошкар-Ола; Троицкий В.П.

1894. Черемисско-русский словарь. Казань; Фасмер М. 1986. Этимологический словарь русского языка. Москва; Цалкин В.И. 1962. К истории животноводства и охоты в Восточной Европе // Материалы и исследования по археологии СССР. № 107. Москва; Paasonen, H. 1948. Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von Paavo Siro. Helsinki; Räsänen, M. 1923. Die tatarischen lehnwörter im tscheremissischen // MSFOu L. Helsinki; 1969. Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen. Helsinki.

Margarita K u z n e c o v a
(Tartu)

ZUR ENTSTEHUNG DER KATZEBENENNUNGEN IM MARISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Autor untersucht die Etymologie der folgenden Lexemen des Marischen wie *p̄rêš*, *koti*, *matšə*, *p̄sij*, *kiska*. Sie alle werden als Bezeichnungen der Katze gebraucht. Beim Etymologisieren zieht der Autor das archeologische Material heran. So sind die Wörter *p̄rêš*, *matšə*, *p̄sij* von dem Autor als tatarische Entlehnungen angesehen, *koti* und *kiska* sind dagegen der russischen Herkunft.

О НАЗВАНИЯХ ДОМАШНИХ ЖИВОТНЫХ
В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Цель статьи - дать общую характеристику происхождения названий домашних животных, опираясь при этом на развитие животноводства у финно-угорских народов.

Следует признать, что терминология домашних животных по сравнению с терминологией диких в марийском языке подвергнута более основательному анализу. Вопросы происхождения многих названий домашних животных касались в своих этимологических изысканиях как марийские языковеды, так и специалисты по другим финно-угорским языкам. Среди марийских лингвистов следует назвать И.С. Галкина, Ф.И. Гордеева, Н.И. Исанбаева, Д.Е. Казанцева, В.Н. Васильева, М.М. Калямшина, из зарубежных - Э. Сетяля, Ю. Вихмана, Х. Паасонена, М. Рясанена, Э. Итконена, Э. Беке, А. Йоки, И. Эрдеди, Г. Берецки и К. Редети. К марийским названиям животных не раз обращались и чувашские языковеды М.Р. Федотов, Г.В. Лукоянов. Необходимый материал содержат этимологические словари по отдельным финно-угорским и тюркским языкам. Однако единого мнения о происхождении названий некоторых домашних животных до сих пор не существует.

Как известно, к домашним животным, разводимым марийцами, относятся лошадь, корова, овца, свинья, коза, собака и кошка. В последнее время в домашних условиях начали разводить и кроликов. Несмотря на малочисленность видов домашних животных, лексика, характеризующая их, достаточно разнообразна, пестра и богата по своему составу. В марийском языке насчитывается около 30 наименований. Причина столь многообразной номинации заключается в хозяйственном назначении животных, что в свою очередь послужило основой для их различия по поло-возрастным особенностям. Кроме того, животноводство было и остается одной из наиболее важных и развитых производящих отраслей

сельского хозяйства. Например, лошадь в марийском языке имеет общее название *имне*, однако для характеристики пола и возраста наличествуют слова *чома* 'жеребенок', *талгыде* 'жеребенок-стригунок', лошадь двух лет', *ожо* 'жеребец', *алаша* 'мерин', *вўльё* 'кобыла', *йавага* В 'кобыла двух лет' *оргамак* 'хорошая лошадь, лошадь для жертвоприношения'. В настоящее время последний термин относится к числу устаревших. Лошади различаются также по масти и другим признакам, ср.: *кёк* 'сивый', *ракш* 'гнедой', *кула* 'саврасый', *пакма* 'неходкая, тяжелая на подъем лошадь', *явык* 'кляча', *ура* В 'пугливый', *чыгын* 'норовистый', *цаклака* Г 'крепкая, выносливая лошадь', *туп имне* 'коренная лошадь' *йорга* 'иноходец' и т. п.

Названия домашних животных относятся к древнейшему слою марийской лексики, поэтому они нашли более полное отражение в двуязычных и диалектных словарях по марийскому языку, включая и рукописные словари XVIII-XIX веков. Для таких названий характерна, во-первых, устойчивость значений. За долгий исторический путь развития они мало подверглись семантическим изменениям. Во всех наречиях и говорах они обозначают одни и те же реалии, несут в себе тождественную поло-возрастную информацию. Во-вторых, однородность звукосоответствий. Фонетических отклонений от норм современного марийского литературного языка имеет незначительное количество, ср. мар. Л В *ушкaл* ~ Г *ышкaл* ~ СЗ *ышкaл* 'корова'; Л В *ўшкыж* ~ Г СЗ *ўшкўж* 'бык'; Л В *имне* ~ Г СЗ *имни* 'лошадь', Л В Г СЗ *туна* 'телка'; Л В *тага* ~ Г СЗ *тāgā* 'баран'; Л В Г СЗ *алаша* 'мерин'; Л В *вўльё* ~ Г СЗ *вўльй* 'кобыла'. В-третьих, они широко известны на всей территории распространения марийского языка. Следующей характерной чертой наименований домашних животных является то, что в основе своей они составляют заимствованную лексику. Слов финно-угорского происхождения ограниченное количество. Источники заимствования самые разнообразные, ср. мар. *кал*: *ушкaл* < осет. *галл* 'бык, вол', перс. *кал* 'буйвол'; мар. Л *каза*, *качака* < чув. *кача/ка* 'коза'; мар. *пача* < чув. *путек* 'ягненок', *алаша* < тат. *алаша* 'мерин'; мар. Г *коти* 'кошка' < русск. *кот* и т. д.

При анализе заимствованной лексики следует всегда четко разграничивать язык-источник и язык-посредник. В данном случае характеристика названий домашних животных не будет полной и убедительной без анализа исторических связей марийского народа с соседними народами Поволжья и При-

уралья и развития скотоводства у финно-угорских народов в целом, уходящего своими корнями в глубокое прошлое. Интересной в этом отношении является монография А.Г. Петренко "Древнее и средневековое животноводство Среднего Поволжья и Предуралья", написанная на основе результатов исследований остеологических комплексов с археологических памятников указанных регионов.

Первые домашние животные на рассматриваемой территории были заимствованы в одомашненном состоянии еще в VI-V тысячелетиях до новой эры. К ним относится крупный рогатый скот (см. таблицу № 1)¹.

Т а б л и ц а № 1

Количество костей и особей животных и соотношение между видами животных (в %) в древнейших археологических памятниках.

	Археологические памятники					
	II Ахмыловская стоянка		Майданская стоянка		Мариер-стоянка	
	кости/ особи	%	кости/ особи	%	кости/ особи	%
Дикие	20/8	100	216/17	94,4	27/4	100
Домашние	-	-	4/1	5,6	-	-
КРС	-	-	4/1	100	-	-
МРС	-	-	-	-	-	-
лошадь	-	-	-	-	-	-
собака	-	-	-	-	-	-

Предками финно-угров была приручена только собака. П. Хайду пишет, что по данным этнологических исследований одомашнение собаки явилось порождением хозяйственного уклада, основанного на рыбной ловле и охоте. Собака потребовалась для доставки домой рыбацкого улова и охотничьей добычи [Хайду 1985: 183]. Поэтому в финно-угор-

¹Автором статьи при составлении таблиц использованы цифровые данные из монографии А.Г. Петренко "Древнее и средневековое животноводство Среднего Поволжья и Предуралья" [Москва 1984].

ских языках название собаки относится к числу древнейших слов, ср. фин. *repi*, эст. *repi*, удм. *луны*, коми *пон*, мордЭ *пине*, морд М *пиня*, венг. *fele*, мар. *пий*, *пи*. Однако финно-угры не стали типично скотоводческим народом, поэтому у них обнаруживаются следы лишь зачаточного животноводства.

К VI-IV тысячелетиям до н.э. относятся самые древние индоевропейские заимствования в финно-угорских языках, в том числе и в марийском. Характерно, что они не затронули животноводческую терминологию.

Начало массового содержания домашних животных относится к рубежу конца III - начала II тысячелетий до н.э. В это время в районе Средней Волги и Прикамья распространилось могучее племенное объединение, культура которого в истории известна под названием волосовской. В ее носителях археологи видят предков финно-пермской общности, положивших начало финно-волжским и пермским народам [Халиков 1969: 386]. Волосовцы приобрели навыки в разведении ряда мясных домашних животных и прежде всего свиней, крупного и мелкого рогатого скота. Но в целом домашнее животноводство у волосовского населения принимает достаточно яркие черты и становится производящим видом хозяйства под влиянием пришлых земледельческо-скотоводческих племен. Переход к скотоводству у финно-угорских народов осуществлялся не везде одинаково. Наиболее сильному влиянию подверглись южные районы, а на северных окраинах охота и рыболовство преобладали вплоть до новой эры.

Активное воздействие на местное население из пришлых племен оказали балановские, абашевские и срубные племена.

С балановскими племенами в марийском языке связан вопрос о балтийских заимствованиях. На территорию волосовской культуры они проникли в первой половине II тыс. до н.э. Им были известны все виды домашних животных. Так, в Балановском могильнике найдены кости быка, барана, лошади и свиньи. Поэтому отдельные археологи [см. Третьяков 1966: 128] склонны считать, что именно у балановских племен местное население впервые познакомилось со скотоводческо-земледельческим хозяйством. Как носители древне-балтийской ветви индоевропейских языков, они должны были оставить некоторые следы и в терминологии животноводства. В связи с этим следует отметить, что в отношении балтийских заимствований в марийском языке среди

финно-угроведов до сих пор нет единого мнения. Например, П. Аристэ и Ю. Мягисте отрицают их существование, другие, наоборот, находят их в достаточном количестве (Х. Паасонен, Я. Калима, А. Йоки, М. Фасмер, Б. Серебренников, хотя Х. Паасонен и Я. Калима считают их проникшими через мордовские языки). Непосредственно балтизмами в марийском языке занимался и занимается Ф.И. Гордеев [1967, 1985].

Если следовать археологическим данным, свидетельствующим о том, что остатки балановских племен существовали и в I тыс. до н.э. [см. Халиков 1969: 289], то вопрос о проникновении древнебалтийских слов в прамарийский язык решится положительно. Археологи полагают, что отдельные балтийские племена сохранялись на территории современной Чувашии. Однако этническая принадлежность населения, проживавшего здесь в I тыс. до н.э., определяется ими по-разному. Так, П.Д. Степанов считает его фатьяновским. По мнению П.Н. Третьякова, в эпоху раннего железа здесь жили остатки балановцев или абашевцев. Предположения археологов в некоторой степени подтверждает лингвистический материал. В марийском языке и в мордовских имеются отдельные общие балтийские заимствования. К ним относятся названия сот, ясеня и осокоря. Они могли проникнуть в праволжские языки только при условии сохранения в названном регионе отдельных балановских или фатьяновских племен. Другие же балтийские слова для языков волжской ветви являются специфическими, заимствованными после отделения мари и мордовских народов друг от друга [Казанцев 1986: 58]. Несмотря на то, что волжские финно-угры в истории своей жизни соприкасались с индоевропейскими пришельцами в течение длительного времени, последние тем не менее не оказали значительного влияния на местные языки. Так, из названий домашних животных в настоящее время балтийским заимствованием считается слово *вольык* 'скот, скотина домашняя', являющееся собирательным наименованием для всех домашних животных. Однако не исключена возможность, что отдельные термины, традиционно выводимые из булгарского языка, через его посредство могли проникнуть в марийский из индоевропейских языков или наоборот.

Этимологию марийского слова *вольык* рассматривали в своих работах Х. Паасонен, М. Рясянен, М.Р. Федотов, В.Г. Егоров, Б.А. Серебренников, Ф.И. Гордеев и другие. По мнению большинства исследователей, эта лексема в марийский язык вошла

из болгарского, ср. др.-чув. *вьльѣх* 'скот, скотина'. Остальным тюркским языкам этот термин неизвестен, поэтому среди тюркологов нет единого мнения о происхождении чув. *вьльѣх* [см. Егоров 1964: 58]. Последовательного взгляда на чувашское происхождение марийского *вольык* придерживается М.Р. Федотов. По его мнению, оно образовано с помощью общетюркского аффикса *-лык* от корня *вай* 'сила' [Федотов 1987: 303]. Б.А. Серебренников в свое время высказал предположение, что чув. *вьльѣх* можно было бы сопоставить с элементом *bleg* в албанском слове *blegtor* 'скотовод' [Серебренников 1957: 37]. К разным источникам возводит данную лексему Ф.И. Гордеев. В одной из своих работ, посвященной балтийским и иранским заимствованиям в марийском языке, он приводит для нее параллели из осет. *мулк* 'имущество', тадж. *мулк*, *молу*, *амвол* 'богатство, имущество', ягн. *mol* 'богатство; овцы, козы'; шугн. *tool* 'мелкий рогатый скот; имущество'. Переход *м ~ в*, по нему, произошел на почве марийского языка, ср. междиалектные соответствия звуков *м ~ в*: *вынер ~ мынер* 'холст', *вынем ~ мынем* 'яма' [Гордеев 1967: 198]. В "Этимологическом словаре марийского языка" [1983: 137] *вольык* признается им уже болгаризмом, входящим в свою очередь к древне-русскому источнику. Совершенно иной точки зрения в отношении происхождения этого слова придерживается он в своей монографии "Историческое развитие лексики марийского языка", где оно квалифицируется как балтизм. Подчеркивая то, что в лексике тюркских языков этот термин занимает одинокую позицию, и что у тюрков скот обозначается словом *мал* (соответствующее ему чувашское *мул* имеет значение 'имущество, добро, богатство'), Ф.И. Гордеев заключает, что болгары сами восприняли его из марийского языка. Общемар. *волик* (< **волек*) он сопоставляет с исчезнувшим балтским словом *givule'k* 'скот, скотина', образованного на онома-топозитической основе в добалтское время. Ср.: русск. *блекотать* 'блеять', ст.-слав. *блекати* 'тж', сербохорв. *блек* 'блеяние'. словен. *blekati*, *bleketati* 'тж' [Гордеев (1985: 114-115)].

По мнению автора статьи, онома-топозитический путь происхождения слова, обозначающего скот, маловероятен. Во многих языках понятие 'скот' этимологически связано с понятием 'деньги, имущество'. Второе по отношению к первому является производным, вторичным, так как скот служил средством обмена (скот → деньги) и был главным

достоянием человека (скот = имущество). Домашние животные были первой частной собственностью человека, явились главной причиной разрушения первобытной общины и возникновения имущественного неравенства. Известно также, что у многих народов до появления в роли денег благородных металлов эквивалентными единицами были быки. Древнефризское *sket*, например, означает 'скот, деньги', латинское *resci* 'скот', *resilia* 'деньги, имущество'; древнеанглийское *feoh* 'скот, имущество, деньги' [Откупщиков 1986: 77]. Древнерусское *скоть* имело значения 'скот; имущество; деньги, подать' [Фасмер III: 655]. Исходя из этого, мар. *вольык* можно сравнивать с вышеприведенными иранскими словами *мулк*, *молу*, *амвол*. В древности они, вероятно, тоже обозначали 'скот' и 'имущество'. Но со временем первое значение слова было вытеснено вторым и постепенно забыто. Известно, что иранские параллели восходят к арабскому источнику. История гласит, что переход к животноводству и земледелию в районах Ближнего Востока происходил в X-VIII тысячелетиях до н.э. Уместно, видимо, здесь напомнить слова М.М. Покровского о том, что человеческая фантазия весьма часто не столько творит, сколько идет готовым, раз уже намеченным путем [Покровский 1984: 170].

Современниками позднебалканского периода явились абашевцы, пришельцы из Подонья - ираноязычные племена. Они знали довольно развитое скотоводство, разводили лошадей, коров, свиней и мелкий рогатый скот. Считают, что абашевцы первыми стали использовать лошадей для верховой езды [Халиков 1969: 348]. По мнению археологов, отдельные группы абашевцев могли сохраниться на территории Среднего Поволжья до начала I тыс. до н.э. Об этом в свое время писал А.П. Смирнов, основываясь на материалах Писеральских курганов. С этой локальной группой абашевцев, как полагает Д.Е. Казанцев, вступили в контакт предки марийцев [Казанцев 1986: 63]. Марийский язык сохранил много слов, связанных со скотоводством и, в частности, с названиями домашних животных, перенятых в свое время от абашевцев.

В последнюю четверть II тыс. до н.э. на волосовскую территорию проникли другие земледельческо-скотоводческие племена, носители срубной культуры, непосредственные предшественники ираноязычных скифов. По мнению А.Х. Халикова, из всех пришлых племен срубное население оказало значительное воздействие на развитие культуры,

экономики и отчасти этноса местных племен. У срубников скотоводство было развито высоко. В остеологических материалах кости домашних животных составляли почти 100%.

В середине II тыс. до н.э. большая часть населения Среднего Поволжья и Предуралья уже была знакома с основами животноводческой деятельности. Крупный рогатый скот, лошадь, свинья считались основными домашними животными. К I тыс. до н.э. на территории края сложились два экономических комплекса: скотоводческо-земледельческий, сочетавшийся с охотой и рыболовством, и охотничье-скотоводческий с рыболовством и земледелием в виде подсобных занятий (см. таблицу № 2).

Т а б л и ц а № 2

Количество костей и особей животных и соотношение между видами животных (в %) в археологических памятниках эпохи бронзы.

	Археологические памятники					
	Галанкина го- ра поселение		Васильсур- ское посе- ление /слой 3/		Удельно-Шу- мецкая III стоянка	
	кости/ особи	%	кости/ особи	%	кости/ особи	%
Дикие	1/1	12,5	108/17	34,0	1/1	3,2
домашние	90/7	87,5	195/33	66,0	127/30	96,8
КРС	81/4	57,1	37/4	12,1	61/12	40,0
МРС	4/1	14,3	3/1	3,0	18/3	10,0
Свинья	1/1	14,3	107/25	75,8	22/6	20,0
Лошадь	4/1	14,3	48/3	9,1	26/9	30,0
Собака	-	-	-	-	-	-

Под воздействием срубной культуры финно-пермская языковая общность была разорвана на две части: восточную - приказанскую и западную - поздняяковскую, которые с самого начала своего формирования активно занимались скотоводством. Например, в остеологическом комплексе поздняяковских памятников встречаются остатки почти всех домашних животных - лошади, свиньи, крупного и мелкого рогатого скота. В процентном отношении

они составляли 95%, из них 60% принадлежало костям крупного рогатого скота и 30% - лошади. У приказанского населения процент домашних животных также превышал 90%. Ведущее место в стаде занимал крупный рогатый скот (30-40%), далее мелкий рогатый скот (15-26%), относительно много было свиней (15-21%) [Халиков 1969: 351]. Население приказанской культуры было знакомо также с ранними формами стойлового содержания скота. Молодых животных держали в закрытых помещениях, а остальных - в загонах. У чирковских племен, продолжавших традиции волосовско-балановских племен, также отмечается определенный прогресс в развитии скотоводства. Кости домашних животных по сравнению с костями диких в остеологическом материале их городищ составляют две трети всех костей. Увеличивается доля лошадей, в числе домашних животных появляется мелкий рогатый скот.

Приказанская культура сменилась ананьинской, представляющей собой крупное культурное и этническое объединение. А.Х. Халиков считает, что ананьинские племена составляли основу пермской и волжской групп финно-угорских народностей Восточной Европы. В остеологическом материале поселений ананьинской культуры домашним животным принадлежало 47,6% особей [Краснов 1971:110]. Главную роль играли крупный рогатый скот и лошадь. Однако, как отмечает А.Г. Петренко, количество особей лошадей преобладало над крупным рогатым скотом. Остатки домашних свиней обнаружены на всех памятниках, хотя их количество не очень большое: минимальное число составляло 13,4%, а максимальное - 25%. Разведение овец играло незначительную роль. Для ананьинцев лошадь являлась не только хозяйственным животным, но и занимала центральное место в культовых обрядах.

В целом, в I тыс. до н.э. происходит полная нивелировка хозяйственной животноводческой деятельности населения края, и домашние животные бытуют уже повсеместно, даже в самых северных тавжных городищах (см. таблицу № 3).

Как видно из таблицы, преобладающими в стаде были лошади, свиньи, крупный рогатый скот. Мало было мелкого рогатого скота.

Влияние ираноязычных племен на местное финно-угорское население продолжалось, начиная с абашевцев (середина II тыс. до н.э.), по IV век нашей эры включительно. В значительной степени оно отразилось в языке. Общая характеристика иранских заимствований свидетельствует о том, что

они в основном входят в состав лексики, связанной с тремя областями экономики - скотоводством, земледелием и металлургией. Марийский язык среди

Т а б л и ц а № 3

Количество костей и особей животных и соотношение между видами животных (в %) в археологических памятниках эпохи раннего железа.

	Археологические памятники					
	Васильсурское городище, слой 2		Малахайское поселение		Ардинское городище	
	кости/ особи	%	кости/ особи	%	кости/ особи	%
Дикие	266/32	30,5	113/45	23,8	83/12	18,2
Домашние	654/73	69,5	421/144	76,2	750/54	81,8
КРС	174/9	12,3	185/26	18,0	251/17	31,5
МРС	11/2	2,7	9/4	2,8	5/2	3,7
Свинья	330/58	79,5	388/74	51,4	159/23	42,6
Лошадь	139/4	5,5	339/40	27,8	331/33	20,4
Собака	-	-	5/-	-	4/1	1,8

поволжских языков по характеру иранизмов занимает особое место. Это связано с тем, что контакты марийских и ираноязычных племен продолжались вплоть до прихода тюрков на территорию Средней Волги.

Хронологически иранизмы в марийском языке делятся на три группы: в первую входят слова, заимствованные от абазцевцев, во вторую - от савроматов и третью группу составляет слой лексики, воспринятый от сарматов. Что касается первых двух названных групп, то резкой грани между ними нельзя провести в том плане, что период их пребывания в рассматриваемом регионе частично совпадает. С савроматами местное население познакомилось в VIII-IV веках до н.э., а отдельные абазевские племена, как уже отмечалось выше, сохранялись до начала нашей эры. Сарматизмы образуют более позднюю группу иранских заимствований, влияние их было довольно ощутимым до IV в.н.э. Кроме того в марийском словарном составе выделяется определенный пласт лексики,

относящийся непосредственно к индоиранскому (арийскому) праязыку [Галкин 1986: 37]. Индоиранским считается марийское слово *водар* 'время' < др.-инд. *uudhar* 'вымя, грудь'.

Выявлением иранизмов марийского языка занимались П. Аристэ, Ф.И. Гордеев, Д.Е. Казанцев, И.С. Галкин и некоторые другие.

Из названий домашних животных, а также слов, связанных со скотоводством, к иранизмам марийского языка относятся *ушкал* 'корова', *ушкыж* 'бык', *ожо* 'жеребец', *вўльö* 'кобыла', *урдаш* 'содержать скот', *шöр* 'молоко', *ракш* 'гнедой', *оржа* 'грива', *шöрмыч* 'узда', *меж* 'шерсть'. Слово *меж* первоначально, возможно, означало овцу вообще, о чем свидетельствует его зырянская параллель *теж* со значением 'баран, овца'. Встречается лишь в пермских и марийском языках [Joki 1973: 285]. По К. Редеи, в марийском произошло семантическое изменение: овца → шерсть овцы → шерсть, волос [Rédei 1988: 703]. В современном марийском языке для обозначения овцы употребляется *шорык*, являющийся болгаризмом, ср. чув. *сурăх*. В марийском языке исчезло иранское название синьки, перенятое финно-уграми в эпоху финно-пермской общности. По мнению ряда исследователей, оно было вытеснено болгаризмом *сысна*, ср. современный мар. *сöсна* Л, *сасна* Г.

К болгарским, кроме двух приведенных выше названий домашних животных, относят еще слова: *туна* 'телка' ~ чув. *тына*; *презе* 'теленки' ~ чув. *пару*; *имне* 'лошадь' ~ др.-булг. **имне*; *тага* 'баран' ~ чув. *така*; *пача* 'ягненок' ~ чув. *путек*; *качака*, *каза* 'коза' ~ чув. *кача(ка)*; *оргамак* 'хорошая лошадь' ~ чув. *орхамах*, *урхамах* 'порода быстрых и легких верховых лошадей'. Заимствованными из татарского языка считаются *алаша* 'мерин' ~ тат. *алаша* и *маче* 'кошка' ~ тат. *маче*. Собственно чувашизмов из названий домашних животных в марийском языке нет.

Перечисленные термины позволили некоторым тюркологам и археологам высказать мнение, что марийцы к занятию скотоводством перешли под влиянием болгар. Немаловажную роль здесь сыграло и появление монографий М. Рясненна о чувашских и татарских заимствованиях в марийском языке. По его мнению, терминология домашнего животноводства у марийского народа содержит около 30 чувашских и более 40 татарских слов [Räsänen 1923: 95-96].

Известно, что болгарские племена на территории Средней Волги и Камы появились в конце VII -

начале VIII в. н. э. Скотоводство у них было основным видом хозяйства. Но как свидетельствует вышеизложенный материал, и у поволжских финно-угров животноводство находилось на довольно высоком уровне развития. Им были известны все виды домашних животных: крупный и мелкий рогатый скот, лошадь, свинья. Автор поэтому полностью соглашается с мнением А. Кережи о том, что у булгар, по сравнению с финно-угорскими народами, эта отрасль хозяйства - скотоводство - была на значительно низком уровне развития. Только отдельные их приемы, связанные с животноводством и культом животных, казались новыми для местного марийского населения Поволжья [Кережи 1985: 148]. Тем более из-за кочевого образа жизни они не разводили свиней.

С обоснованием Булгарского государства X-XI в. в. волжско-булгарское население начинает заниматься разведением высокопродуктивного крупного и мелкого рогатого скота, лошадей при полном исчезновении свиноводства. А. Г. Петренко отмечает, что лишь в отдельных славянских, древнемарийских и других нетюркских городищах лесостепной зоны, не входивших в состав Булгарского госоьединения, свинина составляла основу мясного питания, а удельное потребление конины постепенно сводилось до минимума или полностью исчезало.

Поэтому кажется необоснованной генетическая связь некоторых вышеуказанных названий животных с булгарским языком. Сомнения прежде всего вызывает возведение марийских лексем *сбсна* 'свинья' и *шорык* 'овца' к булгарскому источнику. Тюркским племенам не было свойственно разведение свиней, тем более религиозные обычаи запрещали им употребление свинины в пищу. Более основательного и детального анализа требуют слова *тага* 'баран', *презе* 'теленок', имеющие соответствия в литовском языке [Серебренников 1957: 37], *пача* 'ягненок', *туна* 'телка', характерные только для марийского и чувашского языков. Последнее по своему происхождению является древнеиндийским, ср. *dhena* 'телка'. При заимствовании этого слова булгарский язык, возможно, выступал в роли языка-посредника. Не исключена также возможность, что названные лексемы восприняты булгарским через посредство древнемарийского из индоевропейских языков.

Своеобразный интерес представляет и происхождение таких слов, как *чома* 'жеребенок', *галгыде* 'жеребенок-стригунок', *ожо* 'жеребец' и *вўльб*

'кобыла'. Последние два были названы в составе иранизмов по той причине, что в марийском языке слово *ожо*, по мнению Г. Берецки, а также Ф.И. Гордеева, считается иранским заимствованием. Исходя из этого, и лексему *вўльб* резонно рассматривать тоже как иранизм, поскольку из гетеронимичных пар слов оба названия восходят к одному и тому же источнику [Васильев 1868: 96].

По мнению большинства исследователей, мар. *вўльб* 'кобыла' является словом финно-угорского происхождения, а *чома* 'жеребенок' и *ожо* 'жеребец' рассматриваются как финно-пермские (Э. Итконен, Ю. Тойвонен, Э. Сетяля, Ю. Вихман, К. Редей, КЭСК, SKES). Источник заимствования не указывается. Более того, Г. Берецки [Bereczki 1977: 67-68] и И.В. Тараканов [1982: 171-172] лексему *вўльб* считают коми заимствованием в марийском языке, в то время как А.-Р. Хаузенберг, опираясь на этимологические изыскания В. Руоппила, относит ее и *ожо* 'жеребец' к марийским заимствованиям в коми языке [Хаузенберг 1972: 112-113]. Этимологию слова *талгыде* 'жеребенок-стригунок' Г. Берецки и К. Редей также связывают с удм. *toles* 'жеребенок после первого года' *toles val* 'жеребенок после первой зимы', где адъективный суффикс *-s* удмуртского термина заменился марийским *-yib*, *-yib* [Bereczki 1964: 387; Rédei 1982: 224].

Археологи со своей стороны утверждают, что дикие лошади были распространены повсеместно в Европе и Азии еще в каменном веке. Они заходили далеко на север, нежели на юг. Для Средней и Восточной Европы были характерны так называемы гарпаны. А.Г. Петренко подчеркивает, что кости лошади фиксировались уже на всех ранних памятниках, населению которых были присущи животноводческой деятельности. Заслуживает внимания и то, что в остеологическом материале городов Волжской Булгарии значителен процент костей "лесного" типа лошади. А.Г. Петренко объясняет это контактами Волжской Булгарии с Русью, а также финно-угорским населением северных лесных районов [Петренко 1984: 106]. Поэтому можно предположить, что с лошадью финно-угры познакомились в далеком прошлом и, возможно, без влияния соседних племен. Однако это требует дальнейших изысканий.

Объем статьи не позволяет подробно рассмотреть все вопросы, связанные с происхождением названий домашних животных в марийском языке, но из вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

- названия домашних животных по сравнению с названиями диких отличаются своей устойчивостью, однородностью, широкой известностью на всей территории распространения марийского языка;

- их происхождение и развитие тесно взаимосвязано с развитием скотоводства у финно-угорских народов:

- по своему происхождению они являются заимствованными. По источникам заимствования их можно сгруппировать на индоевропейские, иранские и тюркские. Иранские в свою очередь делятся на заимствованные от абашевцев, савроматов и сарматов;

- слов финно-угорского происхождения ограниченное количество, см., например, *пи*, *пий* 'собака'. Под вопросом сюда можно отнести лексемы *вуйль* 'кобыла', *талгыде* 'лошадь двух лет, жеребенок-стригунок', *чома* 'жеребенок'. Однако их этимология требует еще дальнейших изысканий;

- особо тщательному анализу должны быть подвергнуты названия домашних животных, относимые к болгаризмам;

- названий животных собственно чувашского происхождения в марийском языке нет. Татарскими считаются *алаша* 'мерин' и *маче* 'кот'.

С о к р а щ е н и я н а р е ч и й и я з ы к о в

В = восточное наречие марийского языка, *Г* = горное наречие, *Л* = луговое наречие, *СЗ* = северо-западное наречие марийского языка.

венг. = венгерский, *др.-булг.* = древне-булгарский, *др.-инд.* = древне-индийский, *др.-чув.* = древне-чувашский, *мар.* = марийский, *мордМ* = мокшанский язык, *мордЭ* = эрзянский язык, *общемар.* = общемарийский, *осет.* = осетинский, *перс.* = персидский, *русск.* = русский, *сербохорв.* = сербохорватский, *словен.* = словенский, *ст.-слав.* = старославянский, *тадж.* = таджикский, *тат.* = татарский, *удм.* = удмуртский, *фин.* = финский, *чув.* = чувашский, *эст.* = эстонский, *ягн.* = ягнобский.

Л и т е р а т у р а
и е е с о к р а щ е н и я

Васильев В.Н. 1986. Пол и возраст в марийских зоонимах // Марийская филология. Йошкар-Ола. С. 94-101; Галкин И.С. 1986. Марий исторический лексикологий. Йошкар-Ола; Гордеев Ф.И. 1967. Балтийские и иранские заимствования в марийском языке // Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола. С. 180-203; 1983. Этимологический словарь марийского языка. Т. II. Йошкар-Ола; 1985. Историческое развитие лексики марийского языка. Йошкар-Ола; Егоров В.Г. 1964. Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары; Казанцев Д.Е. 1985. Формирование диалектов марийского языка. Йошкар-Ола; Кережи А. 1985. Положение и развитие животноводства в традиционной культуре финно-угорских народов Восточной Европы // CIFU VI. Syktyvkar. С. 143-150; Краснов Ю.А. 1971. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы. Москва; КЭСК = Лыткин В.И., Гуляев Е.С. 1970. Краткий этимологический словарь коми языка. Москва; Откупщиков Ю.В. 1986. К истокам слова. Рассказы о науке этимологии. Москва; Петренко А.Г. 1984. Древнее и средневековое животноводство Среднего Поволжья и Предуралья. Москва; Покровский М.М. 1984. О методах семасиологии // Введение в языкознание. Минск. С. 168-176; Серебрянников Б.А. 1957. Происхождение чуваш по данным языка // О происхождении чувашского народа. Чебоксары. С. 28-48; Тараканов И.В. 1982. Об исторических связях удмуртов с другими народами по данному языку // Материалы по этногенезу удмуртов. Ижевск. С. 145-173; Третьяков П.Н. 1966. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. М.-Л.; Фелотов М.Р. 1987. Рецензия на книгу И.С. Галкина "Марий исторический лексикологий" // СФУ XXIII. С. 301-303; Хайду П. 1985. Уральские языки и народы. Москва; Халиков А.Х. 1969. Древняя история Среднего Поволжья. Москва; Хаузенберг А.-Р. 1972. Названия животных в коми языке. Таллин; Bereczki, G. 1964. Etimológiai megjegyzések // NyK LXVI. С. 385-388; 1977. Permi-cseremisiz lexikális költsönzések // NyK 79. С. 55-75; Joki, A. 1973. Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen // MSFOu 151. Helsinki; Rédei, K. 1982. Szófejtések // NyK 84. С. 221-228; 1988. Uralisches etymologisches Wörterbuch. L. 6. Budapest;

Räsänen, M. 1923. Die tatarischen lehnwörter im tscheremissischen // MSFOu L. Helsinki; SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja IV-VI. Helsinki. 1969-1978.

Margarita K u z n e c o v a
(Tartu)

ÜBER DIE HAUSTIERNAMEN IM MARISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Artikel ist der allgemeinen Charakteristik der Haustiernamen im Marischen gewidmet. Die Autorin untersucht sie im Zusammenhang mit der Entwicklung des Viehzuchtes bei den finnisch-ungarischen Völkern. Dabei stützt sie sich auf das archeologische Material.

Synchronisch gesehen, ist für die Haustiernamen im Marischen Stabilität, Gleichartigkeit, breite Bekanntheit charakteristisch.

In geschichtlicher Hinsicht stellen die Tiernamen Entlehnungen dar. Entlehnungsquellen sind verschieden. Es gibt arische, iranische, bulgarische, tatarische und russische Wörter. Die Tierbenennungen finnisch-ugrischen Ursprungs gibt es wenige. Das sind *pi*, *pij* 'Hund', *tsoma* 'Fohlen', *βül'ö* 'Stute', *raly'ö* 'Füllen'.

Die ältesten Lehnwörter gehen auf die arische und die iranischen Sprachen zurück. Iranischen Ursprungs sind *uškal* 'Kuh', *üşk'ž* 'Stier', *ožo* 'Hengst'.

Als türkische werden behandelt die Tiernamen: *šor'k* 'Schaf', *sösna* 'Schwein', *tuna* 'junge Kuh', *preze* 'Kalb', *imne* 'Pferd', *taġa* 'Hammel', *pačša* 'Lamm', *kačsaka* 'Ziege', *alaša* 'Wallach', *mače* 'Katze'.

Aber die meisten Haustiernamen brauchen weitere präzise Etymologien.

Im Artikel wird auch die Etymologie des Wortes *βol'k* 'Vieh' gegeben.

Анна Назарова
(Тарту)

К ВОПРОСУ О ПРОЛАТИВЕ В КАРЕЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ
(ЛИВВИКОВСКИЙ ДИАЛЕКТ)

Почти во всех прибалтийско-финских языках встречаются остатки древнего пролатива, восходящего, по мнению Д. В. Бубриха, к падежным формам прилагательных на *-inen* с основой на *-ise* (*-itse*): фин. *maitse* 'по земле' - из **maitsen*, **maitsek* (Бубрих 1955:30).

По причине ограниченной сферы употребления пролатива большинство ученых относят его к отмирающим, малопродуктивным падежам. А. Генетц, исследуя падежную систему диалектов карельского языка (собственно-карельского и олонецкого), отмечал, что окончание *-tti* следовало бы отнести к частице, поскольку данная форма встречается у существительных и полностью отсутствует у прилагательных (Genetz 1880:192; 1884:150). Многие исследователи, в частности, Н. А. Анисимов (1948:23), Д. В. Бубрих (1937:41; 1955:30), Г. Н. Макаров (1966:66), считают, что пролативные формы являются наречиями. По мнению А. В. Пунжиной, подобные образования лишь приближаются к падежам, так как они не получают ни числовых, ни лично-притяжательных суффиксов: определения-прилагательные и числительные при именах существительных в пролативе употребляются сравнительно редко: толмач. *tul'ima viečan kujočči* 'вернулись ветчинским прогоном' (Пунжина 1977:164).

А. Лаанест относит пролатив к таким формам, которые имеют черты и падежа, и наречия (Laanest 1975:111).

Действительно, во многих финно-угорских языках эта форма перешла в разряд наречий; это совершенно справедливо отмечает Т. Кукк (Т. Кукк 1983:45; 1987:142). Но все-же необходимо отметить функционирование пролатива в группе прибалтийско-финских языков, например: фин. *puhelimitse* 'по телефону', кар. *met'sät't'si* 'лесом', впс. *gär-vitsši* 'через озеро', иж. *maitse* 'по земле', вод. *ülitsē* 'сверху', эст. (диал.) *edatsi* 'дальше'. (Laanest 1975:111).

Данные формы синтаксически соответствуют обстоятельству времени и образу действия, по семантике сходны с наречиями. Наиболее четко некоторые признаки пролатива как падежной формы прослеживаются в вепсском и карельском языках. Исследователь вепсского языка М. И. Зайцева не включает пролатив в парадигму склонения, считая, что данная форма сохранилась в сфере наречий (Зайцева 1981:81). Н. Г. Зайцева отмечает некоторые случаи употребления падежа и выделяет значения его: движение по чему-либо, вдоль чего-либо; какой-то промежуток времени, в течение которого происходит действие: *minä tulon päiväiči* 'я вернусь этим же днем' (Зайцева 1981:129). Однако ввиду того, что форму пролатива на *-či* может иметь лишь ряд имен существительных и она может быть заменена в вепсском языке послеложной конструкцией сущ. в партитиве + послелог *mõt* 'через, по', суффикс *-iči* отнесен в разряд наречных.

Что же касается карельского языка, то здесь можно отметить функционирование пролатива во всех его диалектах, например: соб. кар. *ul'itkovačči edäã kandva marjoi* 'через Улитково далеко нести ягоды', *kahičči ajelemme* 'мы ездили дважды' (Рягоев 1977:65); люд. *d'ogitši* 'через реку', *peitotšiši* 'тайком' (Virtaranta 1986:94); лив. *aidažisgo alači / da peldožizgo peräči / suwriskivüžis siiriči / da piänembäžis piäliči* '(буду) через заборы (ходить) / (буду) краем поля (приходить) / мимо больших камней (ходить) / а маленькие (камни) перепрыгивать' (Макаров, Рягоев 1969:51).

Показатель *-či* (*-čči*), *-tšiši* присоединяется к гласной основе единственного числа или множественного имен существительных и числительных; прилагательные же данной формы не имеют. Следовательно, существительные в пролативе не могут иметь при себе согласованных определений. Но это не является основным критерием отграничения падежного показателя от наречного суффикса, поскольку, как известно, в уральском праязыке не было согласования.

Т. Кукк выделяет три группы имен, к которым может присоединяться пролативный суффикс:

1) существительные, обозначающие пространство, через которое осуществляется движение (сюда

же относится и топонимика): *mečāčči* 'через лес', *pelloči* 'через поле' (лив.), *Kosālmīčši* 'через Косалму' (люд.);

2) слова, выражающие временные отношения. Пролативный суффикс придает значение темпорального наречия, обозначающего продолжительность действия: *pāivāčči*, *illačči*. В качестве производящей основы выступает основа единственного числа;

3) слова, обозначающие части тела. Присоединяясь к ним, пролатив приобретает чисто грамматическую функцию. По своей семантике эти формы к наречиям не относятся: *hardeiči* 'по плечам' (лив.), *piāči* 'головой' (соб. кар.). (Kukk 1983: 142.)

В отдельную группу следует выделить числительные в форме пролатива, которые обозначают повторение: *kahičči* 'дважды' (соб. кар.). При этом формант *-či* (*-čči*) присоединяется как к количественным, так и к порядковым числительным: *kolmičči*, *toičči*. В данном случае суффикс пролатива выступает скорее всего как наречный.

Существует ряд пролативных образований типа *siiriči* 'мимо', *pieliči* 'сверху', у которых уже невозможно определить производное существительное. Такие слова перешли в разряд наречий.

В ливвиковском диалекте карельского языка представлены все типы пролативных конструкций. Суффикс пролатива *-či* (*-čči*) присоединяется к существительным, обозначающим пространство: *Astuiñ piendareči heinie kuivutamah* 'Шла краем поля сушить сено'; *Parembi oliš mennä hieručiči* 'Лучше было бы идти через деревню'. Такие формы употребляются довольно часто, но могут быть заменены существительным в партитиве с предлогом *pitkin* 'вдоль' и с послелогом *müöte* 'по': *piendardu müöte, pitkin hieruiñ*. В этом случае пролативное значение сохраняется.

В отличие от лудиковского диалекта, в ливвиковском топонимы употребляются только с послелогом *kawt'i* 'через': *Ajoitgo Videl'en kawt'i?* 'Ехал ли ты через Видлицу?'

Реже встречаются пролативные формы со значением темпоральности: *Ennen astuiñ linnah jallai päivāčelleh* 'Раньше пешком в город за день ходила'.

Суффикс *-či* присоединяется также к словам, обозначающим части тела: *Hardeiči tanaitti vilu* 'По плечам прошел озноб'. В большинстве случаев

информанты предпочитают заменять пролативную форму конструкцией с послелогом *müöte* 'по, сквозь': *hardieloin müöte*.

Числительные в пролативе не характерны для ливвиковского диалекта. Слово *toiči* 'в другой раз, как-нибудь', по-видимому, относится к этой группе, но оно перешло в разряд наречий: *Tule toiči bešodal* 'Приходи как-нибудь (в другой раз) на беседу'.

К наречиям перешли и такие образования, как *pieliči* 'сверху', *üliči* 'по, вдоль', *siiriči* 'мимо', *loitočči* 'далеко': *Harpain ojas pieliči* 'Перешагнула через канаву'; *Uliči pihan on lükittü heinie* 'Вдоль улицы разбросано сено'; *Miksebo sinä meniit siiriči minun koiš?* 'Почему ты прошел мимо моего дома?'

В некоторых прибалтийско-финских языках встречаются наречия с частицей *-li*: фин. *sikäli* 'поскольку', *mikäli* 'постольку'. П. Виртаранта отмечает, что подобные образования имеют пролативное значение и являются карельско-вепскими (Virtaranta 1962:663).

Для собственно-карельского диалекта характерно присоединение частицы *-li* в составе сложного суффикса *-gali/-kkali* к существительным, прилагательным и местоимениям: *mečäkkäli* 'лесом', *lähemmäkkäli* 'ближе', *kugali* 'насколько'.

В ливвиковском диалекте распространены пролативные наречия *sigäli* 'настолько', *miğäli* 'насколько', *kugali* 'как, каким образом'; *Miğäli od'd'ualua täwdüw, sigäli,i jalgua ojendat* 'Насколько хватает одеяла, настолько и ноги вытягиваешь'; *Viile paidua sen vastah, miğäli paltinua keštäw* 'Крой рубах столько, насколько холста хватит'; *Sigali ruadua varusta, mi on ičelles vägie* 'Столько работы готовь, насколько сил у себя хватает'; *Kugalibo luajittih kohtinaine dorogu hieruh, meččie müöte vai suan kawti?* 'Как построили прямую дорогу в деревню, через лес или через болото?'

Поскольку сфера употребления пролатива ограничена, то несложно выделить наречные образования и падежную форму. К наречиям относятся существительные, обозначающие пространство, за исключением топонимика, темпоральные пролативные формы, слова типа *siiriči*, числительные и наречия на *-li*. К падежным формам, следовательно, топонимика и слова, называющие части тела.

С п и с о к с о к р а щ е н и й

вод. - водский; влс. - вепсский; иж. - ижорский; кар. - карельский; лив. - ливвиковский; люд. - людиковский; соб. кар. - собственно-карельский; толмац. - толмачовский; фин. - финский; эст. - эстонский.

Л и т е р а т у р а

Анисимов Н. А. 1948, Грамматика карельского языка (коткозерский говор), Петрозаводск; Бубрих Д. В. 1937, Грамматика карельского языка (фонетика, морфология). - Издание Карельского Научно-исследовательского Института культуры, Петрозаводск; 1955, Историческая морфология финского языка, Москва-Ленинград; Зайцева М. И. 1981, Грамматика венского языка (фонетика и морфология), Ленинград; Зайцева Н. Г. 1981, Именное словоизменение в вепсском языке (история и функционирование форм слова), Петрозаводск; Кукк Т. Э. 1987, Словообразование наречий в карельском языке. Канд. дисс., Тарту; Макаров Г. Н. 1966, Карельский язык. - Языки народов СССР, III. Финно-угорские и самодийские языки, Москва; Макаров Г. Н., Рягоев В. Д. 1969, Образцы карельской речи. Говоры ливвиковского диалекта карельского языка, Ленинград; Пунжина А. В. 1975, Именные категории в калининских говорах карельского языка. Канд. дисс., Петрозаводск; Рягоев В. Д. 1977, Тихвинский говор карельского языка, Ленинград; Genetz, A. 1880, Tutkimus Venäjän karjalan kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi, Helsinki; 1884, Tutkimus Aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi, Helsinki; Kukk, T. Märkusi karjala prolattiivi kohta. - Fenno-ugristica, Tartu; Laanest, A. 1975, Sissejuhatus läänemereseome keeltesse, Tallinn; Tunkelo, E. A. 1946, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki; Virtaranta, P. 1986, Haljärven lyydilaismurteen muoto-oppia, Helsinki; 1962, Über die Partikeln auf -li in den ostseefinnische Sprachen. - SUST 125, S. 625 - 669.

Anna N a z a r o v a
(Tartu)

DAS PROBLEM DES PROLATIVES IM KARELISCHEN
(livvischer Dialekt)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Artikel behandelt der Autor das Problem des Prolatives in der karelischen Sprache (livvischer Dialekt). Es wird versucht, eine Grenze zwischen dem Prolativ als Kasus und den prolativischen Adverbien zu ziehen. Zum Beweis führt der Autor Beispiele an.

Anna N a z a r o v a
(Tartu)

YKSI- JA KAKSITAVUISTEN NOMINIEN VARTALOTYYPIT
KARJALAN KIELEN AUNUKSEN MURTEESSA

Karjalan kielen nominien taivutusta sekä meikäläisessä että suomalaisessa kielitieteellisessä kirjallisuudessa on käsitelty vähän. Tieteilijät ovat eri mieltä sijojen lukumäärästä. D.V. Bubrich olettaa, että karjalan kielessä on seuraavat sijat: nominatiivi, genetiivi, akkusatiivi, essiivi, partitiivi, translatiivi, inessiivi, elatiivi, illatiivi, adessiivi, ablatiivi, abessiivi, [Бубрих 1937: 42]. G.N. Makarov [Макаров 1966: 66] lisää tähän systeemiin komitatiivin. Samaa mieltä on A.A. Beljakov [Беляков 1954: 71]. Nämä tutkimukset koskevat kuitenkin vain varsinais-karjalan murretta. Aunuksen murteen sijoja on tutkinut A. Genetz. Hän kirjoittaa seuraavista sijoista: nominatiivi, genetiivi, instruktiivi, essiivi, partitiivi, translatiivi, yhteen sulautuneet inessiivi ja elatiivi, illatiivi, ns. externus-sija (adessiivi, ablatiivi, allatiivi), komitatiivi, prolatiivi ja akkusatiivi [Genetz 1885].

Karjalan kielen sijoissa on säilynyt suomalais-ugrilaisen (t. uralilaisen) kantakielen sijapäätteitä ja näiden komponentteja: genetiivin *-n*, essiivin *-na*, *nä* (suomalais-ugrilaisen lokatiivin **-na*, **-nä*), partitiivin *-t* (suom.-ugr. ablatiivin **-ta*, **-tä*).

Karjalassa ja vepsässä, jotka eivät ole kirjakieliä, tapahtuu usein postpositioiden muuttuminen sijapäätteiksi. Tämän seurauksena on uusien sijojen muodostuminen (esim. komitatiivi).

Nominien taivutuksessa tärkeintä on määrittää vartalotyyppit. Vartaloksi sanotaan sitä sananmuodon osaa, joka ei kuulu taivutusmerkkiin (yleinen aines kaikille asianomaisille taivutusmuodoille) [Penttilä 1963: 127].

A. Genetz jakaa kaikkii nominivartalot kolmeen ryhmään: supistuneisiin, jotka päättyvät pitkään vokaaliin t. diftongiin; supistumattomiin

ja tyypistymättömiin, jotka päättyvät lyhyeen vokaaliin; tyypistyvääisiin, jotka saattavat kadottaa viimeisen lyhyen vokaalin [Genetz 1880: 196].

V.D. Rjagojev on tutkinut nominien taivutus-tyyppejä tihvinin alamurteessa [Рягов 1977]; osittain on vartalotyypeistä kirjoittanut N.A. Anisimov [Анисимов 1948: 26-93; 1949: 99-122]. Mainitut tutkiemukset eivät kuitenkaan anna seikkaperäistä analyysiä karjalan kielen vartaloista. N.G. Zaitseva on käsitellyt nominien vartalotyyppejä vepsässä [Зайцва 1982: 40-45]. Hän jakaa nominin yksu- ja kaksivartaloihin ja ryhmittelee ne eri tyyppihin loppufoneemin perusteella. Nominien taivutus suomessa on tutkittu seikkaperäisesti. K. Wiik esitti, miten kielitieteilijät ovat käsitelleet sitä kysymystä 1700-luvusta alkaen [Wiik 1987]. P. Alvre on tutkinut nominien taivutusta suomessa. Hänellä nominien jakaantuminen eri tyyppihin perustuu sanan tavumäärään [Alvre 1969].

Artikkelini tarkoituksena on luoda silmäys karjalan kielen aunuksen murteen yksi- ja kaksitavuisten nominien taivutustyyppihin. (Työni ulkopuolelle jäävät pronominit ja numeraalit). Esimerkkejä olen poiminnut G.N. Makarovin sanakirjasta [Макаров 1970], Karjalan kielen sanakirjasta I-III (1969, 1974, 1983); osa aineistoa on kerätty Alavoisessa (Aunuksen piiri) J.M. Mihailovalta (synt. 1908) ja Z.A. Isakovalta (synt. 1937).

Karjalassa, niin kuin muissakin itämerensuomalaisissa kielissä nomineilla erotetaan vokaali- ja konsonanttivartalo. Sanalla saattaa olla vain vokaalivartalo (näitä sanotaan yksivartaloihiksi). Hyvin tavallista on, että sanoilla on kaksi vokaalivartaloa. Mutta sanojen ryhmittäytyminen perustuu enemmän siihen, onko käytännössä vokaalivartalo tai esiintyykö sen rinnalla myös ns. konsonanttivartalo (konsonanttivartalo ilmenee vain partitiivimuodossa, kaikissa muissa sijoissa on vokaalivartalo (se voi olla vahvana t. heikkona).

Yksivartaloisia karjalan kielen aunuksen murteessa ovat substantiivit ja adjektiivit, jotka yksikön nominatiivissa päättyvät seuraaviin vokaaleihin:

I. -a, -ä. Tähän ryhmään kuuluvat kaksitavuiset nominin, joiden ensi tavu on avotavu ja päättyy lyhyeen vokaaliin:

nom.	kala	kulá	hädä	igä
	(kala)	(säkki)	(hätä)	(ikä)
gen.	kala-n	kulá-n	hädä-n	igä-n
part.	kalu-a	kulú-a	hädä-n	igi-ä
illat.	kala-h ¹	kulá-h	hädä-h	igä-h

Verrattuna esim. suomeen näillä nomineilla on kaksi vokaalivartaloa: *-a-* ja *-u-* (vain partitiivissa); *-ä-* ja *-i-* (partitiivissa).

Suomessa: kala: kala-n; kala-a; kala-an;
hätä: hädä-n; hätä-ä; hätä-än;
ikä: iä-n; ikä-ä; ikä-än.

Aunuksen murteen pitkä vokaali on diftongiutunut:
aa ua; ää iä.

II *-o-*, *-ö-*. Näilläkin nomineilla on kaksi vokaalivartaloa: *o-*, *u-* ja *ö-*, *ü-* (joskus *i-*) -loppuiset. Partitiivissa diftongit *oa*, *öä* ovat muuttuneet *uo*. *üö*, *iä*: ksi:

nom.	maido	ruado	kündö
	(maito)	(työ)	(kynnös)
gen.	maido-n	ruavo-n	künnö-n
part.	maidu-o	ruadu-o	kündü-ö
illat.	maido-h	ruado-h	kündö-h

Venäjästä lainatut nominat *muamo*, *tuatto*, *diädö*, *buabo* taipuvat erilaisissa alamurteissa eri tavalla (nominatiivissa tavataan myös *a-*, *ä* -loppuisia muotoja). Jälkimmäisten taivutusparadigma ei ole säännönmukainen.

III. *-u-*, *-ü-*. Nämä nominat voidaan jakaa kahteen suureen ryhmään:

1. *u-*, *ü-* -loppuisiin, joiden vartalossa nämä vokaalit säilyvät muuttumattomina riippumatta nominin tavumäärästä ja edeltävän tavun laadusta, esim.:

nom.	abu	hüödü	itku
	(apu)	(hyöty)	(itku)
gen.	avu-n	hüövü-n	itku-n
part.	abu-w	hüödü-w	itku-w
illat.	abu-h	hüödü-h	itku-h

2. Nominieihin, joilla on kaksi vokaalivartaloa: *a-*, *u-*, ja *ä-* *ü-*, *i--*loppuiset. Tähän kuuluvat:

¹ Nominivartalot esitän yks. genetiivissä, partitiivissa ja illatiivissa.

a) kaksitavuiset substantiivit, joiden ensi tavussa on diftongi

b) kaksitavuiset substantiivit (ensi tavu on umpitavu):

nom.	aidu	leibü	akku	händu
	(aita)	(leipä)	(akka)	(häntä)
gen.	aida-n	leivä-n	aka-n	hännä-n
part.	aidu-a	leibi-ä	akku-a	händi-ä
illat.	aida-h	leibä-h	akka-h	händä-h

Yksivartaloisiin kuuluvat myös nominit, joiden päätteinä nominatiivissa ovat seuraavat diftongit:

I. *-ai, -äi*. Osalla näistä nomineista vartalo kaikissa sijamuodissa päättyy *-ua* -diftongiin; verbeistä johdetuilla nomineilla partitiivissa ilmenee *ju* -vartalo, muissa sijoissa on *ja* -vartalo:

nom.	hiemai	piirai	harmai	ajai
	(hiha)	(piirakka)	(harmaa)	(ajaja)
gen.	hiemua-n	piirua-n	harmu-n	ajaja-n
part.	hiemua-du	piirua-du	harmua-du	ajaju-a
illat.	hiemua-h	piirua-h	harmua-h	ajaja-h

Nominilla *täi* vartalo on sama, kuin nominatiivimuoto: *täi-n, täi-dü, täi-h*.

II. *-iä, -uo, -üö*. Tämän ryhmän muodostavat yksitavuiset nominit, joiden vartalossa on samat diftongit:

nom.	jiä	piä	siä	suo	vüö
	(jää)	(pää)	(sää)	(suo)	(vyö)
gen.	jiä-n	piä-n	siä-n	suo-n	vüö-n
part.	jiä-dü	piä-dü	siä-dü	suo-du	vuö-dü
illat.	jiä-h	piä-h	siä-h	suo-h	vüö-h

Sana *moa* (maa) kuuluu myös tähän ryhmään. Sen vartalo on sama, kui nominatiivimuoto: *moa-n, moa-du, moa-h*.

III. *-ei*. Tämä diftongi oli alkuaan *ie* (> *ea, eä*) ja on säilynyt siinä muodossa suomessa ja varsinais-karjalassa; aunuksen murteessa *ie* > *ei*. Alkuperäinen muoto (*ie* -loppuinen) esiintyy vartalossa:

nom.	levei	jügei	huigei
	(leveä)	(raskas)	(häpeä)
gen.	levie-n	jügie-n	huigie-n
part.	levie-dü	jügie-dü	huigie-dü
illat.	levie-h	jügie-h	huigie-h

IV. *-oi, -öi*. Tämä diftongi säilyy muuttumattomana vartalossa kaikissa sijamuodoissa:

nom.	voi (voi)	paimoi (paimen)	kägöi (käki)	jänöi (jänis)
gen.	voi-n	paimoi-n	kägöi-n	jänöi-n
part.	voi-du	paimoi-du	kägöi-du	jänöi-dü
illat.	voi-h	paimoi-h	kägöi-h	jänöi-h

Verbeistä johdetuilla nomineilla on *-ja, -jä* -vartalo, partitiivissa se on *-ju* -loppuinen:

nom.	kaččoi (katsoja)	kudoi (kutoja)	ulvoi (ulvoja)
gen.	kaččoja-n	kudoja-n	ulvoja-n
part.	kaččoju-a	kudoju-a	ulvoju-a
illat.	kaččoja-h	kudoja-h	ulvoja-h

Karitiiviadjektiivit aunuksessa ovat *-toi* -loppuisia. Näillä on *-ttoma-* ja *-ttomu* -vartalot:

nom.	piätöi (pääton);	gen. piättömä-n;
part.	piättömü-ä;	illat. piättömä-h.

V. *-ui, -ii*. Näillä verbeistä johdetuilla nomineilla oblikvisijoissa paitsi partitiivia vartalon loppuna on *-ja* (partitiivissa *-ju, -ji*):

nom.	astui (astuja)	itkii (itkijä)
gen.	astuja-n	itkijä-n
part.	astuju-a	itkiju-a
illat.	astuja-h	itkijä-h

VI. *-au, -äü, -uu*. Nämä nominatit muodostuivat *-va, -vä* -loppuisista seuraavalla tavalla: a, ä:n loppuheiton jälkeen v muuttui u, ü : ksi: *harava < harav < harau; *terävä < teräv < teräü; *astuva < astuv < astuu. Alkuperäisemmät muodot tavataan suomessa ja varsinais-karjalassa. Aunuksen murteessa va -> vu, vä -> vi:

nom.	harau (hara ^v a)	tuttau (tutta ^v a)	teräü (terä ^v ä)	astuu (astu ^v ä)
gen.	harava-n	tuttava-n	terävä-n	astuva-n
part.	haravu-a	tuttavu-a	terävi-ä	astuvu-a
illat.	harava-h	tuttava-h	terävä-h	astuva-h

Nominatit, jotka yksikön nominatiivissa päättyvät *-i* -vokaaliin, ovat osittain yksi-, osittain kaksivartaloisia. Yksivartaloiset jakaantuvat kahteen ryhmään:

1) *-i* -loppuiset nominatit, joissa *i* esiintyy

vartalossa kaikissa sijamuodoissa:

nom.	kukki (kukko)	kodi (talo)	hawgi (hauki)
gen.	kuki-n	kodi-n	havvi-n
part.	kuk(k)i-i	kodi-i	hawgi-i
illat.	kukki-h	kodi-h	hawgi-h

2. kaksitavuiset nominit, joiden vartalossa on *e*, *i*:

nom.	kurgi (kurki)	jogi (joki)	rubu (rupi)	veicci (veitsi)
gen.	kurre-n	jove-n	rubu-n	veicce-n
part.	kurgi-e	jogi-e	rubu-e	veicci-e
illat.	kurge-h	joge-h	rubu-h	veicce-h

Aunuksen murteessa *-l*, *-r*, *-n*, *-m* -loppuiset nominit, joissa on tapahtunut *a*, *ä* : *n* loppuheitto, ovat yksivartaloisia. Nämä vokaalit ilmenevät vartalossa; partitiivissa *a* → *u*, *ä* → *i*. Tämän-tapaiset nominit taipuvat kuin *a*, *ä* -loppuiset:

nom.	kattil (kattila)	hämär (hämärä)	taigin (taikina)	lähtem (vasikka)
gen.	kattila-n	hämärä-n	taigina-n	lähtemä-n
part.	kattilu-a	hämäri-ä	taiginu-a	lähtemi-ä
illat.	kattila-h	hämärä-h	taigina-h	lähtemä-h

Ylläesitetyn perusteella voidaan korostaa seuraavat yksivartaloisten nominien erikoisuudet:

1) Yksivartaloisilla nomineilla saattaa olla kaksi vokaalivartaloa, minkä on aiheuttanut historiallinen äännekehitys. Toinen vokaalivartalo ilmenee partitiivissa pitkän vokaalin diftongiutumisen, diftongin muuttumisen surauksena.

2) Karitiiviadjektiivit kuuluvat yksivartaloisiin.

3) Yksivartaloisia ovat *-l*, *-r*, *-n*, *-m* -loppuiset nominit, joissa on tapahtunut *a*, *ä* : *n* loppuheitto.

Seuraavasta taulukosta näkyy yksivartaloisten nominien vartalotyypit.

yks. nominatiivi	obliikvisijojen vokaalivartalo	partitiivin vokaalivartalo
1. kala, hädä	-a-, -ä-	-u-, -i-
2. maido, kündö	-o-, -ö-	-u-, -ü-
3. abu, aidu, akku	-u-, -ü-, -a-, -ä-	-u-, -ü-, -i-
4. hiemai	-ua-	-ua
ajai	-ja-	-ju-
5. jiä, suo, moa	-iä-, -uo-, -oa-	-iä-, -uo-, -oa-
6. levei	-ie-	-ie-
7. voi, jänöi	-oi-, -öi-	-oi-, -öi-
8. kudoi	-ja-	-ju-
piätöi	-ttömä-	-ttömü-
9. astui, itkii	-ja-	-ju-
10. harau, teräü, astuu	-va-, -vä-	-vu-, -vi-
11. kukki,	-i-	-i-
jogi	-e-	-i-
12. kattil	-la-	-lu-
hattar, hämär	-ra-, -rä-	-ru-, -ri-
taigin	-na-	-nu-
lähtem	-mä-	-mi-

Kaksivartaloisia ovat nominit, joilla vokaalivartalon rinnalla esiintyy konsonanttivartalo (1. konsonanttimerkkiin päättyvä).

Kaksivartaloisiin aunuksen murteessa kuuluvat kaksitavuiset nominit, jotka yks. nominatiivissa päättyvät -e, osittain -i -vokaaliin tai konsonanttiin. Näitä ovat:

1) *i* -loppuiset nominit, joissa *i* :n edellä esiintyy *l, n, r, m, h*. Oblikvisijoissa näiden sanojen vartalo päättyy *e* :hen, partitiivin konsonanttivartalo - mainituihin konsonantteihin:

nom.	kieli	pieni	meri	lumi	tuohi
	(kieli)	(pieni)	(meri)	(lumi)	(tuohi)
gen.	kiele-n	piene-n	mere-n	lume-n	tuohi-n
part.	kiel-dü	pien-dü	mer-du	lun-du	tuoh-tu
illat.	kiele-h	piene-h	mere-h	lume-h	tuohi-h

Nomineilla, joissa *i* :n edellä on *z, nz, rz*, konsonanttivartalo on *t* -loppuinen: kuuzi: kuut-tu; varzi: vart-tu; künzi: künt-tü.

Poikkeuksellisia ovat myös *psi, ksi* -loppuiset substantiivit. Näiden konsonanttivartalo päättyy *s* :ään: lapsi: lapse-n; las-tu.

Erikoinen konsonanttivartalo (*n* -loppuinen) on nomineilla, joiden nominatiivilopussa on -*mi*: lumi: lun-du, liemi: lien-dü.

2) *e* -päätteiset nominit. Näiden vokaalivartalo on -*ie*-, konsonanttivartalo -*t* -loppuinen. **k* partitiivissa on muuttunut *t* :ksi:

nom.	kaste	kuave	asté
	(kaste)	(kude)	(astia)
gen.	kastie-n	kubie-n	astie-n
part.	kastet-tu	kuavet-tu	astét-tu
illat.	kastie-h	kuabie-h	astie-h

3) Nomineilla *naine*, (nainen), *toine* (toinen), *moine* (sellainen) oblikvisijoissa on genetiivin vokaalivartalo (nimittäin)-*ze, -že* -loppuinen), partitiivin vartalo päättyy *š* :ään: naine: naiže-n, naiš-tu, naiže-h; toine: toiže-n, toš-tu, toiže-h; moine: moiže-n, moš-tu, moiže-h. Suomessa tämäntapaiset nominit ovat -nen -loppuisia.

4) -*as, -is, -iš, -es* -loppuiset. Vokaalivartalon päätteinä on -*aha, -ehe*, konsonanttivartalo on sama kuin yksikön nominatiivin muoto:

nom.	varvas	ruis	kalliš	kirves
gen.	varbaha-n	rugehe-n	kallehe-n	kirvrhe-n
part.	varvas-tu	ruis-tu	kalliš-tu	kirves-tü

illat. varbaha-h rugehe-h kallehe-h kirvehe-h

5) -us, -üs, -os -nominin. Näiden vokaalivartalossa on -kse, konsonanttivartalossa -us, -üs, -os:

nom.	kaglus (kaulus)	ostos (ostos)	petos (petos)
gen.	kaglukse-n	ostokse-n	petokse-n
part.	kaglus-tu	ostos-tu	petos-tu
illat.	kaglukse-h	ostokse-h	petokse-h

Tähän kuuluvat myös sanat *aljas* (riuku), *huondes* (aamu).

6) -us, -üs -loppuiset ominaisuuden nimet. Vokaalivartalossa on -uo, -üö, konsonanttivartalossa -t:

nom.	tuhmus	hüvüs	pahus
gen.	tuhmuo-n	hüvüö-n	pahuo-n
part.	tuhmut-tu	hüvüt-tü	pahut-tu
illat.	tuhmuo-h	hüvüö-h	pahuo-h

Samalla tavalla taipuvat -ut, -üt -loppuiset nominin:

ainut: ainuo-n, ainut-tu, ainuo-h; lühüt: lühüö-n, lühüt-tü, lühüö-h;

7) Nominin, joiden päätteinä yks. nominatiivissa on -l, -r, -n, -h.

Oblikvisijojen vokaalivartalon päätteinä on -le, -re, -ne, -he; konsonanttivartalo päättyy näihin konsonantteihin:

nom.	vemmel	sizar	ahven	herneh
gen.	vembele-n	sizare-n	ahvene-n	hernehe-n
part.	vemmel-dü	sizar-du	ahven-du	herneh-tü
illat.	vembele-h	sizare-h	ahvene-h	hernehe-h

8) -in -loppuiset. Näiden vokaalivartalossa on -(i)me, konsonanttivartalo on sama, kuin yksikön nominatiivimuoto:

nom.	avain	süväin	azrain
	(avain)	(sydän)	(ahrain)
gen.	avaime-n	südäme-n	azraime-n
part.	avain-du	süväin-dü	azrain-du
illat.	avaime-h	südäme-h	azraime-h

Seuraavassa muutamia johtopäätöksiä kaksivartaloisista nomineista:

1. Kaksivartaloisilla nomineilla partitiivin päätteinä on -du, -dü konsonanttien l, r, n jälkeen, muissa tapauksissa se on -tu, -tü.

2. -e -loppuisilla nomineilla kantakielen *k

konsonanttivartalossa on muuttunut t :ksi:
 *kastek- > kastet; *astek- > astet.

3. Aunuksen murteen nominit, joiden päätteinä on -as, -is, -is, -es, ovat säilyttäneet vokaalivartalossa h :n (> *s).

4. Ominaisuuden -us, -üs -loppuisten nimien vokaalivartalossa on -uo, -üö (> *uõe, *üõe).

Kaksivartaloisten nominien vartalotyyppit

yks. nominatiivi	vokaalivartalo	konsonanttivartalo
1. kieli		-l-
pieni		-n-
meri	-e-	-r-
lumi		-m-
tuohi		-h-
2. kasté	-ie-	-t-
3. naine, moine	-ze-	-s-
4. varvas,	-aha-	-s-
ruis, kallis, kirves	-ehe-	-s-, -s-
5. kaglus	-kse-	-us-
petos	-kse-	-os-
6. pahus, hūvūs	-uo-, -üö-	-t-
7. vommel	-lr-	-l-
sizar	-re-	-r-
ahven	-ne-	-n-
herneh	-he-	-h-
8. avain	-(i)me-	-n-

Alvre, P. 1969, Soome keeleõpetuse reeglid. Tallinn; Genetz, A. 1880, Tutkimus venäjän karjalan kielestä. Suomi. 2. jakso, 4. osa, Hki; 1885, Tutkimus aunuksen kielestä. Suomi. 2. jakso, 17. osa, Hki; Hakulinen, L. 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys, 4., korjattu ja lisätty painos, Hki; Karjalan kielen sanakirja. I LSFU XVI₁, Hki, 1968; II LSFU XVI₂, Hki, 1974; III LSFU₃, Hki, 1983; Nykysuomen sanakirja, 1. osa, 6. painos, Porvoo-Helsinki-Juva, 1978' Penttilä, A. 1963, Suomen kielioppi, 2. tarkistettu painos, Porvoo-Helsinki; Wiik, K. 1987, Suomen kieliopinkirjoituksen historiaa: nominien taivutus, Turkuu: Анисимов Н.А. 1948, Грамматика карельского языка (коткозерский говор), Петрозаводск (хранится в архиве Кар. Филиала АН СССР); 1949, Конечные гласные и согласные в формах номинатива ед. числа в карельском говоре с. Коткозеро Олонецкого района // СФУ У: 99-122; Веляков А.А. 1954, Морфологическая система собственно-карельского диалекта (калининское наречие) // Труды Карельского Филиала АН СССР, вып. I, серия лингвистическая, Петрозаводск; Бубрих Д.В. 1937, Грамматика карельского языка (фонетика, морфология), Петрозаводск; Зайцева Н.Г. 1981, Типы лексических основ имени в вепсском языке // Прибалтийско-финское языкознание, вып. 6, Ленинград: 40-45; Макаров Г.Н. 1970, Словарь карельского языка (ливвиковский диалект). Рукопись (хранится в Ин-те яз., лит. и истории Кар. Филиала АН СССР); Рягоев В.Д. 1977, Тихвинский говор карельского языка, Ленинград.

Анна Назарова
(Тарту)

ТИПЫ ОСНОВ ОДНО- И ДВУСЛОЖНЫХ ИМЕН
В ЛИВВИКОВСКОМ ДИАЛЕКТЕ КАРЕЛЬСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье автором анализируются именные основы единственного числа на примерах одно- и двусложных существительных и прилагательных. В начале статьи даётся краткий обзор литературы об именной склонении, общие теоретические положения учения об основах; рассматривается степень изученности данного вопроса. Основная часть состоит из анализа одно- и двусложных имён. К одноосновным автор относит одно- и двусложные имена, оканчивающиеся в номинативе ед. ч. на краткие гласные, дифтонги, часть имён на -i; имена на согласные -l, -m, -n, -r, в которых произошло выпадение конечной а. К двусложным относятся имена на -e, часть имён на -i; на -as; -is; -iš; -es; -us /-üs; -os; -ut/-üt; -in; -l; -n; -r; -h. После анализа каждой из групп приводятся примеры; в конце разделов содержатся выводы об особенностях склонения имён ливвиковского диалекта; для наглядности выполнены таблицы.

Anu N u r k
(Tartu)

DEFINIITSE JA INDEFINIITSE OBJEKTI VASTED UNGARI JA EESTI KEELES

Definiitsust/indefiniitsust võib vaadelda nii kitsamas kui laiemas tähenduses. Esimesel juhul on tegemist grammatilise kategooriaga, mis hõlmab eelkõige lause objekt- või subjektnoomeni konkreetsust/mittekonkreetsust või tutvusastet vastuvõtjale-kuulajale. Keeliti kasutatakse selle edasiandmiseks nii süntaktilisi (nt definiitne/indefiniitne artikkel, sõnajärg, lauserõhk), morfoloogilisi (nt vastavad afiksud ja possessiiv-sufiksud) kui ka leksikaalseid (nt indefiniitsed pronomendid) väljendusvahendeid.

Laiemas tähenduses lisanduvad definiitsuse/indefiniitsuse grammatilisele kategooriale veel mitmed keelenähtused: tegija puudumine umbisikulises tegumoes, ebakindla tähendusvarjundiga kaudne kõneviis, kvantitatiivse või notiiivse speetsiese indefiniitsus, vastavad lause- ja rõhumodaalid, indefiniitsed pronomendid ja adverbiaalid, kahtlust sisaldavad sõnaühendid, eri grammatiliste vormide vastandamine. Mõiste või hulga määramatust, ebamäärasust, lause tähenduse seisukohalt olulise elemendi puudumist või muud sellist võib leida keeles palju ja selle väljendamiseks on keeliti rikkalikult vahendeid. Ometi on eri keeltes definiitsuse/indefiniitsuse olemus ja selle seos mõtlemisega ühtne. Seda väidab ka I. Kuznetsov: "Inimese poolt töödeldud info omab ühtseid omadusi. Infos sisalduvad objektid (laiemas tähenduses), mis jaotatakse määratuteks ja määramatuteks. Määratud on näiteks tuntud objektid, mõtestatud sõnad, tuntud häälikuühendid jne., määramatud on mittetuntud objektid, sõnad varjatud mõtetega, tundmatud häälikuühendid jne. Igas infos esitatakse nende objektide vaheline seos. Näiteks sõna esitatakse kui tuntud ja tundmatute tähtede järgnevus, tekst - tuntud ja tundmatud sõnad, aga teksti mõte - keeruka struktuuri, ühendatud elementide kujul, mis esitavad sõnade mõtet või denotaati. Infos võib sisalduda

spetsiaalne nõue määramata objekti kohta.“ (1978:19). Seega definiitsus/indefiniitsus on omavahel teatud suhetes, ja seda nii sõna, lause kui ka teksti tasandil.

Grammatiline definiitsus/indefiniitsus - see on nähtus, mis nii või teisiti on esindatud kõi- kides keeltes. Definiitsuse/indefiniitsuse vas- tandamiseks kasutatavad keeled erinevaid grammati- lisi vahendeid.

Indoeuroopa ja muudeski keeltes on selle kategooria väljendamiseks laialt kasutatud artikkel, nt

ingl	a table / the table
sks	ein Mensch / der Mensch
pr	un homme / l'homme
rts	en pojke / pojken
ung	egy ember / az ember

Indefiniitne artikkel on arenenud demonst- ratiiv- või determinatiivpronoomenist. See osutab artiklikategooria hilisemale päritolule. Artikli- kategooria puudub siiski mitmetest indoeuroopa keeltest ning ungari keelt arvesse võtmata ka kõigist soome-ugri keeltest (Itkonen 1966:256-).

Soome-ugri keeltes täidavad sageli definiit- sete/indefiniitsete artiklite funktsiooni *asesõ- nad* tähendusega 'üks, keegi' - indefiniitse arti-ikli funktsiooni ja 'see' - definiitse artikli funktsiooni, nt

sm	joku nainen / tämä nainen
ee	üks (keegi) mees / see mees
krj	üksí akka / t'ämä akka

Selline võimalus definiitsuse/indefiniitsuse väl- jendamiseks pole ainus. Võtted võivad olla erine- vad sõltuvalt keele tüübist.

A. Hakulise arvates, kes toetub soome keele- le, esinevad speetsiese väljendamise süntaktilis- te vahenditena ka *rõhk, sõnajärg ja eri grammati- liste vormide vastandamine* (tsit Prokuševa 1984:43).

Definiitsuse/indefiniitsuse väljendusvahen- dide loendi soome-ugri ja uurali-altai keeltele toetudes on andnud J. Rombandejeva. Definiitsuse/ indefiniitsuse väljendamiseks kasutatakse:

- a) verbi pöördelisi vorme (ung, md, mns, nee);
- käändsõnavorme (sm, nee) ja possessiivsufik- seid (nee, md, kP, kS);

abisõnu (ung ja algelisi vorme mns)
(1966:273).

Ungari keeles on üheks nimisõnade määratuse/ määratuse grammatilise vormistamise võimaluseks artiklikategooria. Nii märgivad ungari keeles määratust definiitsed artiklid *a*, *az* ning määratust indefiniitne artikkel *egy*. Objekti indefiniitsusele osutab ka artikli puudumine objektsõna ees. Teise võimalusena definiitsuse/indefiniitsuse väljendamiseks esineb verbi pöördeliste vormide (subjektiivne ja objektiivne konjugatsioon) ja possessiivsufiksitate samaaegne kasutamine.

Et eesti keeles artiklikategooria puudub, kasutatakse siin definiitsuse/indefiniitsuse grammatiliseks vormistamiseks positsioonilisi ja intonatsioonilisi vahendeid (Rajandi, Metslang 1979:24). Objektnoomeni puhul on määratuse üheks grammatiliseks tunnuseks eesti keele süsteemis lihtsalt objekti rõhuline positsioon rõhutu adverbiaali järel. Määratuse vastavaks grammatiliseks tunnuseks on aga rõhutu positsioon rõhulise adverbiaali ees. Kui määratud objektnoomen on pronominaliseeritud, on siin kirjeldatud sõnajarje ja rõhu sundus veel selgemini tajutav. Vahetegemine määramata ja määratud positsiooni vahel objektnoomeni ja adverbiaali suhtelise rõhu ja järjekorra abil on muidugi võimalik vaid siis, kui adverbiaal üldse olemas on (Rajandi, Metslang 1979:24, 35).

Eesti keeles on laialt kasutusel abinõu, mis lubab objektnoomeni määratust ikkagi positsiooniliselt ja rõhuliselt näidata ka siis, kui lauses täistähenduslikku adverbiaali pole olemaski. Puuduva täistähendusliku adverbiaali asemel asetatakse üsna sisutud, ent ometi rõhulised pseudoadverbiaalid, nagu *üles*, *maha*, *ära* jne. Selliste rõhuliste pseudoadverbiaalide ees on rõhutu objektnoomen siis niisama määratud nagu tõelise täistähendusliku adverbiaali ees. Pseudoadverbiaalidel on alternatiivseid ja simultaanseid vastavusseoseid hoopis muude süsteemi elementidega. Peale objektnoomeni määratuse on need samad pseudoadverbiaalid tihedalt seotud perfektiivsusega (Kont 1963:91) - neid võib kasutada objekti määratud positsiooni loomiseks vaid siis, kui verbi aspekt on ühemõtteliselt perfektiivne. Neis pseudoadverbiaalides vormistub verbi perfektiivsus ja objektnoomeni määratus ühekorraga, nad valitakse siis, kui on antud perfektiivne aspekt ja

määratud objekt. Mingil mitte päris selgel põhjusel on objekti määratus üldse, ka muudes keeltes, tihedalt seotud perfektiivsusega (Rajandi, Metslang 1979:36-38).

Absoluutselt kohustuslikud sellised pseudo-adverbiaalid eesti keeles ei ole, ning on olemas veel puhtintonatsiooniline võimalus - verbi rõhutamise (ilma pseudoadverbiaalita lauses). Objektnoomen on määratud, kui ta asub rõhuta positsioonis rõhulise verbi järel. Keeltes, kus pole ei artikleid ega pseudoadverbiaali, ongi see tihti ainus või peamine objektnoomeni määratuse üle otsustamise viis (Rajandi, Metslang 1979:37).

Järgnevalt vaatlen lähemalt objekti defiiniitsuse/indefiniitsuse edasiandmisvõimalusi ilukirjanduslike teoste tõlkimisel eesti keelest ungari keelde, seejuures on lähtematerjalina kasutatud L. Mere teost "Virmaliste väraval" (VV) ning selle ungarikeelset tõlget "Az északi fény kapujában" (EFK), tõlkinud G. Bereczki, samuti E. Fejesi romaani "Rozsdatemető" (R) ning selle eestikeelset tõlget "Vanarauahoov" (V), tõlkinud E. Hiedel.

Eesti keele objekti vasted ungari keeles.

1. Eesti keele defiiniitse objekti vasted ungari keeles.

Kui eesti keeles on objekti determinandiks adverbiaal, siis ungari keeles on vastav objektnoomen enamasti objektikäandes (akusatiivis) ning determineeritud defiiniitsete artiklitega *a*, *az*. Analüüsil on kasutatud eestikeelset originaalteost esmase lähtematerjalina. Siinjuures mõned näited:

..., kuid selle kapten ja kaubasaksad olid /.../ *tolli õiendamas*. (VV 11)

..., de a hajó kapitánya és a kereskedők még a várnagynál voltak, hogy rendezzék *a vámot*. (EFK 11)

Miks me siis jätame *punkti* panemata? (VV 12)

Akkor miért nem tesszük ki *a pontot*? (EFK 13)

Lülitasin *vanamehe* oma elust välja. (VV 19)

Kikapcsoltam életemből *az öregembert*. (EFK 21)

Mõningatel juhtudel on eesti keele defiiniitne objekt (eesti keeles determinandiks adver-

biaal) edasi antud ungari keeles küll definiitse-
na, kuid objektsõna ise on mitte-objekti käändes.
Näiteks:

... nimetas Kadri Narvast tulnud ilusat *lae-
va isand Balachile*,... (VV 10)

... Kadri /.../ említést tett *a* Narvából ér-
kezett szép *hajóról* Balach úrnak, ... (EFK
11)

... ja meie sajand on sellele lisanud *tõen-
deid* maailma füüsilisest ühtsusest. (VV 29)

... , s a mi századunk ezt megtoldotta *a* vi-
lág fizikai egysége mellett szóló *bizonyí-
tékokkal*. (EFK 33)

Mõned näited ka juhtumitest, kus eesti kee-
les on determinandiks adverbial, ungari keeles
on objektiivaste determineeritud objektiivse ver-
bikonjugatsiooni ja possessiivsufiksrite kaudu:

... , kui ta vilttuhvlites *jalgu* ... kolde
poole sirutas... (VV 9)

... , de mikor este *a* kandalló felé nyújtotta
nemezpapucsos *lábát*,... (EFK 10)

... , ja alustaks *teekonda* Rohelisele neeme-
le. (VV 16)

... , s megkezdi *útját* *a* Zöld-fokra. (EFK 18)

Esineb siiski väike hulk juhtumeid, kus ob-
jekt eestikeelses lauses on adverbialli läbi de-
termineeritud, ungari keeles aga on objektnoomen
indefiniitne, näiteks:

... , ja sellist *siiga* sõin viimati saartel.
(VV 18)

... , s ilyen *marénát* utoljára *a* szigeteken
ettem. (EFK 20)

Teadmatust on teadjal raskem luua ... (VV
21)

A tudónak nehezebb *tudotlanságot* létrehoz-
nia, ... (EFK 23)

Kui eesti keeles on objekti determinandiks
pseudoadverbial, siis ungari keeles on objekt
samuti definiitne, determineeritud kas artiklite-
ga *a*, *az* või siis objektiivse verbikonjugatsiooni
ja possessiivsufiksrite kasutamise kaudu. Näiteks:

Võtsin kaasa lambanahast *kasuka*,... (VV 13)

Magammal vittem *a* báránybőr *bundát*,... (EFK
13)

Pöörasin *pilgu* kõrvale. (VV 19)

Félrefordítottam *a* fejemet. (EFK 21)

Siis sirutas ta välja mõlemad käed,... (VV 27)

Aztán mindkét kezét kinyújtotta,... (EFK 30)

Kasutades verbi perfektiivsust eesti keeles determinandina - kui lauses puudus adverbiaal või pseudoadverbiaal - on ungari keeles objektivaste enamikul juhtudel samuti definiitne, näiteks:

... ka märksa hiljem on mõned Moskva ikoonimeistrid pühapiltidele *nimesid* maalinud selles tähestikus,... (VV 40)

..., s még jóval később is egyes moszkvai ikonfestők ezzel az írással festették föl a szentképekre *a neveket*,... (EFK 44)

... miks kunstnikud pole avastanud Eesti *Merelaevandust*. (VV 26)

..., miért nem fedezték még fel a művészek az ész tengeri *flottát*. (EFK 29)

Samas aga mõned näited, kus eesti keele definiitsele objektile (determinandiks verbi perfektiivsus) vastab ungari keeles indefiniitne objekt:

..., kui seal kolm-neli põlvkonda metsavahte poleks *hooldusraiet* teinud; (VV 38)

..., ha három-négy nemzedék erdőőrei nem végeztek volna tisztogató *vágásokat* ... (EFK 42)

..., kes on endale muid *küsimusi* esitanud... (VV 43)

..., akik más *kérdéseket* tettek fel maguknak,... (EFK 48)

Verbi rõhutamist determineerimisvahendina eesti keeles võib pidada kõige ebamäärasemaks ning subjektiivsemaks mooduseks. Uuritud materjali hulgast võib tuua mõned näited, kus selliselt determineeritud objektid on ungari keeles edasi antud samuti definiitsete objektidena, kusjuures objektsõna on determineeritud artiklitega *a*, *az*:

... igas kliimas jälgi *inimest*,... (VV 13)

... minden éghajlat alatt *az Embert* vizsgálj... (EFK 14)

Sest te peate unustama oma *koolihariduse*,... (VV 38)

Mert el kell felejteniük *az iskolában tanultakat*,... (EFK 43)

2. Eesti keele indefiniitse objekti vasted ungari keeles.

Kõige suurema rühma moodustab eesti keele indefiniitsete objektide hulgast see osa, mis ungari keeles on edasi antud indefiniitsena, kusjuures objekti määramatuse tunnuseks ungari keeles on objektnoomeni esinemine ilma artiklita. Näiteks:

..., kes jahimehe kombel kandis *nahkpükse* ja saarmapalistusega *kuube*,... (VV 11)

..., aki vadász módjára *börnadrágot* és vidraprémmel szegett *kabátot* viselt,... (EFK 11)

..., kuid mornidel silmapilkudel pakkusid nad *tuge*. (VV 19)

..., de a komor pillanatokban *támaszt* kínáltak. (EFK 21)

Mõningatel juhtudel on eestikeelsele indefiniitsetele objektile vastav ungarikeelne objekt edasi antud indefiniitsena ja seejuures kasutatud indefiniitset artiklit *egy*. Näiteks:

..., harva mõnda *sõna* sekka poetades,... (VV 10)

..., s csak nagyon ritkán vetett közbe *egy-egy szót*,... (EFK 11)

Silmasin *veoautot*. (VV 16)

Egy téhérautót pillantottam meg. (EFK 18)

Võib tuua näiteid ka selle kohta, kus indefiniitne objekt on eesti keelest ungari keelde tõlgitud mitte-objekti käändega, seejuures objektsõna vaste on indefiniitne (ilma artiklita). Näiteks:

Reid on täis tikitud korrapäratult ankurdatud *laevu*,... (VV 24)

A rév tele van tüzdelve összevissza lehorgonyozott *hajókkal*,... (EFK 27)

..., kes pidas Bulgari emiiriga *kirjavahe-tust*,... (VV 40)

..., aki *levélváltásban* állt Bolgari emírével,... (EFK 44)

Väiksele osale indefiniitsetele objektidele eesti keeles vastab ungari keeles definiitseid objekte, näiteks:

Nägin juba kaugeltema *maja*... (VV 27)

Már messziről megpillantottam *a házát*,... (EFK 30)

..., ja lähemale jõudes nägin mustava ukse-
ava kõrvale laotatud punast *vaipa*,... (VV
27)
Amint kõzelebb értem, megláttam *a* sötétlő
ajtőnyílás mellé leterített vőrös *szőnye-*
get,... (EFK 30)

Ungari keele objekti vasted eesti keeles

1. Ungari keele definiitse objekti vasted eesti keeles.

Ungari keele definiitsele objektile vastab eesti keeles suures ulatuses definiitne objekt, kusjuures determinandiks on selle rühma puhul lauses adverbiaal. Näiteks:

A pasas szétverte a saját fejét. (R 9)
See sell löi ise oma pea lõhki. (V 8)
..., fenyegetni kezdték *a csendőröket.* (R
29)
..., suures ähmis hakkasid kõik kisendama ja
sandarmeid ähvardama. (V 17)

Tunduvalt vähem on selliseid näiteid, kus ungari keele definiitne objekt on eesti keeles determineeritud pseudoadverbiaali abil, näiteks:

Átnéztem a nyomozati adatokat. (R 10)
Ma vaatasin ta toimiku läbi. (V 8)
..., elhúzta *a csontszín függőnyt*,... (R 33)
..., tõmbas kahvatukollase *kardina* kõrvale,
... (V 19)
Kiporolta a szőnyeget,... (R 42)
Ta kloppis vaibad välja,... (V 24)

Mõnel üksikul juhul saab eesti keeles objekti definiitsust määrata verbi perfektivsuse abil, näiteks:

És ezt a fogadalmát nem szegte meg soha. (R
14)
Ja seda tõotust on ta ka pidanud. (V 10)
..., *a rőzsafüzéres asszonyok* abbahagyták *a sikoltozást*,... (R 30)
..., roosikrantsiga eided jätsid oma *kriiskamise*... (V 18)

On siiski hulki juhtumeid, millal ungari keele definiitne objekt on eesti keeles edasi antud indefiniitsena, näiteks:

..., jóindulatúan néztek az ijedt társaságot. (R 28)
..., heatahtlikult vaatased nad kokkunud rahvasumma. (V 17)
..., a síkos kõvõn elvesztette az egyensúlyát,... (R 40)
..., kaotas libedal kivil *tasakaalu*... (V 22)

2. Ungari keele indefiniitse objekti vasted eesti keeles.

Üldiselt on ungari keele indefiniitne objekt indefiniitsena edasi antud ka eesti keeles. Objekti indefiniitsusele osutab ungari keeles kas indefiniitne artikkel *egy* objekti ees või siis objekti esinemine ilma mingi artiklita. Näiteks:

Hábetler letépett *egy szegfűt*,... (R 18)
Hábetler murdis ühe *nelgiõie* ... (V 12)
Szabaddon maradt karjával mindenféle *mozdulatokat* csinált. (R 38)
Vaba käega tegi ta igasuguseid *liigutusi*. (V 21)

Mõnel üksikul juhul on ungari keele indefiniitse objekti vasteks eesti keeles osutunud definiitne objekt, näiteks:

..., azt válaszolta, megölt *egy embert*,... (R 9)
..., tema aga vastas, et on *inimese* tapnud,... (V 8)
Kútásó Vargha Gyuri *keresztet* rajzolt a mellére,... (R 30)
Kaevumeister Vargha Gyuri lõi risti ette,... (V 18)

Lähtematerjalina oli välja sedeldatud 600 sedelit. Kokkuvõtlikult saab öelda, et eesti keele definiitsed/indefiniitsed objektid on adekvaatselt ungari keeles edasi antud ligi 90 %-liseselt. Ungari keelest eesti keelde tõlkimisel oli aga adekvaatselt edasi antud objektide hulk väiksem - 75 %.

Siit saab järeledada, et keeles (ungari), kus on olemas spetsiaalne artiklikategooria, on selgemini tunnetatav objekti definiitsus/indefiniitsus kui keeles (eesti), mis sellist kategooriat ei oma ning mis kasutab selles funktsioonis positsioonilisi ja intonatsioonilisi vahendeid.

Kasutatud kirjandus ja lühendid

EFK = L. Meri, Az északi fény kapujában, Budapest 1982; Itkonen, E. 1966, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki; Kont, K. 1963, Käänsõnaline objekt läänemeresoome keeltes, Tallinn; R = R. Fejes, Rozsdatemetó, Budapest 1965; Rajandi, H., Metslang, H. 1979, Määrata ja määratud objekt. Tallinn; V = E. Fejes, Vanarauahoov, Tallinn 1965; VV = L. Meri, Virmaliste väraval, Tallinn 1974.

Кузнецов И. П. 1978, Механизмы обработки семантической информации. Москва; Прокушева Т. И. 1984, Категория определенности-неопределенности в коми языке // Взаимодетствие финно-угорских и русского языков. Сыктывкар; Ромбандеева Е. И. 1966. К вопросу о противопоставлении и неопределенности в марийском языке // Советское финноугроведение. Таллинн.

Anu N u r k
(Tartu)

A HATÁROZOTT ÉS HATÁROZATLAN TÁRGY AZ ÉSZTBN ÉS MAGYARBAN

Ö s s z e f o g l a l á s

E cikkben szerző azt vizsgálja, hogyan lehet kifejezni a tárgy határozottságát/határozatlanságát az észtből magyarra, ill. a magyarból észtre való fordításnál. Az elemzés alapján meg lehet állapítani, hogy abban a nyelvben (pl. a magyarban), amelyben az külön nyelvi kategória a határozottság jelölésére a névelő -, jobban érezhető a tárgy határozottsága/határozatlansága, mint az olyan nyelvben (pl. az észtbén), amelyben nincs megfelelő nyelvi kategória és amelyben a határozottság/határozatlanság kifejezésére pozíziós és hangsúlyos eszközöket használnak.

А. Р е п и н
(Москва)

К ВОПРОСУ О РАЗЛИЧИИ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИХ
СПОСОБОВ ВЫРАЖЕНИЯ ВИДОВЫХ ЗНАЧЕНИЙ
В ЭСТОНСКОМ И ФИНСКОМ ЯЗЫКАХ

При сравнительном изучении таких близкородственных языков, какими являются эстонский и финский, легко просматриваются различия этих языков в грамматической структуре. Такое изучение дает возможность яснее представить особенности структуры языка, проследить причины и пути возникновения отличительных черт. Тенденция к развитию такой работы, как было подчеркнуто на VI Международном конгрессе финно-угроведов, уже наметилась в прибалтийско-финском языкознании. Контрастивное изучение открывает новые интересные перспективы для изучения прибалтийско-финских языков [Ariste, Laanest 1985: 115-116].

Глагольную систему в эстонском языке по сравнению с финским характеризует значительно более частое и регулярное употребление приглагольных наречий (наречий-модификаторов), которые превратились во многих случаях в единственный способ выражения аспектных оттенков действия [Tauli 1966: 24]. Общепринятым считается, что в финно-угорских языках глагол не обладает категорией вида [Серебренников 1960: 31]. Однако это не значит, что значение завершенности-незавершенности действия никаким образом не передается. В финно-угорских языках для этой цели служат как чисто лексические способы, различные лексико-грамматические, словообразовательные способы в виде глагольных суффиксов, обозначающих различные оттенки действия, так и способы, которые можно отнести к исключительно грамматической системе языка. В финском языке для выражения аспектных значений, как и в ряде других прибалтийско-финских языков, служит падеж прямого дополнения — аккумулятив или партитив. Эта оппозиция соблюдается строго в финском языке, что и позволило ей превратиться в основной способ выражения аспекта, прежде всего значения завершенности-незавершенности действия

[Larsson 1983: 29, 119; Markkunen 1979: 83-85], значения, которое, например, в русском языке обозначено категорией вида и заложено в самом глаголе. Естественно, в финском языке выражению аспектности служит и семантика самого глагола, как это и бывает обычно в языках, где глагол не имеет категории вида. В других финно-угорских языках, как например, в эстонском, венгерском эту функцию взяли наречные модификаторы действия, которые в венгерском языке принято называть отделяемыми приставками глаголов [Kont 1963: 93; Tauli, 1968: 217]. Причину такого различия между решением задачи выражения аспектности в финском и эстонском языках можно искать в том, что эти языки в период самостоятельного развития находились в разном историческом, а значит и языковом окружении, т.е. на эстонский язык особое влияние оказывал прежде всего немецкий, затем и русский язык [Баскаков 1969: 268, 297], а на финский - прежде всего шведский язык [Nakulinen 1968: 437-440]. Балтийские языки вплоть до настоящего времени находятся в непосредственном контакте с эстонским, но не с финским языком. Известно, что длительный контакт разносистемных языков ведет к развитию калькирования лексико-грамматических средств [Ахманова 1957: 38; Нимчук 1985: 281], причем калькирование начинается на уровне лексики, затем через унификацию ведет к заимствованию и грамматических средств, несмотря на разносистемность контактирующих языков. Это положение подтверждается и при рассмотрении использования наречий-модификаторов и падежных форм дополнения, как средств выражения аспектных значений глагола соответственно в эстонском и финском языках.

Среди случаев использования в финском и эстонском языках одинаковых глаголов можно выделить следующее:

1. а) Использование в финском языке переходного глагола с прямым дополнением, в котором и реализуется оппозиция аккумулятив-партитив для выражения аспектного значения действия, - в эстонском добавляется при этом и наречие-модификатор.

1. - *Nad o s t s i d juba pile-* (сп. лит. *nutid ä r a.* [Unt: 11] *pirkti*
He o l i v a t j o o s - лат. *nopirkt)*
t a n e e t liput. [Unt: 6]

2. - *Ma tulin jaamast, e i (ср. нем. auf-
l e i d n u d k o h e h o t e l l i f i n d e n)
ü l e s, j a s i i s t u l i s e e
t a k s o . . . [Vint: 7]*

*Mä tulin asemalta e n k ä l ö y t ä n y t
heti hotellia, ja sitten tuli se taksi . . .
[Vint: 9]*

3. - *Suurem osa sellest, m i d a (ср. нем. auf-
varakevadine päike ü l e s t a u e n)
sulatas, oli uuesti tardunud.
[Vint: 3]*

*Suurin osa siitä, m i n k ä v a r h a i s k e v ä ä n
aurinko o l i s u l a t t a n u t, o l i
jähmettynyt uudelleen. [Vint: 5]*

4. - *Maaru kütmine ja köök n e e- (ср. лат. no-
l a s i d ö ö p ä e v a s s u u r e r i t
pinu halge ä r a. л и т. n u r y t i)
[Huovinen: 41]*

*Kämpän lämmitys ja keittiö n i e l i v ä t
pitkän pinon pilkkeitä vuorokaudessa. [Huovinen: 54]*

В случае 4 ясно маркированы формы аккузатива прямого объекта не только в финском языке, но и в эстонском. Несмотря на это, в эстонском варианте используется еще и наречие-модификатор. В случае 2 обращает на себя внимание тот факт, что из-за фонетической редукции конечных согласных в эстонском языке отсутствует показатель партитива, что затрудняет выражение аспектного значения при помощи оппозиции партитив-аккузатив в дополнении. Такая тенденция уже была неоднократно замечена в ряде прибалтийско-финских языков [Tauli 1966: 13-21]. Это также ведет и к колебаниям в логическом выборе партитива или аккузатива для прямого дополнения, как видно в примере 3. Здесь дополнение в эстонском варианте, несмотря на законченность действия, стоит в форме партитива, а при глаголе ставится наречие-модификатор. Невыполнение с рядом глаголов оппозиции аккузатив-партитив в дополнении характерно для современного эстонского языка [Валмет 1964: 96; Larsson 1983: 108], причем это явление наблюдается среди глаголов с высокой частотностью употребления, как, например, *tundma*, *teadma*, *nägema*, *kuulma*. В связи с этим часто возникает и необходимость в другом способе выражения аспектного значения.

В финском языке используется только аккузативное "полное" дополнение и, как в случае 1, плюсквамперфектная форма самого глагола, которая подчеркивает предшествование и законченность действия. Однако, перфектная форма не является главным выразителем аспектного значения, т.к. перфектная форма в первую очередь выражает актуализированность действия, выделяет его логически. Актуализация же в конкретных языковых ситуациях и контекстах часто подразумевает и значение завершенности прежде всего в плане настоящего времени. Но значение завершенности не влечет за собой обязательного употребления перфектной формы. Это видно из следующего примера, взятого из одного и того же контекста. В одном предложении имеется актуализация действия и, значит, перфектная форма, в другом - нет, хотя речь идет об одном и том же факте: *Enso ja Finnrap sopivat riitansa [...] Valtiollinen Enso-Gutzeit ja Suomen Paperitehtaitten yhdistys Finnrap ovat viime viikonloppuna sopineet riitansa lopullisesti. [Kauppalehti 3.10.1986]*. Наречное слово-модификатор характерно при глаголе в выше перечисленных примерах прежде всего в немецком языке, а перфектные формы - в шведском. Примеры же заимствования использования префиксов и приглагольных модификаторов из неродственных языков для выражения аспектных значений имеются как в финно-угорских языках [Серебренников 1986: 54-56; Larsson 1983: 54], в данном случае под влиянием германских, балтийских, славянских и монгольских языков; так и в других языках, например, в истро-румынском под влиянием хорватского [Розенцвейг 1975: 34-35].

1. б) Случаи, при которых оппозиция партитиваккузатив либо не может действовать для выражения законченности-незаконченности действия, т.к. имеется в виду неопределенное количество, частичность объекта, либо нуждается в дополнительном выделении. Здесь в финском языке используется форма направительных или исходных падежей обстоятельства места или другого слова, которое структурно можно рассматривать как обстоятельство, для выражения завершенности действия [Накулинен 1968: 425-437].

В эстонском языке здесь уже используются наречия-модификаторы. Хотя остатки этой языковой практики можно проследить и в эстонском языке, например, в случаях *siit* в контексте 'пройдемте или идите сюда - т.е. этой дорогой'. Предпосылки

для употребления в эстонском языке наречий-модификаторов основываются не только на межязыковой интерференции, но и на происхождении этих наречий. В этой связи уместно упомянуть, что в финно-угорских языках предлоги, послелоги и наречия по происхождению часто восстанавливаются как самостоятельные слова в форме местных падежей и в функции обстоятельств (см. Майтинская 1982).

1. - ... *saate isegi aru, kui kentsakas on klient linna ainukese hotelli ees peale võtta, et teda sinnasamasse sõidutada.* (ср. нем. *auf*)
[Vint: 6]

... *kai te nyt itsekin ymmärrätte miten hulla on ottaa asiakas kaupungin ainokaisen hotellin edestä siihen samaan hotelliin kyydittäväksi.* [Vint: 8]

2. - *Kui ühel neist, Medusaal, peamahe raiuti, ... kiirgasid madujuuksed ikka veel jõudu.* (ср. лат. *nodus*, *peamahe* - *cirst* русск. *отрубить*)
[Unt: 14]

Kun eräältä niistä Medusaal-ta, katkastiin pää, ... uhoisivat käärmehiukset yhä elinvoimaa. [Unt: 18]

3. - *Ta teadis, et vangidel, sõduritel ja ka õpilastel loigatakse väga mitmetes tsivilisatsioonides juuksed maha* [Unt: 13]

Hän tiesi, että vangeilta, sotilailta ja myös koululaisilta leikataan useissa kulttureissa tukka. [Unt: 17]

4. - *Aga mis siis, kui ta Kuos-maselt koera ära võtab.* (ср. нем. *abnehmen* лит. *atimti*)
[Huovinen: 25]

Entäpä jos hän ottaa koiran Kuos-maselta. [Huovinen: 32]

5. - *Lennart Meri kirjutab oma raamatus "Hõbevalge", et Mustamäelt on kooliõpetaja A. Spreckelsen väljakaevanud nooleotsi ja kõõbitsaid, mis olid 4000 aastat vanad.* [Unt: 17]

Lennart Meri kirjoittaa kirjassaan "Hopeanvalkea" että opettaja A. Spreckelsen on *k a i v a n u t M u s t a m ä e l t ä n u o l e n p ä i t ä j a k a a p i m i a , j o t k a o v a t 4 0 0 0 v u o t t a v a n h o j a .* [Unt: 21]

Даже в тех случаях, когда и в эстонском варианте (4 и 5) есть исходный или направлятельный падеж соответствующего обстоятельства, употребляется наречие-модификатор. Это показывает, что модификатор, а не обстоятельство, воспринимается как основной выразитель аспектного значения.

1. в) При отсутствии прямого дополнения и обстоятельства или при использовании непереходных глаголов финский язык имеет, как и шведский, простые формы глагола для законченного действия, и аналитические образования (напр., *olla pudota, olla putoamisillaan*, ср. швед. *att hållå på + inf., sitta och göra* и т.п.) для незаконченного действия [Collinder 1971: 146]. Эстонский глагол употребляется соответственно с наречием-модификатором или без такового:

Tulite jaamast, e k s i s i t e ä r a , k e l l e g i k ä e s t e i o l n u d t e e d k ü s i d a ...
[Vint: 7]

Tulitte asemalta, e k s y i t t e , e i o l l u t k e l t ä k y s y ä t i e t ä ... [Vint: 9]

Lumikate oli juba mõni aeg (ср. нем. *auf-*
tagasi mäeseljandiku lõu- *tauen*
nanõlval õmblustest käri- лат. *izkust*
senud, ä r a s u l a- лит. *ištirpti*)
n u d j a v o o l a m a h a k a n u d ...
[Salama: 6]

Lumipeite oli jo aikaa rakoillut harjun ete-
lärinte leikkauksista, s u l a n u t j a
lähtenyt valumaan ... [Salama: 98]

1. г) Имеются случаи использования этимологически родственных глаголов в финском языке с аспектными глагольными суффиксами, а в эстонском - с наречиями-модификаторами. Здесь финский язык также представляет более архаичное состояние, а эстонский - результат влияния германских языков. Это же относится и к более широкому использованию в эстонском языке возвратного местоимения, а в финском - возвратных суффиксов глагола (ср. в примерах нем. *sich*, швед. *sig*, датск. *sig*, русск. *-ся*, лит. *-si*):

Oli tarvis vaid ... natukenegi e n d
a v a d a sellele maailmale, mis sind ümb-
ritses. [Unt: 10]

Tarvitsi vain ... hivenenkin a v a t u a
tälle ympäröivälle maailmalle. [Unt: 14]

Ent ta polnud kuigivõrd (ср. русск. при-
e t t e v a l m i s t a - готовиться)
t u d. [Vint: 5]

Hän ei ollut kuitenkaan v a l m i s t a u -
t u n u t. (Vint: 7)

... (ta) rahunes alles (ср. русск. про-
siis, kui oli õnnelikult скочить
oma korterisse l ä b i нем. durch-
l i p s a n u d. [Unt: 10] schlüpfen)

... (hän) rauhoittui vasta sitten kun oli
onnellisesti l i v a h t a n u t omaan
asuntoonsa. [Unt: 15]

Mõned neist k ä i s i d (ср. русск. об-
naistega halvasti r i n - ходиться
g i [Unt: 26] нем. umgehen)

Jotkut heistä k ä y t - лат. apeities)
t ä y t y i v ä t huo-
nosti naisia kohtaan.
[Unt: 30]

II. Однако чаще всего финским глаголам с
аспектным значением, выраженным посредством па-
дежной формы объекта или обстоятельства, соот-
ветствуют в эстонском языке другие глаголы с на-
речием-модификатором, в большинстве случаев пред-
ставляющие собой лексико-грамматические кальки из
других языков:

Ta m a k s i s kaladele (ср. русск. от-
k ä t t e selle eest, платить
et nad talle ei maitsenud. нем. heimzahlen
[Unt: 21] лат. atmaksat)

Hän o l i k o s t a n u t kaloille sen,
etteivät ne maistuneet hänelle. [Unt: 25]

Ta püüdis e n d k o k - (ср. русск. со-
k u v õ t t a. [Vint: 5] браться)

Hän yritti r y h d i s - нем. sich zu-
t ä y t y ä. [Vint: 7] sammennehmen)

Nii nad räägivad, aga pä- (ср. русск. вы-
rast t u l e b v ä l - ходит
j a, et keegi on just лит. išeiti)

sellel ajal paljaks röö- лат. izdoties)
vitud. [Vint: 7]

... ja jälkeen päin s e l v i ä ä... [Vint:
9]

... siin need vigurid juba (ср. русск.
l ä b i e i l ä h e , пройдет
[Vint: 6] нем. durch-
gehen)

... mutta täällä e i sellaiset konstit
kyllä o n n i s t u. [Vint: 9]

Сравнение языкового материала показывает, что практика использования в германских (прежде всего в немецком), балтийских [Амбразас 1985: 186], славянских (прежде всего в русском) языках наречных модификаторов и префиксов для выражения аспектных значений в гораздо большей степени была воспринята именно эстонским языком. Это можно объяснить тем, что эстонский язык испытал наибольшее влияние немецкого и русского, где таковые способы передачи аспектности отчетливо выражены [Баскаков 1969: 268-297]. Причем главную роль сыграло, повидимому, немецкое влияние, т.к. в близкородственных эстонскому вепсском и карельском языках, которые находились под огромным, вплоть до полного билингвизма, влиянием русского языка, наблюдаются только лексические заимствования русских приставочных глаголов. В остальном, грамматическая система глагола сохранила способы выражения аспектности, свойственные финскому языку. Наречия-модификаторы не используются. Финский язык находился под наибольшим влиянием шведского языка, где явление использования наречий-модификаторов присутствует, но не в такой степени, как, например, в немецком [Collinder 1971: 141-150]. Наконец, следует обратить внимание на то, что способ выражения аспектности глагола посредством падежных показателей становится трудноосуществимым на практике при фонетической редукции, ведущей к отпадению конечных звуков и слогов. Это явление имеется в эстонском языке и в языках, оказавших на него наибольшее влияние - в немецком и русском (ср. ставшее нерегулярным использование парциального генитива в русском языке и полностью выполняемая оппозиция аккумулятив-генитив для прямого дополнения в литовском языке, где фонетической редукции нет). А ведь как немецкий, так и русский оказывали влияние и на фонетическую систему эстонского языка [Tauli

1966: 13, 20]. Фонетической редукции нет в нормативном финском, равно как и в шведском языке. Использование исходных и направительных падежей в обстоятельстве для выражения видовых значений также затрудняется именно в эстонском в связи с тем, что на падежную дистрибуцию вообще в эстонском, водском и ливском языках оказала влияние система употребления падежей латышского, русского и германских языков, где нет исходных и направительных падежей [Larsson 1983: 146].

Таким образом, можно утверждать, что разница в грамматических способах выражения видовых значений глагола в эстонском и финском языках в основном объясняется большей степенью проникновения в эстонский язык, нежели в финский, лексико-грамматических калек из окружающих неродственных языков.

Л и т е р а т у р а

Амбразас В. и др. 1985. Грамматика литовского языка. Вильнюс; Ахматова О.С. 1957. О психолингвистике. М.; Баскаков Н.А. 1969. Закономерности развития литературных языков народов СССР. Кн. 2. М.; Валмет А. 1964. Семантические функции партитива в эстонском языке // Вопросы финно-угорского языкознания. М.-Л. С. 96-101; Зайцева М., Муллонен М. 1969. Образцы вепсской речи. Л.; Майтинская К.Е. 1982. Служебные слова в финно-угорских языках. М.; Нимчук В.В. 1985. К вопросу о славянских лексико-грамматических кальках в венгерском языке // СФУ XXI. С. 281-285; Розенцвейг М.Ю. 1975. Проблемы языковой интерференции. М.; Рягоев В.Д. 1977. Тихвинский говор карельского языка. Л.; Серебренников Б.А. 1960. Категории времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской группы. М.; Егo же. 1986. О некоторых причинах возникновения глагольных префиксов в обско-угорских языках // СФУ XXII. С. 54-56.

Ariste, P., Laanest, A. 1985. Aktuelle Probleme der ostseefinnischen Sprachforschung // СФУ. XXI. С. 111-127; Collinder, B. 1971. Svenska. Vårt språks byggnad. Stockholm; Hakulinen, L. 1968. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Hki; Larsson, L.-G. 1983. Studien zum Partitivgebrauch in den ostseefinnischen Sprachen // Studia Uralica et Altaica Upsaliensia. 15. Uppsala; Kont, K.

1963. Käändsõnaline objekt läänemere soome keeltes. Tln.; Tauli, V. 1968. Totaalobjekt eesti keeles. MSFOu, 145. Hki.; Ero же. 1966. Structural tendencies in Uralic languages. Indiana University publications. Vol. 17. Mouton.; Markkunen, R. 1979. Tense and Aspect in English and Finnish. Univ. of Jyväskylä. Jyväskylä; Kaupalehti 3.10. 86; Huovinen, V. 1980. Koirankynnen leikkaaja. Hki; Huovinen, V. 1985. Koeraküüne lõikaja. Tln.; Salama, H. 1980. Teokset. Hki.; Salama, H. 1985. Novellid. Tln.; Unt, M. 1979. Sügisball. Tln.; Unt, M. 1980. Syystanssi. Jyväskylä; Vint, T. 1980. Väikelinna romaan. Tln.; Vint, T. 1982. Pikkukaupungin romaani. Jyväskylä.

A. R e p i n
(Moskova)

VIRON JA SUOMEN EROISTA ASPEKTIEN ILMAISEMISEN
SANASTOLLIS-KIELIOPILLISISSA KEINOISSA

T i i v i s t e l m ä

Kirjaoituksessa käsitellään eroja viron ja suomen sanastollis-kieliopillisten keinojen välillä, joiden avulla ilmaistaan niiden kielten aspekteja. Kirjoittaja päätyy siihen tulokseen, että viro on ottanut tältä osin vastaan enemmän vaikutteita vieraista naapurikielistä kuin suomi.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДАЧИ СЛОВ
В РУКОПИСНЫХ СЛОВАРЯХ МАРИЙСКОГО
ЯЗЫКА XVIII-XIX ВВ.

В письме марийских рукописей XVIII-XIX вв. (особенно XVIII в.) наличествует множество разного рода "архаизмов", и, безусловно, незнание их приводит к грубым ошибкам в чтении и в анализе памятников письменности. Поэтому мы и остановимся на некоторых особенностях подачи слов в неопубликованных словарях указанного периода.

1. Сокращение слов.

Сокращение слов было одним из признаков полууставной и скорописной рукописи. С помощью сокращения писцы ускорили процесс письма, что соответственно сэкономило время и бумагу. В рукописных словарях XVIII в. только единичные марийские слова подвергнуты сокращению. Потому что основной задачей собирателей и переписчиков была точная фиксация слова, его обработка с целью ознакомления с марийским языком широкой исследовательской публики. Что касается их русских параллелей, то в них наличествует множество разного рода сокращений. На данном вопросе (русская часть лексем) автор настоящей статьи не останавливается, т.к. он не входит в цель исследования. Одним из способов сокращений является пропуск букв, главным образом, гласных. В редких случаях сокращались и консонанты. Подтверждением этому служит зафиксированный исследователем пример в рукописи Герарда Миллера, см.: *юкта* 'холодный' [ф. 21, оп. 5, № 168], где сокращен переднеязычный щелевой констант *ш*. О том, что слово сокращено, говорит также знак титла, помещенного над словом.

Для рукописных словарей XIX в. также характерны сокращения слов, но в отличие от памятников XVIII в. в них не используется знак титла, кроме

того, они имеют еще некоторые своеобразия. Им свойственны следующие варианты усечения:

1) частичный пропуск букв, напр.: *ангрэмша* 'паук', *а-ша ват* 'паутина' [ф. 170, оп. 1, № 139], из последующего слова можно понять содержание сокращенного слова;

2) усечение основной лексической единицы: *жава* 'лягушка', _____ *магра* 'квакать', *капка* 'ворота, калитка у ворот', _____ *петр.* 'затворять', _____ *сурал* 'запирать', *эңыр* 'удочка', _____ *аш* 'удить' (ГАКО № 1243); *шјортнјо* 'золотой', _____ *пу* 'ива' [ОРРК КГУ № 1360];

3) сокращение основного слова до одной начальной буквы: *кэчэ* 'солнце', *кэчэ ялалта* 'солнце жжет', *к. пл шальна* '_____ за облаками' [ф. 170, оп. 1, № 139]. Как видно, авторами подвергнуты сокращению часто повторяющиеся слова в леммах.

2. Выносные буквы.

Вынесение над строкой отдельных букв и слогов - распространенный прием русского полуустава и скорописи. При помощи выносных букв достигались ускорение пистма и экономия бумаги [Творогов 1966: 162-175; Велчева 1982: 147]. В рассмотренных рукописях надстрочные буквы чаще всего писались без отрыва пера от связанных с ними букв самого слова. Первая буква не выносилась, равно не выносилась и гласная, которая была необходима для правильного чтения слова. Наиболее часто над строкой в марийских списках выносились буквы *д, ж, к, л, м, н, р, с, т*. Такие написания наблюдаются в следующих случаях:

1) если рядом стоят две согласные, то выносится первая буква, ср., напр.: *му^Тланишь* 'глагол' [ф. 94, оп. 2, № 110]; *со^Ртагъ* 'свеча восковая', *о^Лмагъ* 'яблоко', *о^Нзүлгече* 'третьи подни' [ф. 21, оп. 5, № 168]; *пижа^Кшем оптем* 'гнездо вью и свиваю', *пучуму^Жш* 'каша' [Эрм. № 218]; *мура^Лтен* 'петь', *по^Ндаш* 'брада' [ГАГО ф. 20 13, оп. 602-а, № 186];

2) если в слове дается сочетание из трех константов, то - средняя буква: *ко^Ион^Дзем* 'высываюся' [Эрм. № 218];

3) если имеются геминаты: *ми^Ллеть* 'четыре',

ни^Лле 'сорок', ни^Ллшуде 'четыресто', пи^Лликишь
'уши' [ф. 21, оп. 5, № 168];

4) в конце слова, напр.: *туда беля^К* 'они'
[ф. 94, оп. 2, № 110]; *шолем^М* 'град', *юшка^Р-вур-*
ге^Н 'медь зеленая' [ф. 21, оп. 5, № 168]; *кашга-*
ла^М 'вычерпываю', *куру^М* 'век' [Эрм. № 218]; *ломо^Х*
'зола', *юшта^М* 'вытираю' [ГАГО ф. 2013, оп. 602-а,
№ 186]; *шонжа^Л* 'соль' [ф. 583, оп. 2, № 1287] и
др. Иногда в одном же слове выносились две буквы,
напр.: *кол^Л-кок^Т* 'двадцать два', *ол^Ммоте^Нгил*
'скамья' [ф. 21, оп. 5, № 168] и др. При письме
авторы использовали выносные буквы с покрытием,
напр.: *кок-мы^Дг* 'два миллион', *мела^Дте* 'земля',
ча^Дгиштише каик 'птица' [ф. 21, оп. 5, № 168];
пудакш 'под' [ф. 583, оп. 2, № 1287] и без по-
крытия, ср., напр.: *вут-ву^Лна* 'свинец', *нуна^Т*
шолге^Т 'стоят' [ф. 21, оп. 5, № 168] и др.

3. Взметы.

Взметы также были характерны для "скорого"
письма. Они обычно писались над строкой без от-
рыва от предыдущей конечной буквы, и, как пра-
вило, довольно небрежно. Значительно большее ко-
личество примеров со взметами имеется в рукописи
Г. Миллера. Как известно, он был поставлен во
главе сухопутного отряда Великой северной экспе-
диции Витуса Беринга [Кононов 1982: 65]. В своих
записях, чтобы ускорить письмо да и время, он
пользуется разными приемами скорописи. Для на-
глядности посмотрим некоторые примеры со взме-
тами: *кум-туше^М* 'три тысяча', *овкеде^М* 'иду', *шо-*
рокта^М 'плачь' [ф. 21, оп. 5, № 168]; *вкзи^М*
'пять', *нили^М* 'четыре', *шимил^М* 'семь' [ф. 583, оп.
2, № 1287] и др.

4. Инициал.

"Инициалом", или заглавной буквой, называли начальную букву рукописи, увеличенную в размере, красиво выписанную и разрисованную [Арват, Скиба 1960: 31; Муравьев 1975: 29]. Они считались одним из элементов рукописного орнамента и служили украшением памятника. В марийских рукописях, главным образом, красиво выписанными являются заглавные буквы алфавита. Инициалы характерны для словарей В. Крекнина и И. Платунова [Эрм. № 197/1], Дамаскина [оба варианта - ГАГО ф. 2013, оп. 602-а, № 186; Эрм. № 218] и анонимного "Словаря языка черемисского" [Эрм. № 216].

5. Прописные буквы.

В основном, в рассмотренных рукописях слова писались строчными буквами. В то же время некоторые авторы для топонимических имен, названий народов, а также для таких слов, как бог, государь и пр. стали употреблять прописные буквы, напр.: *Ильна ола* 'город Вятка', *Юл* 'река Волга' [Эрм. № 197]; *Царла* 'Царевкокшайск (город)'; *Юл-дур* 'Поволжье' [р. 11, оп. 1, № 213]; *Вурзум* 'гор. Уржум', *Моско* 'гор. Москва', *Шанчыра*, *Шанчурико* 'гор. Цариво-Санчурск' [ГАКО № 1243]; *Юму ви* 'сила божья' [Эрм. № 218]; *Юмо* 'бог' [ГАГО ф. 2013, оп. 602-а, № 186]; *Юмо-Аба* 'богоматерь', *Евангеля-Сэремо* 'Евангелие', *кияма-Тюря* 'Сатана' [ОРРК КГУ № 1360]; *Кугужа-Ватэ* 'Царица' [ОРРК КГУ № 1755]; *Кугужа марья* 'царевна' [ОРРК КГУ № 1420] и др.

Приведенные примеры ясно показывают "архаичные" формы передачи марийских слов и их особенности в полууставном, скорописном и индивидуальном письме за последние два столетия.

С о к р а щ е н и я

ф. 94, оп. 2, № 110 = Фонд Шегрена, бумаги Палласа. Список русских слов с переводом на черемисский и мордовский языки (Архив ЛО АН СССР); ф. 583, оп. 2, № 1287 = Государственный архив Кировской области; р. III, оп. 1, № 135 = Рукописи трудов и отдельные документы. Фишер И.Э. (Архив ЛО АН СССР); ф. 21, оп. 5, № 168 = Научные мате-

риалы Камчатской экспедиции. Г.Ф. Миллер (Архив ЛО АН СССР); ф. 2013, оп. 602-а, № 186 = Словарь черемисского языка с российским переводом по алфавиту российскому расположенный (Государственный архив Горьковской области); Эрм. № 218 = Словарь черемисского языка с российским переводом (Рукописный отдел государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина); Эрм. № 216 = Словарь языка черемисского (Рукописный отдел государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина); Эрм. № 197/1 = Краткий черемисский словарь с российским переводом собранным Кукарской слободы Троицкого собора протоиереем Василием Крекниным и Спасской церкви дьяконом Иоанном Платуновым 1785 года (Рукописный отдел государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина); р. II, оп. I, № 213 = А. Канцеровский. Черемисский словарь. Олык марий ойомеш пыштен возоктомо тюрлю шомак-шамыч (Архив ЛО АН СССР); ОРПК КГУ № 1360 = Словарь черемисского языка составленный священником села Арина Александром Смирновым, в бытность его "воспитателем высшего отделения Казанской духовной семинарии" (Отдел рукописей и редких книг Казанского государственного университета им. Н.И. Лобачевского); ОРПК КГУ № 1755 = Русско-черемисский словарь лугового наречия с предисловием, составлен священником Царевкокшайского уезда села Шиньшей Александром Смирновым (Отдел рукописей и редких книг Казанского государственного университета им. Н.И. Лобачевского); ОРПК КГУ № 1420 = Словарь черемисско-русский, составленный учителем духовного училища Земляницким... (Отдел рукописей и редких книг Казанского государственного университета им. Н.И. Лобачевского); ГАКО № 1243 = А.Г. Бессонов. Черемисско-русский словарь (Научно-справочная библиотека Государственного архива Кировской области); ф. 170, оп. I, № 139 = Материалы для словаря черемисского языка (Вятская ученая архивная комиссия. Государственный архив Кировской области).

Л и т е р а т у р а

Арват Н.Н., Скиба Ю.Г. 1960. Древнерусский язык. Введение. Фонетика. Ч. I. Черновцы; Ведчева Б. 1982. Графико-лингвистический анализ Рильского В Евангелия начала XIV в. // Язык и письменность

среднеболгарского периода, Москва. С. 145-166;
Кононов А.Н. 1982. История изучения тюркских языков в России. Дооктябрьский период. Ленинград;
Муравьев А.В. 1975. Палеография. МГУ; Творогов О.В. 1966. О выносных буквах в русских рукописях XV-XVII веков // Исследования источников по истории русского языка и письменности. Москва.

Oleg S e r g e j e v
(Joškar-Ola)

EINIGE BESONDERHEITEN IM WÖRTERSCHREIBEN
IN HANDSCHRIFTLICHEN WÖRTERBÜCHERN
DER MARISCHEN SPRACHE DES 18.-19. JAHRHUNDERTS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Schreiben der marischen Handschriften des 18.-19. Jh. werden verschiedene "Archaismen" gebraucht. Ihre Unwissenheit führt zu den großen Fehlern beim Lesen und Analyse der Schriftdenkmäler. Im Artikel sind die Kürzung der Wörter, hervorgebrachte Buchstaben, Aufhebungen, Initial und große Anfangsbuchstaben behandelt. Sie stellen eine Besonderheit in der urrussischen Schrift, in der Tachygraphie und in der individuellen Schrift der marischen Handschriften in den letzten zwei Jahrhunderten dar.

Imre Z é k á n y
(Ungvár)

GONDOLATOK A MAGYAR HELYESÍRÁSRÓL

Az irodalmi nyelv fejlődését nyomon követi, sőt vele szoros kapcsolatban áll a helyesírás, amely nem a nyelvészek által kiötlött öncéluskodás, hanem olyan tudnivalók összessége, amelyek nélkülözhetetlenek minden író-olvasó ember számára.

Valamennyi helyesírása sok szabályból, tudnivalóból (pl. a szavak egybeés különírása, elválasztása, az írásjelek használata) álló egységes rendszer. A mai magyar helyesírásnak az alapja a muvelt köznyelvi kiejtés (kevésbé érve nyelvsül benne a szóelemző és a hagyományos elv), ami lényegében azt jelenti, hogy a magyar szavak nagy részét úgy kell írunk, ahogy ejtjük őket. Természetesen a helyesírásban rögzített formák is visszahatnak a kiejtésre.

A magyar helyesírás több mint 900 éves története során sokat változott, fejlődött, néha ösztönösen, néha tudatosan alakították olyanná, amilyen napjainkban. Érdemes, ha csak vázlatosan is, a magyar helyesírás tökéletesedésének végigkísérni.

Az említett csaknem ezeréves időszak három részre tagolódik. Ennek első részét a magyar középkori vagy királyi kancelláriai helyesírásnak nevezik, amely tulajdonképpen a magyar állam alapításától, kb. 1000-tól, a könyvnyomtatás elterjedéséig tart, kb. 1515-ig.

A letelepült magyarság életében még nagy szerepet játszik az ún. rovásírás, de ezt fokozatosan kiszorítja a latin betűs írás. A latin nyelvet fogják egyébként később hivatalos nyelvként használni a feudális Magyarországon, mint akkor egész Európa-szerte.

A XI. századtól kezdve az írásbeliség központja a királyi kancellária lett. Eleinte rendszertelenül adtak ki okiratokat, a királyok inkább szóban rendelkeztek. Csak 1187-ben szervezi át a kancelláriát III. Béla király. Parancsára minden fontosabb rendelkezést írásba foglalnak, a

kancellária ezután valósággal ontja az okirato-
kat. Kb. 150 ezer latin nyelvű nyelvemlék ismeretes ebből a korból, természetesen köztük sok tízezer magyar személyes földrajzi név és kifejezés, amelyeket nem lehetett lefordítani latin nyelvre. Ezenkívül csak 50 magyar nyelvű nyelvemlék maradt ránk, s ezek valóságos kincses tárai a tudománynak.

A királyi kancellária korszakának négy szakasza ismeretes. A negyedik szakasz a legérdekesebb, s két századot (XIV.-XV. század) fog át. Ekkor már a magyar szavak helyesírása egységesül, különösen a kódex korában (1450-1550).

A kódexek, kézzel írott magyar nyelvű könyvek egy részében érvényesül az ún. huszita helyesírás elve, mégpedig az, hogy minden hangot egy betű jelöljön; természetesen mindezt főképpen mellékjelekkel oldották meg. E mellékjelek később eltűntek a magyar helyesírásból, de az elv az maradt. Továbbá e korszakban kettőzéssel jelölték a magánhangzók hosszúságát (aa, ee, oo). A magyar helyesírás második nagy korszaka a könyvnyomtatás elterjedésétől egészen 1832-ig, az első helyesírási szabályzat megjelenéséig tart: ez a magyar újkori helyesírás.

A kor neves nyomdása és írója Heltai Gáspár az 1560-as években Kolozsvárott kialakította saját helyesírási rendszerét. Az ő rendszerében három helyesírási hagyomány érvényesül: a kancelláriai írásból átvette például a jésített mássalhangzók jelölését (az ly, ty, gy, ny írását), Sylvester Jánostól a mássalhangzók jelölését, végül a krakkói nyomda helyesírásából a hosszú magánhangzók ékezetes jelölését. Ez az írásrendszer lett alapja később a református helyesírásnak, mivel a katolikusok is rögzítették a saját helyesírásukat, s így előállt az a furcsa helyzet, hogy az a kevés számú írni-olvasni tudó ember, ha magyarul írt, jó 200 éven keresztül "katolikusul" vagy "reformátusul" írt.

Ennek az áldatlan állapotnak végső soron a nagy költő és nyelvújító Kazinczy Ferenc és követett véget a XVIII. század végén, mert racionalista elveket alkalmazva egyesítette a vallási alapon megosztott kétféle helyesírási rendszert.

Közben meg kell említenünk, Geleji Katona István volt az, aki 1645-ben rámutatott arra, hogy a magyar nyelvben nem minden szót kell úgy írunk, ahogyan ejtjük, érvényesíteni kell a szóelemző (etimológiai) elvet is (nem *tuggua*,

láttya szavakat írunk, hanem tudja, látja alapokat). Ez az elv természetesen napjainkban is érvényes.

A magyar helyesírás harmadik nagy korszaka az úgynevezett legújabb kori, vagy akadémiai helyesírás korszaka. Ez utóbbi 1832-től kezdődik, amikor is Vörösmarty Mihály és köre, a Magyar Tudós Társaság (a Magyar Tudományos Akadémia elődje) megbízásából kiadta, illetve írásba foglalta az első magyar helyesírási szabályzatot, a 32 lapnyi terjedelmű "Magyar helyesírás és szórágasztás szabályai"-t. Ez tulajdonképpen a Kazinczyféle helyesírási gyakorlatot át kiegészítve. Országos tekintélyével sikerült is a nagyobb mértékű ingadozásokat, pontatlanságokat megszüntetnie, illetve az általa lefektetett helyesírási elveket érvényesítenie. Ebben az első szabályban még nincsen mindenről szó, főképpen az egyes kétjegyű mássalhangzókat, a kis és nagybetűk használatát pontosította. Az írásjelekre vonatkozólag a szabályzat igen szűkszavú. De majd másfél évszázadon keresztül tíz kiadást ért e munka, s ez idő alatt természetesen terjedelemben is jelentősen bővült. Ezek közül a legismertebbek az 1877-es, az 1922-es és utolsó, a tizedik kiadás, az 1954-es.

A magyar helyesírás 1954-es, illetve tizedik kiadása mindenképpen határkö a helyesírás történetében. Ez az első szabályzat a felszabadulás után, amelynek elkészítése során a bizottság közvélemény-kutatással szerzett adatokra és javaslatokra is támaszkodott. Többek között 263 pedagógus — az ilyen szempontból a nyomdászok mellett leginkább érdekelt társadalmi réteg képviselőinek — észrevételeit vették figyelembe. E pedagógusok a helyesírás-tanítás tapasztalatai alapján válaszoltak a több mint 200 iskolába küldött kérdőív pontjaira. Meg kell említenünk azt is, hogy ezzel a szabályzattal jött létre a magyar helyesírás évtizedeken át emlegetett, de addig meg nem valósult egysége. Az iskolák az 1922 óta érvényben levő akadémiai előírásokhoz igazodtak, a nyomdászok pedig részben a saját helyesírásukhoz. Ez az ingadozás megszűnt 1954-ben. A változások nem hoztak ugyan forradalmi újításokat, e szabályzat mégis igen jelentős helyet foglal el a magyar helyesírás történetében, mint már említettük. Terjedelmével is kitűnik: csaknem kétszer akkora, mint az előző, hisz körülbelül 200 ponttal bővült. Ennek az a magyarázata, hogy

addig számos kérdésben nem is volt szabály, sőt még kialakult gyakorlat sem, és ezért különböző írásmódok tűntek fel (*éjtszaka* - *éjszaka*; *vajjon* - *vajon* stb.). Ami újítás e szabályzatban van, az inkább a különírássra és egybeírásra, a kis- és nagybetűk használatára, valamint az írásjelekre terjedt ki.

A századforduló legnagyobb hatású helyesírási szakértője Simonyi Zsigmond (1853-1919), aki sok mindenre felhívta a nagyközönség figyelmét és kollégáit mindig emlékeztette arra, hogy a három helyesírási elven (hangtani, szóelemző és hagyományos elv) kívül a helyesírással kapcsolatosak még az egyszerűsítés és az esztétikai elvek. A legújabb szabályzat, a tizenegyedik, előreláthatólag 1982-ben kerül kiadásra. Nagyobb szabású reformok nem várhatók, nem változik a magyar helyesírás hangjelölési rendszere, noha voltak javaslatok, hogy az *sz*-hangot *s*-sel jelöljék, javasolták továbbá a hosszú *í*, *ú*, *ü* betűk elhagyását. Ellenben a szabályzat igyekszik majd módosítani a külön- és egybeírást. Módosulni fog ugyancsak, de nem lényegesen az intézménynevek és a betűszavak (SZOT, KOJÁL) helyesírása. Az egyetlen jelentős módosítás a *dz* és *dzs* hangok használatában lesz. Főképpen a sorvégi elválasztások okoz sok gondot. Ezen is segíteni kíván majd az új szabályzat, hiszen a *bo-dza*, *lán-dzsa*, *fogó-dzik* elválasztási elvet teszi általánossá. Az *ly* hang helyesírásában nem történik változás.

Igy lényegében tehát nem kell újra tanulnunk a helyesírási szabályzatot.

Avatott szakemberek készítik a szabályzat új kiadását, de szívesen veszik a különféle javaslatokat, véleményeket, hisz mindenkinek joga van a módosítási javaslatokra, aki magyarul beszél. Még javában folynak a munkálatok és felmérések, s így a magunk véleményének is hangot adhatunk. Gondolunk például arra, hogy az új szabályzatban rögzíteni kellene azt a közismert tényt, hogy az *a-á*, *e-é* betűpárok nem rövid-hosszú változatai egymásnak, egyazon hangnak. Közöttük tehát nem mennyiségi, hanem minőségi különbségek vannak. De sajátos módon a gyakorlatban úgy kell továbbra tekinteni őket, mintha közöttük csak mennyiségi különbség lenne. Az új szabályzat rendezni kívánja a rövidítések és betűszavak helyesírását is. Ajánljuk, hogy csökkentsék is ezeknek több ezres számát, mert igen megnehezítik a közmegértést, néha egy-egy szöveg teljesen érthetetlen miattuk.

Ezek a mai kor "ipari tájszavai". Van még egy komoly helyesírási problémánk: egyes visszaható igék képzői rövid és hosszú magánhangzókkal egyaránt használatosak, amelyek néha gyakorító értelműek, például: -odik, ödik, -kavarodik, zavarodik, de ugyanakkor: -ödik, -ödik is előfordul egyes visszaható igéknél (vetődik, sértődik, hányódik). Továbbá ilyenek még az -özik, özik, -ozik özik képzőpárok is (nyújtózik, tartozik stb.). Nem lehetne ezekben a képzőkben az egyszerűsítés elve alapján ezt a felemás, semmiféle szabályhoz nem kötött helyesírási ingadozást megszüntetni?

Jó lenne továbbá a különböző helyesírási aszszonyneveket (*Nagy Mária, Kovács Mihályné* stb.) egységesíteni, pl. így: *Kovácsné Nagy Mária* stb.

A helyesírás, amint látjuk, rendkívül fontos társadalmi jelenség, de nem lehet öncélú. Mindig a gondolat az elsődleges, a helyesírás csak eszköz lehet abban, hogy az ember a gondolatait és az érzelmeit pontosan, árnyaltan, felszabadultan és helyesen tudja kifejezni, és ugyanakkor a másokét is megérteni.

Имре Зикань
(Ужгород)

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ВЕНГЕРСКОМ ПРАВОПИСАНИИ

Резюме

Автор в своей статье описывает почти тысячелетнюю историю венгерского правописания, которое разделяется на три эпохи.

В связи с тем, что в последнее время в Венгрии проводится реформа правописания, автор предлагает некоторые изменения в правописании венгерского языка.

В статье речь идет о правописании слов с возвратными суффиксами -ödik, -odik и -özik, -ozik, а также о женских именах.

Автор особенно поднимает проблему гласных e, é и a, á, а также использование аббревиатур.

Paul Alvre
(Tartu)

SOOMLASTE MÄLESTUSI
(KEELENÄITED)

Alljärgnevad tekstid on autor kirja pannud 1969. ja 1970. a. juulis toimunud ekspeditsioonil Leningradi oblasti Kingissepa rajooni soomlaste juurde. Esitatav põimik sisaldab erilaadseid mälestusi, sealhulgas meenutusi ka sundevakuatsioonist Soomes. Lisaks filoloogidele tohiksid nad olla mõneti huvipakkuvad ka ajaloolastele, kuigi tõsiasjad võivad neis mõnikord olla segatud mootutiste ja osalt ehk väljamõeldistegagi.

Tekstid pärinevad õestelt Esteri Martti t. Kurilovalt ja Anna-Ida Martti t. Haustovalt. Mõlemad on sündinud Viertüve külas. E. Kurilova oli 1969. aastal 62-aastane ja tema õde A.-I. Haustova 59-aastane. Pidevalt sünnikohas, välja arvatud ainult mõned sõja-aastad, on elanud A.-I. Haustova. Seevastu E. Kurilova lahkus kodukohast Leningradi 20 aasta vanuselt; peale sõda on ta elanud tükk aega Narva-Jõesuus ja alates 1964. aastast jällegi sünnimaail Viertüvel.

Õeste E. Kurilova ja A.-I. Haustova keelepruugis on mõningaid erinevusi (vene laenude kasutamises jm.), kuid kohaliku keelepruugiga ühtib kummalgi järgsilpide pikkade vokaalide lühenemine poolpikaks, osaline konsonantide gemineerumine, tugevaastmelise *i*-mitmuse ja *si*-imperfekti tarvitamine, samuti pleonastilise partitiivi tundmine jne. (näit. *kaks päivä* 'kaks päeva', *kolt viikkò* 'kolm nädalat'; *kerräntüi* 'kogunes', *koltsattà* 'kolmsada', *mittämmä* 'möötmä', *uottelemmä* 'ootama'; *kaikkist* 'kõikidest', *päivist* 'päevadest', *poskille* 'põskedele'; *küsüsin* 'küsisin', *sanosin* 'ütlesin', *tupakoisin* 'suitsetasin', *ehtisin*

'jõudsin'; mütä 'muud', taikoita 'taigu' jt.).

Mälestused 1-7 on E. Kurilovalt, 8-14 aga A.-I. Haustovalt. Keeletarvituses ilmnevaile vene ja osalt ka eesti ning vadja laenudele on märkustes tähelepanu juhitud.

1.

blokadin (1) aika. töis mie olin ateljes (2), ompelusateljes. i (3) se oli nī mokoma aika: rauha oli, no (4) ihmiset ollit kaik rauhattomat. mie joka āmu noisīn üllälle ja küntelin rādiò ja se oli mieles, että on sota. sitä ko en kũlt, senen päivān tein rauhas töitā. ies sottā julistamist, neljä päivā se oli, sisarin mies tuli Leningrad) oman toverin kera. a (5) tũos tämä oli, pografitšnīis (6) töis, vaje nñii (7).

mie kũsũsin, kũlũko mitā soast. nin hān vastas: müò emme (8) kũllèt soast mittā, eikò hānt lieneki. viel hũò kũsũsit: miks nīn ajattelet vaimit olet kũlt? a miul - miks nī oli, en tijje - prētpalaže nīje (9): vot (10), sota lienò, julistettā sota. se oli, Molotov teki dokla'din (11) vielä, se oli kaks päivā ies soan julistamist, etti (12) ken noisò hāstamā soast ja nostamā pānikkũ (13), pittā noissa sũtimā (14) sitä, antā pat sut (15), vajennīi, palēvi'm sudo'm (16) ... ja vot sint māniki kaks päivā vā i julistetti sota.

tās oli dakla't, no da (17), Molotov teki dakla't, etti ihmiset evät valmistaisi itsellès ruokā puotiloist. Leningradis ono paljo ruokatarvā kahekskümmeneks vuvveks, sklādut (18) on tāunā. ensist tũövāelle annetti pajokkā (19): kilo mustā leipā ja kaheksasattā grammi (20) valkeā, saijā (21); ja puol killò voita ja kaks kil-

lõ sūrimat tai makaroni, kons mitäki oli. ei enempä kuin kaks killd. no vot, sitä aikä mäni kolt vikkö vä, sil pajokal. pajokka on kün norma (22); annetti paperit kūajaks, joka kū.

(1) *blokaadin* ains. genit., vrd. vn. *блокада* ja e *blokaad.* - (2) *ateljes* ains. iness., vrd. vn *ателье* 'ateljee'. - (3) *i*, vrd. vn и 'ja'. - (4) *no*, vrd. vn. *но* 'kuid', ent, *aga*'. - (5) *a*, vrd. vn *a* 'aga, ent, kuid, ja'. - (6) *pogranitšnĭis* iness., vrd. vn *пограничный* 'piirivalve-, piiri-'. - (7) *vajēpnĭi*, vrd. vn *военный* 'sõjaväelane'. - (8) *emĭe*, Viertüves taval. *emmä* 'meie ei' - (9) *prĕtpalaze'nĭje*, vrd. vn *предположение* 'oletus, eeldus'. - (10) *vot*, vrd. vn *вот* 'vaat, näe'. - (11) *dokla'din* (: *dokla't*, ka *dakla't*), vrd. vn *доклад* 'kõne, ettekanne'. - (12) *etti* = *että* 'et'. (13) *pānikkū* ains. partit, vrd. vn *паника* (: partit. *панику*) 'paanika'. - (14) *sūtĭma*, vrd. vn *судить* 'kohut mõistma'. - (15) *pat sut*, vrd. vn. *под суд* 'kohtu alla'. - (16) *vajennĭi*, *pal'evĭm sudo'm*, vrd. vn *военный, полевой суд* 'sõja-, välikohus'. - (17) *da*, vrd. vn *да* 'jah, jaa'. - (18) *sklādut* (: *sklādu*), vrd. vn *склад* 'ladu'. - (19) *pajokkā* (: *pajokka*), vrd. vn *paëk* 'toidunorm'. - (20) *grammĭ* ains. partit., vrd. e *gramm* : *grammĭ*. - (21) *saijā* ains. partit., vrd. e *sai* : *saiia*. - (22) *norma*, vrd. vn *норма* 'norm'. - Keelejuht ajab segamini sõjaaegse kuu, nädala ja päeva toidunormi.

1.

Blokaadiaeg. Ma olin tööl ateljees, õmblus-ateljees. Ja see oli niisugune aeg: rahu oli, aga inimesed olid kõik rahutud. Ma tõusin igal hommikul üles ja kuulasin raadiot ja see oli meeles, et on sõda. Kui ma seda ei kuulnud, tegin selle päeva rahulikult (rahus) tööd. Enne sõjakuulutamist, see oli neli päeva, tuli õemees oma kaaslasega Leningradi. Aga tööl oli ta piirivalves, sõjaväelane.

Ma küsisin, kas sõjast on midagi kuulda. Ta

vastas nõnda: "Meie pole sõjast midagi kuulnud, ega seda tulegi." Veel küsisid nad: "Miks sa nõnda mõtled või kust oled sa [seda] kuulnud?". Kuid mul [oli] - miks nii, ei tea - eelaimus: vaat, tuleb sõda, kuulutatakse sõda. See oli, Molotov esines veel kõnega, see oli kaks päeva enne sõjakuulutamist, et kes hakkab sõjast rääkima ja paanikat tekitama, selle üle tuleb kohut mõista, anda kohtu alla, sõjaväe-, välikohtuga ... [karistada]. Ja vaat, sellest mööduski ainult kaks päeva ja kuulutati [algas] sõda.

Jälle oli kõne, kuid jah, Molotov pidas kõne, et inimesed ei ostaks endale poodidest toitu kokku. Leningradis on palju toidukraami kahekümneks aastaks, laod on täis. Esmalt anti töörahvale toidunorm: kilo musta leiba ja kaheksasada grammi valget, saia; ja pool kilo võid ja kaks kilo tangu või makarone, millal midagi [saada] oli. Mitte rohkem kui kaks kilo. Aga näe, seda aega kestiski ainult kolm nädalat, selle toidunormiga. ("pajukiga"). "Pajuk" on kuu norm; anti paberid [toidutšekid] kuuajaks, iga kuu.¹

2.

sīs pajokka vähennetti. vot sota alko kaks-kümnenel ensimäisel jūli ja müö jäimmä nälkäpajokalle ensimäisel oktjabfi (1). mūta ei olt ku leipä vā ja se leipä oli musta kuin mā. tüöväki sai kaks ja pool sattā grammi. jätösväki, ket evät tehnet tüötä (vot, vanhat, lapset), ne saivat sata kaks-kümment viis grammi. ja sitä nälkä-aikā mäni nīm paljo ku ensimäisē marttikūt (2). marttikūks meille annetti, tüöväelle, koltsattā grammi kerras tüöihmisen päälle. ja se oli aika; sitä piti männä uottamā, kons se puoti avatā lahti (3), üöl. āmust avattī lahti ühekā tunti, a väki kerrāntūi, sīhe kolmest tunnist üöst. kolt ja neljä tunti ain ruvetti kerāhhū sīhe, kons avatā

¹Vt. eespool märkust nr. 20.

lahti, uottelemmä.

ja monet evat jaksannèt uotella, kons puoti avahhù lahti. he kuolit sihe puo^oin ettè. kahtè, kolmè henkè mie ommil silmil näin, kons hüö lan^okessit sihe māha. seisoi, seisoi, lan^okeis māha; kenkä ei ruvent nostamà. se sihe kuoliki. oli ketä siel tuttavì ihmisi ühest korttelist (4), nī otetti ne pajokkapaperit, perrèlle annetti. pajokkapaperit ollit kaikkist kallimmat.

kilo leipä oli sihe aikà tuhatta rublâ (6). ja rahapalkan müö saimma tüöst noja b^orin pühäks ja toisen kerran rahapalkan saimma ensimmäiseks maiks, toiseks pühäks.

-
- (1) oktjabrī, vrd. vn октябрь 'oktoober'. -
(2) martti-, vrd. vn март 'märts'. - (3) lahti, vrd. e lahti. - (4) korttelist ains. elat., vrd. e korter, murd. kortel. - (5) kormanast ains. elat., vrd. vn карман, murd. корман 'tasku'. -
(6) rublâ (: rubla), vrd. vn рубль, e rubla.

2.

Siis vähendati toidunormi. Vaat, sõda algas kahekümne esimesel juulil ja meie jäime näljanormile esimesel oktoobril. Muud ei olnud kui ainult leib ja see leib oli must kui maa. Töörahas sai kaks ja poolsada grammi. Muu rahvas, kes ei teinud tööd (vaat, vanad, lapsed), need said sada kakskümmend viis grammi. Ja seda näljaaega kestis kuni esimese märtsini. Märtsikuuks anti meile, töörahvale, kolmsada grammi korraga inimese kohta. Ja see oli aeg: [seda] pidi minema ootama, millal see pood lahti tehakse, öösel. Hommikul avati kell üheksa, aga rahvas kogunes sinna kella kolmest alates öösel. Kell kolm ja neli hakati alati kogunema sinna, kuni lahti tehti, ootama.

Ja mitmed ei jõudnud oodata, millal pood lahti tehakse [avaneb]. Nad surid sinna poe ette. Kaht, kolme inimest nägin ma oma silmaga, kui nad kukkusid sinna maha. Seisis, seisis, kukkus maha; keegi ei hakanud üles tõstma. See sinna surigi.

[Kui] oli seal tuttavaid inimesi samast korterist, siis võeti toidutšekid ära, anti perele. Toidutšekid olid kõige kallimad.

Kilo leiba maksis sel ajal tuhat rubla. Ja rahapalga me saime töö eest oktoobripühadeks (novembripühaks) ja teine kord saime palga esimeseks maiks, teisteks pühadeks.

3.

se väliäika, se talvi linnas oli joka päivä palo. kons kummalki ülitsal oli palo. ja koit paloit n̄in kavva, kunis itse sammusit. n̄it ei kenkä sammutant. ei olt vettä linnas.

joka päivä oli ensimmäise kolt k̄uta kakskümment ja koltkümmet nal'ot̄ti (2) saksalaisin, pommitetti linna. s̄is ülāpommitus, samal'ottipommitus (3) loppu. s̄is s̄urist tückilöist ammutti joka päivä: kons üht rajoni (4), kons toist rajoni, n̄i vuoro. säretti üks rajoni tänäpäin ja toist rajoni toisel päivä ja n̄in joka päivä, kunis oii linna blokadis.

klasiloi (5) ei olt ikkunois ühesk̄ä kois, kaik oli särettü. kummat ikkanut oli lavval, kummat paperil, kummat vanhoil matrassilloil (6) lüötü k̄in, ikkunan sisäst. ja snarad'it, nämä tückin luot̄it ollit hüvin s̄uret. vot, mie tulit t̄üölt, kakras (8) oli apstré'l (9). i luoti tokku metr̄ä kümmene miust ülitsan päälle. ei hajonnu. mie seisosin minütti kümmene, hüvän ajan seisosi, no ens en ruontint, s̄is mänin müötä.

ehtisin k̄äntissä oman koin kartanò, kus elin, ja se hajos se luoti. s̄uren havvan kiers ülitsan päälle, kaik kivet m̄äst kiers. mie jos olis̄in viel vähä aik̄a seist, uotelt, s̄is tait̄a en ois joutunt kotti konsk̄ä.

(1) *ūlitsal* (: *ūlitsa*), vrd. vn *улица* 'tänav, uulits'. - (2) *nal'o'tti* ains. partit., vrd. vn *налет* 'pealelend, äkkrünnak, kallaletung'. - (3) *samal'o'tti*-, vrd. vn *самолёт* 'lennuk'. - (4) *rajoni* ains. partit., vrd. vn *район* 'rajoon'. - (5) *klassiloi* (: *klasi*), vrd. e *klaas*. - (6) *matrassiloi* (: *matrassi*), vrd. vn *матрас* 'madrats'. - (7) *snarad'it* mitm. nominat., vrd. vn *снаряд* 'mürsk'. - (8) *kakras*, vrd. vn *как раз* 'just, parajasti'. - (9) *apstre'l*, vrd. vn *обстрел* 'tulistamine'.

3.

Sel vaheajal, sel talvel oli linnas iga päev tulekahju. Mõnikord põles mõlemal pool tänavat. Ja majad põlesid nii kaua, kuni ise kustusid. Neid ei kustutanud keegi. Ei olnud vett linnas. Kolme esimese kuu jooksul oli iga päev kakskümmend või kolmkümmend sakslaste pealelendu, pommitati linna. Siis ülalt pommitamine, lennukitelt pommitamine lõppes. Siis tulistati suurtest kauritest iga päev: kord üht rajooni, kord teist, nii järgemööda. Purustati üks rajoon täna ja teine rajoon teisel päeval ja nii iga päev, kuni linn oli blokaadis.

Klaase ei olnud aknais ühelgi majal, kõik oli purustatud. Mõned aknad olid lauaga, mõned paberiga, mõned vanade madratsitega kinni löödud, seestpoolt. Ja mürsud, need suurtükkide kuulid olid väga suured. Vaat, ma tulin töölt, kui oli parajasti tulistamine. Ja kuul kukkus minust kümne meetri kaugusele tänavale. Ei lõhkenud. Mina seisin kümme minutit, tükk aega seisin, aga algul ei julgenud, siis läksin mööda.

Jõudsin pöörata oma maja õue, kus elasin, ja see mürsk lõhkes. Suure augu keeras tänavasse, kõik kivid keeras maast [välja]. Kui ma oleksin veel veidi aega seisnud, oodanud, siis poleks ma vist mitte kunagi koju jõudnud.

4.

ja toin kert oli mokoma aika, tās amutti. mie sis tupakoisin (nüt en tupakoi aikā, kolt āstat (1), läksin tüöhuonest süttämä (2) päivä-

paistest, prilliöist (3). tulitikkuloi ei olt
sis. prilliklasist sütütin paperoskà.

ja senen majan dvornik (4) (naiseläjä oli)
seisotutti miun ja nois kúsümä mitäki. a sihe
aikà mäni apstfe' l tās, ammutti linnà tükkilöil.
sīn oli, kus müö teimmä tüötä, péreu' lok (5) pien
oli. vot, ploštšat mira (6). sīn müö tüöttäsīmma
(7).

nī, mie en ehtinü männä sihe puo(in nurk-
kässe, minne tahtosin männä, ko sinne tokku tükīn
luoti ja löi sūren reijän puo(in nurkkà. puo(in
sissä mäni luotiki. dvornikka ko ei ois minnū
seisatuttannu, nī mie olisi sānut surma, ei mittä
miust olisi jänt. mie tahtosin sihe kohtà päivä-
paistèsse männä.

(1) āstat ains. partit., vrd e aasta : aas-
tat. - (2) paperoskà ains. partit., vrd. vn папи-
роска 'pabeross, suits'. - (3) prillilöist mitm.
elat., vrd. e prillid. - (4) dvornik (ka: dvor-
nikka), vrd. vn дворник 'majahoidja, kojamees'. -
(5) péreu' lok, vrd. vn переулоч 'pöiktānav'. -
(6) ploštšat mira, vrd. vn Площадь мира 'Rahu
väljak'. - (7) tüöttäsīmā, vrd. e töötasime.

4.

Ja teine kord oli niisugune aeg, jälle
tulistati. Siis ma suitsetasin (nüüd ma ei
suitseta enam tükki aega, kolm aastat), läksin
töötoast paberossi süütama päikesepaistest, pril-
lidest. Tuletikke polnud siis. Prilliklaasist
süütasin paberossi.

Ja selle maja kojamees (naisisik oli) peatas
mind ja hakkas midagi kúsima. Aga sel ajal käis
jällegi tulistamine, tulistati linna suurtükki-
dega. Seal oli, kus me töötasime, väike pöiktānav
oli. Vaat, Rahu väljak. Seal me töötasime.

Nii, ma ei jõudnud minna sinna poe nurgani,
kuhu tahtsin minna, kui sinna kukkus suurtüki

kuul ja lõi suure augu poe nurga sisse. Poe sisse läks kuulgi. Kui kojamees ei oleks mind peatanud, siis ma oleksin saanud surma, minust poleks midagi järele jäänud. Mina tahtsin minna sinna kohta päikesepaiste kätte.

5.

blokadin päivist muistù mielè opštši (1) elo. ihmiset ollit kaik nī likaset ja huonot ja vett ei olt. no puolt vuot ihmiset ollit pesemätä. ei ollu, mil silmi pessä. vada' provodit (2) ollit jättünnèt ja sis kanaliza'tsä (3) ei tehñüt mittä tüötä.

ja ūlitsa, joka talon kohta oli nīn likane üks kaik ko pamo·inji (4) hauta. ikkunast kohalle valetti kaik ikkunala. rūmit ollit vikkoloittain ikkunal, ūli kütü, tropast (5) reunä temmatti rūmis, et päsis troppä müö mänemä,

mie läksin kerran puoti, sihe otšeredi (6) ottamä, se oli neljä tuntü vijennel āmul. meijen koin porttiloist oli toukattu lapsin kelkka sissä. mie mänin puoti, en katsonnu, oli pimmè, mikä se oli sīn. ja ko sīs päivä valkeni, mie tuln takas kottü. nostin sīt kelkast vätetta ja siel oli vanha ukko peitettü, rūmis, halli (8) pä, siottu lapsen kelkkä kī. sis ko mie läksin tās toisen kerran koist, nīn se kelkka rūmin kera oli toukattu ja toisen koin porttiloist sissä. a jällè tuln takas, se rūmis oli jo lumihančkè toukattu kelkan kera. a etemmälle mie en tijje, mitäs sen rūmin kera oli vīmen tehtü. se oli meijjen ūlitsan rūmis, mokoma.

toin rūmis, se oli naiselājān, oli kaksi vikkò ikkunal. ja sis poltetti vīmen sihe ūlitsan päälle, halkoi oli pantu. mie tüölle mänin, hän

viel leži (9), oli sīn, a tulin, oli sulanu lumi,
oli poltettu.

(1) opštši, vrd. vn *общий* 'üldine, üld-'. -
(2) vada· provo·dit mitm. nominat., vrd. vn *водо-
провод* 'veevärk'. - (3) *kanaliza·tsä*, vrd. vn
канализация 'kanalisatsioon'. - (4) *пато·инжи*,
vrd. vn *помойный* 'solgi-'. - (5) *tropast* (:
тропа), vrd. vn *тропа* 'jalgtee, jalgrada, tee-
rada'. - (6) *otšeredi* ains. partit., vrd. vn *оче-
редь* 'järjekord'. - (7) *oli toukattu*, vrd. e *oli*
tõugatud. - (8) *halli*, vrd. e *hall*. - (9) *leži*
'lamas', vrd. vn *лежать* 'lamama, lebama'.

5.

Blokaadipäevist tuleb meelde üldine elu-olu.
Inimesed olid kõik nii määrduvad ja viletsad ja
vett ei olnud. Kuid pool aastat olid inimesed pe-
semata. Ei olnud, millega nägu pesta. Veetorstik
oli jäätanud ja siis kanalisatsioon ei töötanud
üldse.

Ja tänav, iga maja koht oli nii räpane nagu
solgiauk. Aknast valati kõik otse välja. Laibad
olid nädalate viisi akende all [tänaval], käidi
üle. Laip tõmmati kõnnitee serva, et saaks minna
mööda jalgteed.

Mina läksin kord poodi, sinna järjekorda
kinni panema, see oli hommikul pisut üle nelja
(kell oli viie peal). Meie maja uksest oli lüka-
tud lapsekelk sisse. Mina läksin poodi, ei vaada-
nud, oli pime, mis see seal on. Ja kui siis päev
koitis, tulin ma tagasi koju. Kergitasin sellelt
kelgult riidet ja sinna (seal) oli peidetud vana
mees, surnukeha, hall pää, seotud kinni lapsekel-
gu külge. Siis, kui ma jälle teine kord kodunt
läksin, siis oli see kelk koos laibaga tõugatud
teise maja uksest sisse. [Kui] aga jälle tulin
tagasi, oli see laip lükatud koos kelguga lume-
hange. Aga rohkem ma ei tea, mis selle laibaga
lõpuks tehti (oli tehtud). See oli meie tänava
laip, selline.

Teine surnukeha, see oli naisisiku [oma],
oli kaks nädalat tänaval. Ja siis põletati vii-
maks seal uulitsal, puuhälge oli pandud. Ma läk-
sin tööle, ta veel lamas, oli seal, [kui] aga tu-

lin, oli lumi sulanud, oli põletatud.

6.

sīs toises paikas mies leži kavva, kera poltetti sīs. en tijje, ket hänen polttit. a sīs tās süökin peräst keittetti sülttü stal'a'rnji kleist (1), pūklei. miekin kerran keitin. ei ole millaistkà makkù. laurin lehti (2) oli pantu ja pertsù (3). vot, se maku oli.

mie olin tätä Lilán vävvü katsomas bol'nit-sas (4); külin, ko vanhat dohtarit (5) keskennä hästoit. üks küsü toiselt: kuin elät ja mitä ruokà on siul? se oli ensimmäin juttu. ja toin vastasi, et keitän is stal'a'rnava kl'èja halad'e'ts (6). sis mie tulin kottì i seki täütü salamin osta. sitä julki ei müötü, ostin puol killò. se maksoi neljäkümment ruplà.

ei ollut millaistkà palkkà. ilma palkkà töit teinmä. kotont ken mitäki möi, ilma hinnata mie möin. vīs metri oli miul sametti, rohelist (7) ja sit miulle annetti puol killò leipä ja dvēšti gramm (8) rīssūrimä. se oli kaik hinta, se oli aivan kallista.

uvvet keņkät ollit, ne ollit valkeat nahkaset kesäkeņkät. ja miulle nīst anneti kaks ja puol sattà grammì leipä. no mie paljo möin, ellä piti milki. em mie üks nī tehnut, kaik. ne vai evät tehnet, kummat ollit liki leipä, sklādus, pekarnois (9), ja mūtki, vot, ket ollit stalovois (10). varassetti. vot, jokane ei mänt sitä grammà mittämmä, ko sūrimoi annetti. ei olt aikä, ko otšered oli sūr. ja väki oli nīn huono, että tūli māha kato.

(1) *stal'a'rnji kl'eist* ains. elat., vrd. vn *столярный клей* 'tislერილიიმ'. - (2) *laurin lehti* mitm. partit., vrd. vn *лавровый лист* 'loorberileht'. - (3) *pertsu* ains. partit., vrd. vn *перец* 'pipar'. - (4) *bol'nitsas* ains. iness., vrd. vn *больница* 'haigla'. - (5) *dohtarit* (: *dohtari*), vrd. vn *доктор* 'arst'. - (6) *halad'e'ts*, vrd. vn *холодец* 'sült'. - (7) *rohelist* (: *roheline*), vrd. e *roheline*. - (8) *dvešti gramm*, vrd. vn *двести грамм* 'kakssada grammi'. - (9) *pekarnois* ains. iness., vrd. vn *пекарня* 'pagaritööstus'. - (10) *stalo'vois* ains. iness., vrd. vn *столовая* 'söökla'.

6.

Siis teises kohas lamas [üks] mees kaua, samuti põletati siis. Ma ei tea, kes ta põletasid. Aga siis keedeti siin söögiks sülti tislერილიიმist, puuliim. Minagi keetsin korra. Ei ole mingisugust maitset. Loorberilehti ja pipart oli pandud [sekka]. Vaat, see maitse oli.

Ma olin seda Lil'a väimeest haiglas vaatamas; kuulsin, kui vanad arstid omavahel rääkisid. Üks küsis teiselt: "Kuidas sa elad ja mis toitu sul on?" See oli esimene jutt. Ja teine vastas, et keedan tislერილიიმist sülti. Siis ma tulin koju ja sedagi tuli salaja osta. Seda avalikult ei müüdüd, ostsin pool kilo. See maksis nelikümmend rubla.

Ei olnud mingit palka. Tegime tööd ilma palgata. Kes müüs midagi kodust, mina müüsin vähese eest. Viis meetrit oli mul sametit, rohelist ja selle eest anti mulle pool kilo leiba ja kakssada grammi riisitangu. See oli kogu hind, see oli väga kallid.

Uued kingad olid, need olid valged nahksed suvekingad. Ja mulle anti nende eest kaks ja poolsada grammi leiba. Kuid ma müüsin palju. Millestki pidi elama. Ega ma üksi nii teinud, kõik. Ainult need ei teinud [nii], kes olid leiva lähedal, laos, pagaritööstuses, ja muudki, vaat, kes olid söökla. Varastati. Vaat, igäüks ei läinud seda grammi mõtma, kui tangu anti. Ei olnud aega, kui järjekord oli suur. Ja rahvas oli nii nõrk, et tuul lükkas pikali.

miun painò, ei tätä olt enempä kuin kaks-kümment killò. mejjen talost kuoli kolmekümment üheksä perettä ja jäi kakskümment henkè. miun kortelis oli vai üksi henki, mies. vot, hän oli perisin täst küläst, sīt üli tiest - Aleksa'nder.

semmoist ellò oli do pèrvava mąja (1) neljäkümmenel toisel vuvvel. kevā(èst, ko lumi sulli, mänti ihmiset polvillā, repisit ruohò ja söivat (2).

koko ajan kävin tüös. sairas en olt ühtki (3) päivā. kaikìn saivat lison pajokan joka kũ. lisopajokka oli alus kaks ja puolsattā grammì (tüöläiset saivat), sis tuli puol killò. toiset saivat koltsattā grammì.

vesi tuoti, ken mistki. Fontankast tuoti, Nevast, kust ken sai, kus oli likemp. ei keitetü, ei olt mil keittā. palanèst koist käüti kerämäs kekälei, kummat evät ollèt kaikkìnè palanèt, ja pũn tükkülöi. sīs käüti kalmoil pūristilöi sårkemäs ja nīl lämmitetti, kel oli kiukai. ja kaivetti hautoi lahti ja otetti rümilt kirs-tun kansì. nīt sahatti ja sīs lämmitetti. mie en olt ottamas üht kertāki. a miun nāpuri korttelis, hän kävi mont kertā kalmoil, kantai sielt ja turul möi, pilkottui. miunki korttelin puhasti, ko mie läksin Leningradist pois. toin nāpurinain sano sīt samast korttelist. uksen lukon rikko ja mäni sissā. kaik, kaik kanto. se nāpuri oli naine.

sīs mie läksin Leningradist pois sel neljäkümmenennel toisel vuvvel kakskümmenennel vijjen-

nel augusti (4). ja perälle senen mie Leningradis enempä en elännü.

(1) do p'ervava m'aja, vrd. vn до первого мая 'esimese maini'. - (2) söivät 'söid', Viertüves taval. söit. - (3) ühtki, taval. ühtkã, vrd. e ühtki. - (4) augusti ains. partit., vrd. vn август 'augustikuu'.

7.

Minu kaalu, seda polnud rohkem kui kakskümmend kilo. Meie majast suri kolmkümmend üheksa peret ja jäi [alles] kakskümmend hinge. Minu korteris oli ainult üks hing, mees. Vaat, ta oli pärit siit külast, siit üle tee - Aleksander.

Sellist elu oli kuni esimese maini neljakümne teisel aastal. Kevadel, kui lumi sulas, läksid inimesed põlvili, rebisid rohtu ja söid.

Kogu aeg käisin tööl. Haige ei olnud ma ühtki päeva. Kõik said lisatoidunormi iga kuu. Lisanorm oli algul kaks ja poolsada grammi (töölised said), siis tuli pool kilo. Teised said kolmsada grammi.

Vesi toodi, kes kuskilt. Toodi Fontankast, Neevast, kust keegi sai, kus oli ligem. Ei keedetud, polnud millegagi keeta. Põlenud majast käidi korjamas tukke, mis polnud veel täielikult põlenud, ja puutükke. Siis käidi surnuaial puuriste lõhkumas ja nendega köeti, kel olid ahjud. Ja kaevati haudu lahti ja võti surnuilt kirstukaasi. Neid saeti ja siis köeti. Mina ei olnud kordagi võtmas. Aga minu naaber korteris, tema käis mitu korda surnuaial, tõi (kandis) sealt ja müüs turul, raiutult. Minugi korteri tegi puhtaks, kui ma läksin Leningradist ära. Teine naabrinaine sellest samast korterist ütles. Ukselukku lõhkus ära ja läks sisse. Kõik, kõik viis minema. See naaber oli naine.

Siis ma läksin Leningradist ära sel neljakümne teisel aastal viiendal augustil. Ja seejärel pole ma Leningradis enam elanud.

meitä ajettiin pois. saksalaiset ... ja pättusimma Suomè. se oli seitsemänneltoist nojab-
 ři (1) tuhatta üheksäsatta neljälkümmenennel kol-
 mannel vuuvvel. tuli kakskümmet henkè sotamiehi,
 saksalaisi aftomattiloin (2) kera. sanotti sak-
 saks: üli kahen tunnin teijen pittä olla Korvai-
 sis, siel uottelò saksan mašina (3).

mie läksin lapsin kera ikkunalle. saksalai-
 set viel ollit ikkunal. ne ampuit miult viis kannà
 ja kissan. kanat hüö pannit itselle säkki. küläs
 oli kaks hevost, meijen säkit pantti päälle ja
 saksalain pani kanasäkit päälle.

ühet saksalaiset männit hevosin kera (kahen
 hevosen kera) ja meijen kera männit toiset mütta-
 mat sotamiehet. heitä oli paljo ja kaks sürt koi-
 rä. üks koira mäni hevosmiehin kera ja saksalai-
 sin kera ja toine koira tuli meijen kera ja sak-
 salaisin kera. koirat ollit süret ja opetetut.

Korvaisis meitä pantti mašina ja vieti Katti-
 lalle. Kattilal oli väkkè paljo ja itketti.
 vagonat (4) ollit kaik siivotta-vagonat (5). he-
 voset tai lehmät, mikä siel oli, mutta vallò oli
 paljo. toukkasimma (6) valon pois, saimma kuivà
 heinä ja panimme kaik sinne alle. ja istusimma
 uottelemmä, kons meitä noissà viemmä.

müö istusimma kaks päivä ja kaks üöta ja
 kolmannel päiväl müö lähetti Kiñkisepäst päin
 Narvã. kuletti müö üöl ja päiväl müö seisti miski
 asemas, mis pütty. Tapon linnas meil mäni para-
 voza (7) relsoilt (8) pois. müö sin seisti kaks
 päivä ja siis täs lähetti etes.

Tapon linnas meitä erotetti: ken tahto männä

Saksà, ken tahto männä Latvià, ket tahtoit männä Litvã. a müö mänti Suomè. Paltisportis meille tehti uko·li (9) ja üli päivän meitä pantti laivã.

(1) *nojabr'i* ains. partit., vrd. vn *ноябрь* 'november'. - (2) *afomattiloin* mitm. genit., vrd. vn *автомат* 'automaat'. - (3) *mašina*, vrd. vn *машина* 'masin, auto'. - (4) *vagonat* (: *vagona*), vrd. vn *вагон* 'vagon'. - (5) *sivotta*, vrd. vn. *животное* 'loom, elajas'. - (6) *tuokkasimma*, vrd. e *tõukasime*. - (7) *paravoza*, vrd. vn *паравоз* '(auru)vedur'. - (8) *relsoilt* mitm. ablat., vrd. vn *рельс* 'rööbas'. - (9) *uko·li*, vrd. vn *укол* 'süstimine, süst'.

8.

Meid aeti kodust välja. Sakslased ... ja sattusime Soome. See oli seitsmeteistkümnendal novembril tuhande üheksasaja neljakümne kolmandal aastal. Tuli kakskümmend sõdurit, sakslast koos automaatidega. Õeldi saksa keeles: "Kahe tunni pärast peate olema Korvaisis, seal ootab saksa auto."

Ma läksin lastega õue. Sakslased olid veel õues. Nad lasksid mul maha viis kana ja kassi. Kanad panid nad endale kotti. Külas oli kaks hobust, meie kotid pandi peale ja sakslased panid kanakotid peale.

Osa sakslasi läks hobustega (kahe hobusega) ja meiega läksid mõned teised sõdurid. Neid oli palju ja kaks suurt koera. Üks koer läks koos hobusemeeste ja sakslastega ning teine koer tuli koos meiega ja sakslastega. Koerad olid suured ja koolitatud.

Korvaisis pandi meid autosse ja viidi Kattilasse. Kattilas oli palju rahvast ja nuteti. Vagunid olid kõik loomavagunid. Hobused või lehmad, kes seal olid, aga sõnnikut oli palju. Ajasime sõnniku ära, saime kuivi heinu ja panime kõik sinna [endale] alla. Ja istusime ootama, millal meid hakatakse ära viima.

Me istusime kaks päeva ja kaks ööd ning

kolmandal päeval me läksime liikvele Kingissepast Narva suunas. Sõitsime öösel ja päeval seisime me seal jaamas, kus juhtus. Tapa linnas läks meil vedur rööbastest välja. Meie seisime seal kaks päeva ja siis mindi jälle edasi.

Tapa linnas meid lahutati: kes tahtis minna Saksamaale, kes tahtis minna Lätti, kes tahtis minna Leetu, Aga meie läksime Soome. Paldiskis süstiti meid ja ülejäärgmisel päeval pandi meid laeva.

9.

laiva oli Lahti ja s̄int müö lähetti üöl Haḡkon linnā. t̄uli oli s̄ur, seitsemān ballā (1), olti lainet. paljo väkkē oli p̄ürüksis ja üks naine sai pienen t̄ütön. vanhemp poika oli kovast p̄ürtünt. sillā oli meritauti. s̄ihen tult̄i bol'nitsan (2) sisaret ja dohtarit (3) ja san-noit: t̄äst tavvist ei kuole ihmine.

toisel päivā meitä vieti sauna. pessissimmā ja toisel üöta meitä pant̄i pojezdā (4) ja tuoti Virkkalan leirille. ja mie s̄in leiris olin k̄us-toist vikko, neljä k̄uta. sai süöttā lutikkai. ruoka annetti hüväst ja pietti puhtāst. üli päi-vän ja kahen käüti tekemās dezinfekt̄si (5).

s̄in miul nois lāsima vanhemp poika, sisaren laps Jura. sille tuli p̄ān sissē ajos, lobbā (6). loban ja p̄ākukkulan välis, siellä on mikälie tühjä paikka. ja sil oli n̄in s̄ur k̄um̄us, että se ei tietānt mittā. se vieti bol'nitsā ja üöl miul-le tuoti viesti, jot hānel on p̄ān sises ajos.

(1) ballā ains. partit., vrd. vn балл 'pall'. - (2) bol'nitsan (: bol'nitsa), vrd. vn больница 'haigla'. - (3) dohtarit (: dohtari), vrd. vn доктор 'arst'. - (4) pojezdā ains. par-tit., vrd. vn поезд 'rong'. - (5) dezinfekt̄si (i,

vrđ. vn дезинфекция 'desinfektsioon'. - (6) lobba
(: loba), vrđ. vn лоб 'otsmik', laup'.

9.

Laev oli "Lahti" ja sealt [Paldiskist] me läksime öösel Hanko linna. Tuul oli suur, seitse palli, olid lained. Palju rahvast oli merehaige ja üks naine sai väikese tütre. Vanemal pojalt oli süda väga paha, tal oli merehaigus. Sinna tulid meditsiiniõed ja arstid ning ütlesid: "Selle haiguse kätte inimene ei sure."

Teisel päeval viidi meid sauna. Pesime end ja järgmisel ööl pandi meid rongi ning toodi Virkkala laagrisse. Ja ma olin seal laagris kuusteist nädalat, neli kuud. Sai süüta lutikaid. Toitu anti hästri ja peeti puhtalt. Üle ühe või kahe päeva käidi tegemas desinfektsiooni.

Seal hakkas põdema vanem poeg, õe laps Jura. Talle tuli pähe paise, otsaette. Otsmiku ja pea-lae vahel, seal on mingi tühi koht. Ja tal oli nii suur palavik, et ta ei teadnud millestki. Ta viidi haiglasse ja öösel toodi mulle teade, et tal on peas paise.

10.

āmust mie kūsūsīn vāt̄tēt nīltā ihmisilt, ket ollit jo enemmās tuotu leiris̄se. heil jo oli sāt̄u suomen vāt̄tei ja suomen keṅki ja mie nīhe vāt̄tī-sīn ja ām̄ust lāk̄sīn jalkasīn kakstoist kilometrā bol'nitsā. se oli Lohjan linnas, mis leži miun poika.

minnū ei lastu ensiks katsoma ja mie mänin pādohtarille ja sanosīn, että mie tahon nähā lasta. se vastasi suomēks: pikkune aika teijjen pittā otottā (1). ja mie uottlelin nīn kavva, kunis māni ap̄lo't (2). sīs minnū lasti.

mie avasīn uk̄sen ja katsosīn ja dūmasīn (3), että sint ennā ei tule last. se oli siottu kīn tillā, että ei olis laṅkent māha. sille pojalle miun oli pantu kulkun alle pūvilla ja marle (4)

ja silt nenähuokumist tuli verekäs trāni (5). se ei tietānt mittā. mie katsosin hänen pälle ja läksin pois.

ja tās tulīn kakstoist kilometrā jalkasin ja oli nīn külmä, että miun küünelet jättüit poskil-
le. mie kävin kolt päivä joka päivä ja se oli ain
ühel vīsi. ei hāstant eikö näht minnū. se makas.
mie üli kahen päivän jällē mänin katsomā. se oli
jo kūs päivā olt bol'nitsas.

seitsemännel päivā mie tās mänin. kuin mie
avasin ukxen, se näki minnū ja nois itkemā: sie,
täti, miun jätät. mie nauroin ja vesselöitin (6)
hānt. sanosin: mie sinnū en jätä. elä itke ja
prāvihu (7).

(1) otottā, keelejuht matkib soome kirja-
keelt (vrd. odottaa). - (2) apxo't, vrd. vn обход
(врача) '(arsti)visiit'. - (3) dūmasin imperf.,
vrd. vn думать 'mõtelda, arvata'. - (4) marle,
vrd. vn марля 'marli'. - (5) trāni, vrd. vn
кōnek. дрянь 'rāmps, pahn'. - (6) vesselöitin
imperf., vrd. vn веселить 'rõõmustama, lõbusta-
ma'. - (7) prāvihu imperat. 2. pööre, vrd. vn
исправиться 'paranema', править 'paigaldama,
parandama'.

10.

Hommikul ma küsisin riideid nendelt inimes-
telt, kes olid juba varem toodud laagrisse. Nad
olid juba saanud soome riideid ja kingi ning ma
riietusin nendesse ja läksin jala kaksteist kilo-
meetrit haiglani. See oli Lohja linnas, kus lamas
minu poeg.

Mind ei lastud algul vaatama ja ma läksin
peaarsti juurde ning ütlesin, et ma tahan oma
last näha. Ta vastas soome keeli: "Teil tuleb
natuke aega oodata." Ja ma ootasin niikaua, kuni
lõppes arstivisiit. Siis mind lasti.

Ma avasin ukse ja vaatasin ja mõtlesin, et

sellest ei saa enam last. Ta oli seotud aseme külge kinni, et ei oleks maha kukkunud. (Sellele) minu pojale oli kurgu alla pandud vatt ja marli ja ninasõõrmetest tuli tal verine mäda. Ta ei teadnud millestki. Ma vaatasin ta peale ja läksin ära.

Ja jälle tulin kaksteist kilomeetrit jala ja oli nii külm, et mu pisarad jäätusid põskedele. Ma käisin kolmel päeval iga päev ja ta oli ikka ühtemoodi. [Ta] ei rääkinud ega näinud mind. Ta magas. Ma läksin kahe päeva pärast jälle vaatama. Ta oli juba kuus päeva olnud haiglas.

Seitsmendal päeval ma läksin jälle. Kui ma avasin ukse, nägi ta mind ja hakkas nutma: "Sina, tädi, jätad mind maha." Ma naersin ja lõbustasin teda. Ütlesin: "Mina sind ei jäta. Ära nuta ja saa terveks."

11.

Üli neljäntoist päivän mie kävin hänt ottamas pois ja toin hänen leirisse. venäläinen sana on lägeri (1), mut suomèks ono leiri. ket vain ollit Suomes, ne kaik kutsut leiriks, evät sano lägeriks.

ja mamman sülès vein aftobussà (2). se vieti aftobussas Lohjan bol'nitsà. ja üli vikon miul jäi oma poika süren mašinan alle (markka (3) škōda, viš tonnà (4); se ottà grūzà (5)). meille tuoti leirisse kälinpäitä.

miun poika ilma minnu noisi tilast, se itse leži semeritsà (6), ja tuli ikkunalle, kons tuli mašina. lunta oli paljo, ei kenkä näht, ko hän pistis mašinan taks. mašina antoi takàs ja touk-kais hänen, miun pojan, lumihančkè ja alkoi siel hänt püöritellä. ja siš üks staruha (7) miulle juoks, hūs, että siun poika on mašinan al.

ja siihen aika sano kenlè (8) šöferalle (9), jot on laps mašinan al. se antoi mašinan männä etes ja temmatti se miun Alekka (10) sielt lumi-

hankest pois. se oli nīm pelästünü, että māni siniseks. käet ja hūlet ja kaikki müttusit sini-seks.

meijen leiris oli ülākerras sañita'rnñi tśásť (11). mie vein lapsen sinne. hüö ottit süllē. miulle sanotti: mane pois. ja hüö vieti laps saunā ja anneti läkkeitä ja tuoti süles miulle leiri. panti ümpär tillā väte, että se ei ollis näht päivä. ja se nīn leži kaks vikkō.

se sīs prāvihu ja tuli hüväks pojaks, a Jura oli pahane. Jura oli aivoin hüvä poika, se oli aivoin küntelija ja hiljane. Alekka oli tottelmatoin ja viratoin. sitä piti kurittā aivoin kovast.

mamman toin bol'nitsast pois. hän oli kolt vikkō Lohjan bol'nitsas ja sīs mie toin hänen jälle leiri ja tās oli kaik pere ühes. vot (12), millene miul oli pitkä matka koist Suomēnast.

-
- (1) lāgeri, vrd. vn лагерь 'laager, leer'. -
(2) aftobussā ains. illat., vrd. vn автобус 'autobuss'. - (3) markka, vrd. vn марка 'mark'. -
(4) tonnā ains. partit., vrd. vn тонна 'tonn'. -
(5) grūzā ains. partit., vrd. vn груз. - (6) se-meritsā ains. partit., vene laen. - (7) staruha, vrd. vn старуха 'vanaeit, vanamoor'. - (8) kenlē, vrd. vdj тшенлѣв 'keegi'. - (9) šōfera, vrd. vn шофѣр 'autojuht, šoffer'. - (10) Alekka, vrd. vn isikunimi Олег. - (11) sanita'rnñi tśásť, vrd. vn санитарный 'sanitaarne, sanitaar-' ja часть 'osa-kond'. - (12) vot, vrd. vn вот 'vaat, näe'.

11.

Neljateistkümnē päeva pärast ma käisin tal järel (ära võtmas) ja tōin ta laagrisse. Vene sõna on lāgeri, aga soome keeles on leiri. Kes

vaid olid Soomes, need kõik nimetavad leiri'ks, ei ütle *lageri*.

Ja [oma] ema viisin ma süles autobussi. Ta viidi bussiga Lohja haiglasse. Ja nädala pärast jäi mu oma poeg suure auto alla (mark "Škoda", viis tonni; see võtab koorma peale). Meile toodi laagrisse kapsapäid.

Mu poeg tõusis ilma minu [nägemata] voodist, ta ise põdes leetreid, kui tuli auto. Lund oli palju; keegi ei näinud, kui ta lipsas masina taha. Auto taganes ja lükkas ta, minu poja, lumehange ja hakkas teda seal rullima. Ja siis jooksis üks vanaeit minu juurde, hüüdis, et sinu poeg on auto all.

Ja sel ajal ütles keegi autojuhile, et laps on auto all. See laskis auto edasi ja minu Alekka tõmmati sealt lumehangest välja. See oli nii kohkunud, et läks siniseks. Käed ja huuled ja kõik muutus siniseks.

Meie laagris oli ülemisel korrusel sanitaarpunkt. Ma viisin lapse sinna. Nad võtsid [ta] sülle. Mulle öeldi: "Mine ära". Ja nad viisid lapse sauna ning andsid ravimeid ja töid [ta] süles laagrisse [tagasi] minu juurde. Ümber voodi pandi riie, et ta ei oleks näinud päevavalgust. Ja niiviisi lamas ta haigena kaks nädalat.

Siis ta paranes ja tast sai priske poiss, aga Jura oli kidur. Jura oli väga hea poiss, ta oli väga sõnakuulelik ja vaikne. Alekka oli sõnakuulmatu ja ulakas. Teda oli vaja päris kõvasti karistada.

Ema tõin haiglast ära. Ta oli kolm nädalat Lohja haiglas ja siis ma tõin ta jälle laagrisse [tagasi] ning taas oli kogu pere koos. Vaat, miline pikk teekond oli mul kodust Soome(ni).

12.

kaheksanneltoist päivää marttikūta neljälkūmmenennel kolmannel vuotta miul oli kaik pere kōs. tuli Pohjala. se oli mei^jjen pāmies, kumpa meitä laitto isännille. pojezdā (1) meitä panti Lohjas. ja müö lähetti vīs tunti amū matkā. minnū vieti Kes-Suomē Pieksämäen pitäjā Vanajan küllä. vastas minnū oli trenki.

mamman mie lasin Nārajärvel vagonast pois ja

hüsin: onko kettä vastas. oli kovin pimmè ja oli müöhäne aika, ükstoist tunti iltà. miulle vastais äni: on. ja mie tulin etes. mie en tietänt, milleses paikas on kunnalliskoti.

miun poika Alekka se kovin itki, että miks müö jätimmä ämmän. mie vastasin: elä itke, müö hänen lüvvämmä.

müö tulimma Nārajärven asemelle. oli kaks tunti üötä. meit oli vastas trenki. mie laskisin vagonast ja otin mollõt lapset vastà. ja küsüsìn milleselt miehelt: mis puoles on vagzala (2)? se miulle sano: mähkä sinne puolè, mis seisò juna (paravoza (3) vennäks, müö sanomma kera paravoza). vähän mātā mie mänin.

miulle tuli mies, fonari (4) käes, ja küsü suomeks: kuka (5) tās on`Haustova, kahen lapsen kera? mie vastasin: minä. (täma oli suomen murte.) hän otti miult matkalaukon, tšumadanan (6). ja mie otin kaht last, üht ühest käest ja toist toisest käest ja mänin ja itkìn.

(1) *pojezdà* ains. illat., vrd. vn. *поезд* 'rong'. - (2) *vagzala*, vrd. vn *вокзал* 'raudteejaam'. - (3) *paravoza*, vrd. vn *паровоз* 'vedur'. - (4) *fonari*, vrd. vn *фонарь* 'latern'. - (5) *kuka*, murdepärane on *ken*. - (6) *tšumadanan* ains. genit., vrd. vn *чемодан* 'sumadan'.

12.

Kaheksateistkümnendal märtsil neljakümne kolmandal aastal oli mul kogu pere koos. Tuli Pohjala. See oli meie peamees, kes meid toimetas taluperemeestele. Rongile pandi meid Lohjas. Ja hommikul kell viis läksime tee. Mind viidi Kesk-Soome Pieksämäe kihelkonda Vanaja külla. Vastas oli mul sulane.

Ena ma laskisin Naarajärvel vagunist välja ja hüüdsin: "Kas keegi on vastas?" Oli väga pime ja

(oli) hiline aeg, kell üksteist õhtul. Mulle vastas hääl: "On." Ja ma tulin edasi. Ma ei teadnud, millises kohas on vanadekodu.

Minu poeg Alekka (see) nuttis väga, et miks me jätsime vanaema [maha]. Ma vastasin: "Ära nuta. Me leiame ta üles."

Me tulime Naarajärve jaama. Kell oli kaks öösel. Meil oli vastas sulane. Ma laskusin vagurnist ja võtsin mõlemad lapsed vastu. Ja küsisin kelleltki mehelt: "Kuspool on jaamahoone?" Ta ütles mulle: "Minge sinnapoole, kus seisab vedur (paravoza vene keeli, me ütleme ka paravoza). Ma läksin natuke maad.

Minu juurde tuli mees, latern käes, ja küsis soome keeli: "Kes siin on Haustova, kahe lapsega?" Ma vastasin "Minä." (See oli soome murrak.) Ta võttis minult kohvri, sumadani. Ja mina võtsin kaks last, ühel ühest käest ja teisel teisest käest [kinni] ning läksin ja nutsin.

13.

istusimma müö hevoselle päälle. lapset miun peitetti polstri kera ja mie küsüsün suomeks: onko pitkä matka teijjen paikka. hän vastasi: koltkümmen kilometrä. hevone läks huimasti juoksema ja hirnu, että tahtoi rutti kottii. hänellä oli kois varsa.

miul istu oma laps süles ja sisarem poika se istu rinnalla. hän kuikutti itkè hiljakkaisè. müö mänimmä hüvin kümnenen kilometrä, ko miult poika sisaren küsü: müö emmä tält päs elätessä kottii. se oli aima metsä. müta mie en näht ko pün latvoja.

neljä tunti amù hevone seisattu krintsoin (1) että. trenki sano: tämä onki meijjen külä. vastä minnù tuli rouvva. sütetti pien lamppu, pantì leipä pövvälle eikä sitä leikattu, ja külmä hernerokka.

mie istun ja kaks lastki istut, ja leipä

emmä leikkä. tuli rouvva ja sano: miks tüö että süö? mie vastasin: ei ole leipä leikattu. hän leikkais leivän ja pani leipä astiä. müö maistetti vähäne. se miulle ei näüttist eikä lapsillekkä. ja müö noisimma pövvän takkant pois süömäta.

tila oli tehtü valmiks ja müö kolmen kes kävimmä ühelle tilalle ja annetti peittèks huonokkaine vaippa. hüö dūmatti, että miul on kaks tüttö ja noisòt heijjen poikà pikkaraist näntšittämmä (2).

mie noisín tekemä tüötä lāväs. lüpsin kaks-toist lehmä, süötin kolttoist sikkä, küstoist lammast ja pienen porsän. lāvätüöt ku hüö lop-puit, nīn mie läksin peltotöille, vot, mitä oli tüötä, sen trenkin kera kaikki kahen teimmä.

(1) krintsoin mitm. genit., vrd. vn крыльцо 'välistrepp'. - (2) näntšittämmä infinit., vrd. vn нянчить 'last hoidma'.

13.

Istusime hobuse peale. Minu lastele pandi karvatekk peale ja ma küsisin soome keeles: "Kas teie juurde (paika) on pikk tee?" Ta vastas: "Kolmkümmend kilomeetrit." Hobune hakkas (läks) kiiresti jooksma ja hirnus, et tahtis ruttu koju. Tal oli kodus varss.

Mul istus oma laps süles ja õepoeg (see) istus kõrval. Ta virises vaikselt nutta. Ma läksime kenasti kümme kilomeetrit, kui õepoeg minult küsis: "Siit ei saa me iialgi koju." See oli aeva mets. Muud ma ei näinud kui puulatvu.

Kell neli hommikul peatus hobune trepi ees. Sulane ütles: "See ongi meie küla." Mulle vastu tuli proua. Süüdati väike lamp, pandi lauale leiba ega seda lõigatud, ja külma hernesuppi.

Mina istusin ja kaks lastki istuvad, ning leiba me ei lõika. Tuli proua ja ütles: "Miks te

ei söö?" Mina vastasin: "Leib ei ole lahti lõigatud." Ta lõikas leiva lahti ja pani (leiva) taldrikule. Me natuke maitstesime. See ei maitsenud mulle ega lastelegi. Ja me tõusime lauast söömata.

Magamisase oli korda seatud ja me kolmekesi läksime ühte voodisse ning katteks anti vilets tekk. Nad mõtlesid, et mul on kaks tütar ja hakkavad nende väikest poega hoidma.

Ma hakkasin tööd tegema laudas. Lüpsin kahteist lehma, söötsin kolmteist siga, kuutteist lammast ja väikest põrsast. Kui laudatöö lõppes, siis läksin põllu tööle. Vaat, mis tööd olid, tegime kõik kahekesi sulasega.

14.

kakskümmenennel toisel nojabri tuhatta üheksä sattà neljäkymmenennel vijennel vuvvel meitä tuoti Nārajärven lāgeri ja siel müö uotelti kaks päivä ja kaks üötä, kunis sāti ešeloni (1) väkkè.

ešeloni oli neljäkymment vagonà ja tuoti meitä Vīpuri. Vīpuris otetti Suomen paravoza pois ja pantì meijjen paravoza; vagonat jäivät Suomen.

meitä tuoti Leningradi. müö olimma vīmesis vagonois ja meitä jätetti stantsà (2) Mòrina. sīnt pantì meitä hevosille pālle ja meitä tuoti ühtè küllä ...

jūlikūs neljäkymmenennel kuvvennel vuotta mie tulini kotti Vierterüvelle. tās eli jo vīs perettä, sīn oli jo suomalaisi ja vellasi ja mie tulini kuvvennèks perrèks. müö tulimmi kotti. sīhe loppu tämä kirjotus.

(1) ešeloni ains. illat., vrd. vn эшелон 'ešelon'. - (2) stantsà ains. illat., vrd. vn станция 'jaam'.

Kahekümne teisel novembril tuhande üheksasaja neljakümne viiendal aastal toodi meid Naarajõe laagrisse ja seal me ootasime kaks päeva ning kaks ööd, kuni saadi ešeloni rahvast.

Ešelon[is] oli nelikümmend vagunit ja meid toodi Viiburi. Viiburis võeti Soome vedur ära ja pandi [ette] meie vedur; vagunid jäid Soome [omad].

Meid toodi Leningradi. Me olime viimaseis vaguneis ja meid jäeti Morini jaama. Sealt pandi meid hobuste(le) peale ja meid toodi ühte külla ...

Juulikuus neljakümne kuuendal aastal ma tulin koju Viertüvele. Siin elas juba viis peret. Seal oli juba soomlasi ja venelasi ja ma tulin kuuendaks pereks. Me tulime koju. Sellega lõppes see kirjapanek.

Пауль А л в р е
(Тарту)

ВОСПОМИНАНИЯ ФИННОВ (ОБРАЗЦЫ РЕЧИ)

Р е з ю м е

Вышеприведенные тексты финской речи записаны автором летом 1969 и 1970 гг. в деревне Вердия (Viertüve) Кингисеппского района Ленинградской области.

Сказательнице Эстери Мартыновне Куриловой было в 1969 году 62 года, а ее сестре Антонине Мартыновне Хаустовой - 59 лет. Тексты представляют интерес с точки зрения грамматики и словарного состава финского языка. В рассказах сестер Э.М. Куриловой и А.М. Хаустовой встречается множество русских заимствований; они анализируются в примечаниях.

Paul Ariste

(Tartu)

VADJA KEELT JÕGÕPERÄLT

Olin haiglas 1988. aasta novembris. Samal ajal oli sinna ravile tulnud 1935. aastal sündinud Niina Lenivenko Vadjamaa Jõgõperä külast, kellelt olin varem vadja keelt kirja pannud. Niinale oli arst öelnud, et haiglas on ka vadja keele harrastaja Paul Ariste, kelle palatisse ta võiks sisse astuda. Niina tuligi mind kaema. Mõlemal oli hea meel, et võisime vadja keeles pajutada. Tahtsin vadja keelest midagi talletada. Viilets tervis ei lasknud seda teha. Palusin siis Niinat, et ta kirjutaks mulle vadjalaste toitudest. Andsin talle vihiku ja pastaka ning ütlesin küsimusi. Teadsin, et ta on pädev vastama, kuid ei tunne foneetilist kirja. Ta lubas kirjutada vene tähtedega. Ta oli postiametnik ja tundis hästi vene kirja. Niina oli oma "noorusel" vaatamata küllalt hea vadja keele kõneleja. Nagu ilmses, üritas ta kõike kirja panna täpselt. Ainult häälikute kvantiteeti ei osanud ta rahuldavalt märkida. Kui lugesin kirjapanekud läbi, lisasin neile Niina hääldamise järgi õiged kvantiteedisuhted. Niina põlvneb Jõgõperä vadjalaste Filimonovite suguvõsast. Ta kadunud mees oli olnud ukrainlane. Sellest siis ukraina perekonnanimi Lenivenko.

20. sajandi alguses pani jõgõperälane Dmitri Tsvetkov oma keelt kirja vene tähtedega. Sajandi lõpul tegi seda taas teine jõgõperälane.

Osutamaks Niina vadja keele oskust ning talletusvõimet, esitatakse mõned tekstinäited.

1. Селянк. латкосэ рикон кэлмэд кана муна. Сиз лейкон хеносси вяхйзе пеккя. я тож пан латкосэ. сиз пан кахс лузикка явоа. сиз валан пимя пяле, сола вяхйзе. а сиз кэйг увясси сеготэн и валан рехтелилэ. и пан ахьёсэ.

śelāṅk. lāt̄kōsē rikon kel̄met kanamunā. siz

leikon hēnossi vähäizē pekķā. ja tōš pān lātķōsē.
siz pān kaks luzikkā javoa. siz valan pīmā pālē,
sōlā vähäizē. a siz ķeig üvässi segotēn. i valan
rehtellīlē. i pān ahjōsē.

Seguroog. Kaussi löön katki kolm kanamuna.
Siis lõigun peeneks natuke pekki. Ja ka panen
kaussi. Siis panen kaks lusikat jahu. Siis valan
piima peale, soola natuke. Aga siis kõik segan
hästi. Ja valan pannidele. Ja panen ahju.

2. Киселя техя кэйкис марьёс. Евикэс ки-
сель. евикэс панна веттесе и панна чихума, вяхй-
зе чихуа. я сиз марьед тряксита и ласса ляпи. сиз
панна сукурлива я анэта вель вяхйзе чихуа. сиз
панна мамун явоа. и кисель он валмиз.

kišelā teħħā keikiš marjoš. jevikeskišel.
jevikes pannā vettēsē i pannā čihumā. vähäizē
čihua. ja sis marjet trāksitā i lassā läpi. sis
pannā sukurlīvā ja annetā vēl vähäizē čihua. sis
pannā māmunjavoa. i kišel on valmiž.

Kisselli tehakse kõigist marjust. Jõhvika-
kissell. Jõhvikas pannakse vette ja pannakse
keema. Natuke keeda. Ja siis marjad purustatakse
ja lastakse läbi (sõela). Siis pannakse peensusk-
rut ja lastakse veel natuke keeda. Siis pannakse
kartulijahu (= kartulitärklist). Ja kissell on
valmis.

3. Пиим панна хаппэнэма. сиз кор вытэта
вялля. и luzikeķa segotēta ni kauģa, kuniz toēb
вэй.

pīm pannā ħappenema. sis kōr vetētā vällā i
luzikeķā segotēta nīkaugā, kunis toēb vei.

Piim pannakse hapnema. Siis koor võetakse
välja (= ära). Ja lusikaga segatakse niikaua,
kuni tuleb võli.

Niina Lenivenkolt on etnograafiaandmeid 24
talletuses, mis peaaegu kõik käsitlevad toitude
hankimist ja valmistamist. Ta on pannud kirja ka
kõigi 10 Jõgõperä külas elavate nimed, kes 1988.
aasta lõpus oskasid pajatada ning pajatasid oma-

vahel vadja keelt.

Niina on olnud leidlik mõnede vadja vokaalide märkimisel vene tähestikus. Vadja *ä* on märgitud järjekindlalt *я*-ga: *пяле* = *rāle* 'peale', *вялля* = *vällä* 'välja, ära', *техя* = *teχ'ä* 'tehakse', *песся* = *ressä* 'pestakse', *вяхяйзе* = *vähäize* 'natuke' jne. Vadja *õ*-d (eesti *õ*) tähistab üldiselt *э*: *кэйкис* = *keikiš* 'kõigist', *вэй* = *vei* 'või', *кэва* = *keva* 'kõva', *ахьёсэ* = *ahjõsē* 'ahju'. Raskusi on olnud ü siirdmisega. Sõna alguses on selle asemel vene *у*, sõna sees konsonandi järel *ю*: *увясси* = *üvässi* 'hästi', *чюля* = *čülä* 'küla', *хю* = *hü* 'nemad, nad'.

Raskusi on olnud vadja keele pikkade häälikute, eriti just pikkade vokaalide märkimisega. Rõhulisi ja rõhutuid pikki vokaale on Niina tavaliselt märkinud lühikeste häälikutena: *пан* = *rān* 'panen', *панна* = *rapnā* 'pannakse', *пимя* = *rīmā* 'piima', *латкосэ* = *lātķõsē* 'kaussi', *лузика* = *luzikkā* 'lusikat', *ахьёсэ* = *ahjõsē* 'ahju', *ветэта* = *vetetā* 'võetakse', *чихума* = *čihumā* 'keema', *лампад* = *lampād* 'lambad' jne. Ainult üksikjuhtudel on pikka vokaali märgitud kahe tähega: *пиим* = *rīm* 'piim', *рооп* = *rōp* 'puder', *сааб* = *sāb* 'saab'. Selle märkimisviisi eeskujuks on ehk olnud soome või eesti keel. Kui vadjalased olid Saksa okupatsiooni ajal pagendatud Soome, oli Niinagi viidud sinna, kus ta oli olnud soomekeelses algklassis. Eesti keelega on tal olnud kokkupuuteid postiametnikuna.

Vadja keele lühemaid ja pikemaid konsonante on Niina osanud eraldada. Tal on *какку*, *какуд* = *kakku*, *kakud* 'kakk, kakud', *вэтта*, *вэтэта* = *vettä*, *вететā* 'võtta, võetakse', *мусиккэ*, *мусиккэд* = *musikkē*, *musikkēD* 'mustikas, mustikad', *вацца*, *вацад* = *vassa*, *vasad* 'vats, vatsad', *песся* = *ressä* 'pestakse', *песя* = *pesä* 'pesa', *каннэта* = *kannētā* 'kantakse', *канна* = *kanna* 'kanna', *лиха* = *liχa* 'liha', *лиххасэ* = *liχāsē* 'lihasse' jne. Pika konsonandi kirjutamises on siiski eksimusi, nagu *ланту* 'kaalikas', *анэта* 'antakse', kus peaks ole-

ma лантту = лантту, аннэта = аннетā jne. Kui vad- ja keeles on esinenud heliline või poolheliline konsonant, on Niina selle märkinud vene keele helilise konsonandi vastega: тыйээд грибад = teized gribaD 'teised seemed', калад = калаD, калад, вяхяйзэ = vähäizē 'natuke' jne. Teoretiseeriv eksimus on olnud tõik, et passiivi vormides on kasutatud üksnes tuletist -т, kuigi seal võib esineda ka pikema klusiiliga tuletis: лейкати, peaks olema лейкатти = leikattī 'lõigati' jne.

Jõgõperä oli omal ajal kakskeelne küla, mille ühes otsas kõneldi vadja ja teises isuri keelt. Küla viimaste vadjalaste emakeeles on isuri sõnu. Nõnda on Niinalgi хю 'nemad' < isuri hū ~ hō, hēnossi 'peeneks' < hēno 'peen' jne.

Niina Levinenko kirjapanekust võib kokkuvõtlikult nentida, et kuigi see vadjalane pole filoloog ega saanud lingvistilist koolitust, on ta siiski üsna hästi talletanud oma hääbuvat keelt. Mõnel määral on ta ehk võinud jälgida nende fenougristide vadja keele transkribeerimist, kes on teda kasutanud keelejuhina.

Пауль А р и с т е

(Тарту)

ЗАПИСИ ВОДСКОЙ РЕЧИ СЕЛА КРАКОЛЬЕ

Р е з ю м е

Находясь в больнице в ноябре 1986 года автор попросил записать русским шрифтом свою водскую речь пациентку Нину Ленивенко. Публикуююяты примеры записи с комментариями.

Heinike H e i n s o o
(Tartu)

NÄITEID VADJA KEELEST

1989. aasta suve seisuga on vadja keele kõnelejaid 62. Nende keeleoskus on väga erinev, samuti vanus. Kõige vanem vadja keele kõneleja on sündinud 1898. aastal, kõige noorem 1935. aastal. Enamus neist on pärit põlistest vadja perekondadest. Esitatavad tekstid on pärit kahelt Jõgõperä küla vadjalaselt. Dunja Mihhallova on sündinud 1910. aastal Jõgõperä külas. Tema ema Mat'õ Gerassimova on olnud informandiks prof. P. Aristelle. Tema üks isapoolne onu Dimitri Tsvetkov on õppinud Tartu Ülikoolis ja temalt on valminud käsikirjaline vadja keele grammatika, mis on Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesektoris. Dunja Mihhallova elab üksi. Kuna ta näeb halvasti siis käib ta harva kodunt väljas ja tema põhiline suhtlemiskeel on vadja keel veel praegugi. Vestlus on lindistatud 1988. aasta suvel.

pajata j e g e p e r ä tšülässä.

ennepi eli sūr tšülä. en miä mälehdä, kui pal'1'õ taloja eli. no pōl tšülä eli vad'd'alain, a tein pōl tšülä eli ižorka. inkerilaizet sjaravno. pajatatti sōmessi vai pajatatti sitä ižorkkā. a mū emma vad'd'alaizeD. ühz vald eli kuniņkvalt, tein eli herrvald. herrvald eli ižorkaD, a kuniņkvald eli vad'd'alaizeD. herrvaltā eli pōl tšülä. se eli raja. herrvalt tšäütī eri karjaZ. meil elti emat taloD. jekā taloī eli lehmä. škoulu eli kuza on paraikotši se goluboi. kahz goluboit škoulū eli. ühz on kahskertain, tein on ühskertain. voť neiš škouluiz ēstā nel'1'ä vōtta i tšäün tätä i sis sūrēpaš škouluZ. srēdneje

obrazovañje. vīz vōtta. vėl uhz vōs piti tsävvä, sredne obrazovañe. tuli se, revol'ūtsia tuli. piti keig einākā mahzā i vanepil eb ellu migässā. škoulu on tehtü enne minnuu taitā. čerikko kehtal ontši nüt kase škoulū kōt keik tehtu.

a kalmot siäl ellätši tšerikkō tüven. tū vet' näittä meijē kalmoiD. kunni miä mälehdän, ain ellā siäl.

Räägi Jõgõperä külast.

Enne oli suur küla. Ma ei mäleta, kui palju majasid olid. Noh, pool küla oli vadja, teine pool küla oli isuri. Ingerlased ikkagi. Rääkisid soome keeles või rääkisid seda isurit. Aga meie oleme vadjalased. Üks vald oli kuninga vald (tsaari maad), teine härra vald (mõisa maad). Härra vald olid isurid, aga kuningavald olid vadjalased. Härra valda oli pool küla. See oli piir. Härra vald käis eri karjas. Meil olid oma talud. Igale talule oli oma lehm. Kool oli, kus praegugi. See helesinine. Kaks helesinist kooli oli. Üks oli kahekorruseline, teine on ühekorruseline. Vaat neis koolides esiteks neli aastat käisingi seda (seal koolis) ja siis suuremas koolis. Keskkaridus. Viis aastat. Veel üks aasta tuli käia - keskkaridus. Tuli see, revolutsioon tuli. Tuli kõik heinaga maksta ja vanematel ei olnud, millest. Kool on tehtud enne mind vist. Kiriku kohal ongi nüüd need kooli majad kõik tehtud.

Aga surnuaed seal ongi kiriku juures. Te ju nägite meie surnuaeda. Kuni mina mäletan, alati on seal.

miltein tšerikko teil eli?

čerikko eli meil üvä, bordõvei. Čerikko meil eli näet siäl rannaZ. sinne on tehtü klüba, čerikkõsē. puin čerikko eli. kase tõž eli enne minū aikā. en mälehdä, kenz tämä eli tehtü. venäi čerikko. mū elemma pravoslavneje. venäi čerikkoz on keig risitettü meid. čerikkoš tšäutī jeka pühä. ja vėl praznikot kenz eltī. i välipühäd

ellā. i ehtagon tšäütī tšerikkoZ. senotšnoit
kutcuttī. samas tšerikkoz eli. i ehtagon i ommi-
gol eltī tšerikkoZ. kahs kertā. pevcad laulettī.
tšäütī tšerikkoz eppemaz laulamā. sōmē tšerikko
eli n a r v u z i Z. meijē tšülās sōmalaisīd eb
ē. meil eltī keik pravoslavneje. i ižorkad i
vad'd'alaizet keik eltī üht vērā, ühd uskoa.

meil eli lusti tšerikko. süämmez eli kevas
lusti. obrazad eltī keik kullitetuD. djačkad i
djakon eltī papi apinikaD. ne keik vētī. pappi
eli siäl mäe päl, siel metsänalla, l i m m o -
n a t k a l l a. l i m m o n a t k a on mäen
alla, a tämä on mäe päl, eli siäl. niku meijē
kōttši, eb ellu mittā parepā. pere eli sūr. papi
eli kahs tüttöä i kelmet poikā. vīz lassa. ühz
on, k i n g i s s e p p ä z eläB. ühs settā
tapettī. venäläin eli. lahzet keig venäissi paja-
tettī. papi tüttö tšäi minūkā parveš škouluz. mi-
nūkā eli ühd ittšā. nämä sōmessi evät pajatettu.
veib ella arvettī.

Missugune kirik teil oli?

Kirik oli meil hea, punakaspruun. Kirik oli
meil näed seal, rannas. Sinna on tehtud klubi,
kirikusse. Puukirik oli. See oli ka enne minu
aega. Ei mäleta, kuna see oli tehtud. Vene kirik.
Me oleme õigeusklikud. Vene kirikus on kõiki meid
ristitud. Kirikus käidi igal paastulJa veel kui
kirmesed olid. Ja vahepaast on. Ja õhtul käidi
kirikus. S. kutsuti. Samas kirikus oli. Ja õhtul
ja hommikul olid kirikus. Kaks korda. Lauljad
laulsid. Käisid kirikus õppimas laulma. Soome
kirik (luteriusu kiri) oli Narvusis. Meie külas
soomlasi ei ole. Meil olid kõik õigeusklikud.
Isurid ja vadjalased, kõik olid üht usku.

Meil oli ilus kirik. Sees oli väga ilus.
Ikoonid kõik viidi (ära). Papp elas seal mäe
peal, seal metsa all, Limmonatkal. Limmonatka on
mäe all, aga tema on mäe peal, elas seal. Nagu

meie majadki, ei olnud midagi paremat. Pere oli suur. Papil oli kaks tütart ja kolm poega. Viis last. Üks on, Kingissepas elab. Üks tütar käis koos minuga koolis. Munuga oli ühe vanune. Nemad soome keelt ei rääkinud. Võib olla said aru.

kuza eled elänüd?

kase on māmā koto. māmā eb ellu hūttorilla. se eli mehē koto siäl. kruntilla, meiī kutsuttī. päle kūetšūmmenē jo on. miī eli kahsteištsēmed vōt ku kassē tulimma. nūd mil on seitsetšūmed nel'1'ā. kūstšemet kahz vōtta on kazeļ kōl. enne settā vet' tōtī keik kruntild vällā, sis tein tšülāsē. siel tšehš tšülāz on meiĵē koto. mēs ku tapettī, siz ajettī vällā sielD. siz miā tulin māmale. pēnē lahžēkā. miī eli vaš nel'1'ā kūd lahZ. mēs settā tapettī. mām eli ūhzinā. mām vetti kottō. tāt jo eli kōlluD. kruntil eli ūvā. meiļ eli pere sūr. meiļ eli vėl tšütü - mehē veli i vel'1'ēnain i kelmed nattō.

seā aikan ēstā mū elimmä kassen, siz elimma s o m e s, siz elimma j a r o s l a v s k a - j a z ja sis k u k k u z i z elimmä. kassen evād annettu elāmis. eb ē venē passi. izorkā passi on nūt tōž. k u k k u z i s pajatettī izorkā. vaissi ūhs pere eli, miā da māmā.

Kus oled elanud?

See on ema maja. Ema ei olnud talus. See oli mehe maja seal krundil, meiļ kutsuti. Üle kuuekümne juba on. Ma olin kaheteistkümneaastane, kui siia tulime. Ma olen nüüd seitsmekümneneljane. Kuuskümmend kaks aastat on sellel majal. Enne sõda ju toodi kõik krundilt ära, siis tōin külla. Seal kesk küla oli meie maja. Mees kui tapeti, siis aeti sealt välja. Siis mina tulin ema juurde. Väikese lapsega. Mul oli alles neljakuune laps. Mees sõtta tapeti. Ema elas üksinda. Ema võttis majja. Isa oli surnud. Krundil oli hea. Meiļ oli pere suur. Meiļ oli veel küdi - mehe

vend ja venna naine ja kolm nadu.

Sõja ajal me olime alguses siin, siis olime Soomes, siis olime Jaroslavskajas ja siis Kukkusis elasime. Siin ei antud elamist, ei ole vene pass. Isuri pass on nüüd ka. Kukkusis räägiti isuri keelt. Vadja keeles üks pere oli, mina ja ema.

kui s o m e v e t i ?

pojezdakā v e t i terve ešalon. b a l t i porttū. i b a l t i porttus pantī laivā. tšen se kottō tahob vällā. koto jäi kannf. miä nüd eļen köuhā. mil poig meni sinne, naizelle i koko minū imenje i keik veī sinne i siāl tāmā kōli. i mil eb ē mittā nüD. a siz meil eli keikkā pal'1'o. i uhz jäi avō, lukkō en pannut, ku kotta mänin vällā. kui siz eb ē žāli. idgin i menin. v e t i. kui pal'1'o siā vetad mukkā. sepeid menikkaisī vetin.

s o m e z a e l i m m a e u r a j o e l l a, se on u b o t a n i t š e s k o v o z a l i v a. linna, teijē vīzi on linna? linna on r a u m a. kahessateššūmed verssā r a u m a s s a. m ā e l i m m a l ā g e r i s k o k o a i k ā, l ē r i Z e b e l l u p a l ' 1 ' o p e r e i D. t š e l e l t i m o k o m a t p e r e d n i k u m i n u l. m i n u l e b e l l u t t š e n t e t š i. m i ä ü h z i n ā. m ā m e l i v a n a i p o i g e l i p ē n. p o i g a l e l i v a s k e l m e d v ō t t a. m i ä t e i n l e i r i s t ū t ā. m i ä p e s i n s e p p ā l e r i Z. s e, b r a t š k a e l i n.

m ū s o m e z a s ō m e t š e r i k k o š t š ä ū m m ā. s o m e z o n ū š t š e r i k k o. s o m e s t š e r i k k o z i s u t ā. i j e k a e n n e l o n t š i r i t š ä e Z. t š i r j a š k e i k k i l a u l e t ā. t š e t o n t š e r i k k o s, k e i k l a u l t ā. a m ū e m l a u l a n n e D.

Kuidas Soome viidi?

Rongiga viidi terve ešelon. Balti sadamasse. Ja Balti sadamas pandi laeva. Kes siis kodunt tahab ära. Kodu jäi niiviisi. Mina nüüd olen vaene. Mul poeg läks sinna, abiellus, ja kogu minu varandus ja kõik viis sinna ja seal ta suri. Ja mul ei ole midagi nüüd. Aga siis meil oli kõike palju. Ja uks jäi lahti, lukku ei pannud, kui kodunt ära läksin. Kuidas siis ei ole kahju. Nutsin ja läksin. Viidi. Kui palju sa võtad kaasa. Riideid mõningaid võtsin.

Soomes olime Eurajoel. See on Botnia lahe juures. Linn, teie keeles on linn? Linn oli Rauma. Kaheksateist versta Raumast. Me olime laagris kogu aeg. Laagris. Laagris ei olnud palju peresid. Kel olid sellised pered nagu mul. Mul ei olnud, kes tegi (tööd). Mina üksinda. Ema oli vana ja poeg oli väike. Poeg oli alles kolmeaastane. Mina tegin laagris tööd. Ma pesin riideid laagris. See, pesunaine olin.

Me Soomes soome kirikus käisime. Soomes oli uus kirik. Soomes kirikus istutakse ja igal inimesel on raamat käes. Raamatust kõik laulavad. Aga meie ei laulnud.

mitä teittä perrä sea?

perrä s o m e meit tōtī j a r o s -
l a v s k a j ā s ē. ilmā rahā, eb ellud mittā
siZ. pojest tuli sinne r a u m ā, tšäütī sāt-
tamaz i j a r o s l a v s k a j ā s ē tōtī.
üvä tū ēs lähtem annettī. j a r o s l a v s -
k a j ā s sain tātā, što minū koto on terve.
j e g e p e r ä l eltī keik kōt tervēD. tšennid
vet' ep tātännū, tšenē kōd evat tervēD, tšēl evād
ē. siz vētī sinnē kuza sai elā. siz ize tširju-
timma tänne, sis saimma tātā, što koto eli terve.
siz lastī kottōsē, j a r o s l a v s k a j a s -
s a. kottō tulīn, siz vovvē elin koton i sis
tagaz vētī väl'l'ä. eb ē passī, eb e venälāin.
k u k k u z i on kahessateššemed verssā.
k u k k u z i s sai elā, a j e g e p e r ä l

ep s̄anuD. k̄uz v̄otta elin k u k k u z i s s̄iz, sis tuli lupa kottō. keik̄ mentī t̄šen kuhē sai tilā. eb va k u k k u z i z ē. siz mentī t̄šet kuhē. i ā v i k k ō, i m a n n o v k ā, i sinnē n a r v ā, i i v a n g o r o d ā, t̄šen kuhē sai tillā. t̄šēl̄ elti ižorskie pasportā, keik v̄etī. l̄ikā vāhā tuli tagaz.

ühē vovvē elin koton. mia elin rebaK. talvi rebaK. talvel elin tūZ. mereit tulin i kehaI k u k k u s I lähzin. perrā seā elin ühē vovvē, sis ku k u k k u z i z elin k̄uz v̄otta, sis ku k u k k u z i s̄ tulin kottō, siz v̄el elin k̄uz v̄otta merel. kahšteššemmed v̄otta on keik kassen merel eltu. nōttikā p̄uzimmā kallā. kahšteššemmed v̄otta elin merirebakka. no ennē setā elti mehed, no ku seāaika, mehet tapetti, siz jātī vanad meheD. t̄sed elti vanad mehet - kak brigadir, rebatski kolhoZ. perrā seā nōrīd mehīd vet' eb ellud vel t̄settā kotona. vait poikazeD, kummal elti seitseteiššemmed v̄otta. minū poik s̄üntū perrā mehhē. minā tätā s̄atin näed emā stantsasse, settā v̄etī odinnatsatovo janvarja. ühsteššemettemel, a poik s̄untū nel'1'äteššemettemel janvaril. tämä kōli gospitaliZ. ühzinā kazvatin. kokō maailmā hulkkuzin tämäkā.

emā t̄šelel miä en tā ühd laulua. venäissi laulzimma. meijē lahzed jo enepä s̄õmessi evät pajatettu. lahzed venäjāssi. lahzikā pajatimma ain venäjāssi. piti venäjāssi epettā. venē vātši keik tuli ümpär. meijē t̄šēlī škoulū eb elluD. i t̄širjeid eb ellud mittā. s̄õmalaizil näed ellā. heil̄ on emā, kui se jutellā, rippikoulu, s̄õmalai-

zet kutsutā. heit siäl epetētā emāl tšēlellä, a meid eväd.

Mis te tegite peale sõda?

Peale Soomet meid toodi Jaroslavskajasse. Ilma rahata. Ei olnud midagi siis. Rong tuli sinna Raumasse, käidi saatmas ja Jaroslavskajasse toodi. Hea töö eest mullikas anti. Jaroslavskajas sain teada, et maja oli terve. Siis lasti koju, Jaroslavskajast. Koju tulin, siis aasta olin kodus ja siis tagasi viidi ära. Ei ole passi, ei ole venelane. Kukkusisse on kaheksateist versta. Kukkusis võis elada, aga Jõgõperäs ei võinud. Kuus aastat olin Kukkusis siis, siis tuli luba koju. Kõik läksid, kes kuhu sai ruumi. Mitte ainult Kukkusisse. Aavikosse ja Mannovkasse ja sinna Narva ja Ivangorodi, kes kuhu sai ruumi. Kellel olid isuri passid, kõik viidi. Väga vähe tuli tagasi.

Ühe aasta olin kodus. Ma olin kalur. Talvekalur. Talvel olin tööl. Merelt tulin ja kohe Kukkusisse läksin. Peale sõda olin ühe aasta, siis Kukkusis olin kuus aastat, siis kui Kukkusist tulin koju, siis veel kuus aastat merel. Kaksteist aastat kokku on siin merel oldud. Nootadega püüdsime kala. Kaksteist aastat olin merekalur. No enne sõda olid mehed. Noh, kui sõja aeg, mehed tapeti, siis jäid vanad mehed. Kes olid vanad mehed - brigadiriks, kalurikolhoos. Peale sõda noori mehi ju ei olnud veel kedagi kodus. Ainult poisikesed, kes olid seitsmeteistkümneaastased. Minu poeg sündis peale meest. Mina saatsin teda näed oma jaama, sõtta viidi üheteistkümnendal jaanuaril. Üheteistkümnendal, aga poeg sündis neljateistkümnendal jaanuaril. Ta suri hospitalis. Üksinda kasvatasin. Kogu maailma käisin läbi temaga.

Oma keeles mina ei tea ühtki laulu. Vene keeles laulsime. Meie lapsed juba enam soome (vadja) keeles ei rääkinud. Lapsed vene keeles. Lastega rääkisime alati vene keeles. Pidi vene keeles õpetama. Vene rahvas kõik tuli übere. Meie keeles kooli ei olnud. Ja raamatuid ei olnud midagi. Soomlastel näed on. Neil on oma, kuidas seda öeldakse, *riippikoulu*, soomlased kutsuvad. Neid seal õpetatakse omas keeles, aga meid mitte.

Dunja Mihhailova keel on väga puhas. Ehkki ta nimetab ennast ja oma vanemaid vadjalasteks, on kohati enesenimetusega segadust. Ümbruskonna vene rahvuse mõjul nimetavad vadjalased ennast sageli isegi *ižorkaD* ja kui on vaja vahet teha, kas nad *pajattavaD* või *läkkäväD*, s.o. kas nad on vadjalased või isurid, alles siis öeldakse, et *mü glemma vad'd'alaizeD* 'me oleme vadjalased'. Soomlastest eristatakse ennast tavaliselt alati juba seetõttu, et soomlased on luteriusulised, aga siiski on Dunja Mihhailovagi kord rääkinud *meije lahzet sõmessi evät pajatettu* 'meie lapsed soome keelt ei rääkinud'.

Enamus venepärasusi on seotud usulise sõnavaraga: *pravoslavneje, obrazaD, djakona, djatškaD, vëra* (ka *usko*). Üsna tavaline on kuupäevades arvsõna venekeelne kasutamine. Dunjagi on seda korra teinud, aga järgmises lauses nimetas ka arvsõna juba vadja keeles.

Хейнике Хейнсоо
(Тарту)

ОБРАЗЦЫ ВОДСКОЙ РЕЧИ

Резюме

Опубликованы тексты, содержащие воспоминания информанта Дуни Михайловой, 1919 г.р., с. Краколье. В текстах говорится о типичной судьбе води и о селе Краколье, которое было церковным центром и центром образования.

KAMASSILAISIA TEKSTEJÄ IV

Seuraavassa jatketaan viimeiseltä kamassin kielenoppaalta Klavdiya Plotnikovalta vuonna 1964 nauhoittamieni tekstien julkaisemista (edelliset erät ks. Fenno-ugristica 2, 3, 13).

1. d'žiié·nō t^céine·ñ k^caža·m iné·zi³. žiié·ñ burā·? na'da
iḡ·k^c enžiittē³, t^cùš enžiittē³, šamna·k^c nādḡ enžiittē³. nādḡ
uá· enžiitte, nādḡ iḡ·k^c enžiittē³, nādḡ k^caià·k enžiittē³, nādḡ
munū·i³ enžiittē³, šamnā·k^c nādḡ enžiittē³, nādḡ aspā³ enžiittē³,
mēn ežiittē³ nādḡ, muv^c·ttu·k ežiittē³ nādḡ, nādḡ bēittū· ežiittē³,
daḡā·i·iži³ tē³ nādḡ³.

2. i·ážoma³, Ik^c·k^cerġā·ra³, a·ttō munō·rāžm^c·t^cnāñ! i·I·
d'ž!·ō·ra³, i·Ik^c·k^curū·ma³!

3. Iššāma³! aḡnō·ža³ pōž^c·bar, šāma³ pōž^c. Dēñ uġā·nda i·k^cō·
šāma³ pōž^c.

4. mōñ tuiō·k^caža·m šumyrā·no³, a·t^cōñ mā³naž·aḡnō·, i·ážo·
ma³! mōñ mbēlibū^c·t^cnāñ tētžē·ñ, dḡḡžittē³ mežē·m·t^cnan.

5. t^cāžžin šo'Bi³ mōñ t^cuġānbē³. mōñ mōmb'ā·m: "iḡpē·k^c·
kunō·žziittē³!" Dḡḡžittē³ mo·mb'ā·m: "aḡō·ra³! pod'·i· aḡō·ržiittē³

1. В-тайгу сегодня пойду на-коне. Где мешок? Надо хлеба положить, соли положить, ложку надо положить. Надо мяса положить, надо хлеба положить, надо масла положить, надо яиц положить, ложку надо положить, надо котел положить, собаку надо взять, ружье взять надо, топор взять надо, нож взять надо.

2. Не балуйся, не кричи, а то бить-буду тебя! Не плачь, не сердись!

3. Не ври! Сидишь все, врешь. Ты очень много врешь.

4. Я сейчас пойду на-тот-край, а ты дома сиди, не балуйся! Я что-нибудь тебе принесу, тогда дам тебе.

5. Вчера пришла моя родня. Я сказала: "Ложись спать!" Тогда сказала: "Ешь! Поди есть охота." Он сказал: "Яйца кушать! Я в-избе ел

ezrōtta." dē membī: "munē.i' amō.rzittīn! mīn t'urāfan amb'ā.m. dēm." "dīggettē. iḥḥē. k'unō.rzittīm! manḥē'ḥḥē'm. irttē.n. uptub'ā.m, šomurā.n. mḥḥē.m. šob'ā.m, dē'n' mḥḥē'ā.m. "uptā. amō.ra dēh namzō. aḥḥēt! šut igē, kḥḥptē. igē, munui, iḥḥē.k. amō.ra, amnā. "dēzu.ḥḥē, buzaiḥḥē, dīggettē. amnō.bi amō.rzittī. dīggettē. k'āzā:d'žurbī. a.mēh buzaiḥ'ā.m.

6. mēh k'aradžā.n moztšā.no mēb'ē.m, buzaib'ā.m. šišḥḥē. buḥḥī, d'žibḥḥē. bu.šāban ib'ē.m, kuinē.k ib'ē.m. moztšā.gā šob'ā.m, t'užō.i šo'ḥḥē, mḥḥē syrdyb'ā.m, uga.nda t'arā.rtu'pām, sama'žū.ḥḥē i kunō'žū'pām.

7. teine.hna mēn kaža.m beškē. iḥḥē, beškē. detāḥ.m. degettē. buzāḥ.m, tuš'šā.r'l'i:m.baḥ, degettē. tuš't'ārḥ. iḥḥē, degettē. amzittī. ḥ mōžna.

8. k'oḥbar amnō.ka'pī.bar, ugā.nda jezēri:k, arā. be'pī., ugē.nda ikkō. be'pī., sa'ma'žū'pī.bar, mūt-mūt kudō.nzta'pō. mēh Dēh amnožb'ā.m. "amnō.'" memb'ā.m. mēh mo.omb'ā.m: "ik'kudō.nza', amnō.'"!

9. amnō. sēgibū. bušsittē. serēpnē. i'pō.ka'pō, endī. sēgibu.ḥḥē! muno'i. iḥḥē.ka'pō'ī, iḥḥē.k amā.ḥḥē, uia. amā.ḥḥē, k'ōža amā.ḥḥē! munū. i'pō.ka'pō, amā.ḥḥē, kaiā.ḥḥē amā.ḥḥē, uḥḥō.ma amā.ḥḥē, namzōgā. šūt amā., k'ōža amā.ḥḥē!

это." "Тогда ложись спать!" Я легла. Рано встала, на-тот-край ходила. Пришла, ему сказала: "Вставай, ешь там кислое молоко! Молоко есть, ягоды есть, яйца, хлеб. Ешь, садись!" Принес, умылся, тогда сел есть.

6. Я вчера в-баню ходила, мылась. Холодная вода есть, горячая вода. Мыло взяла, рубаху взяла. Из-бани пришла, корова пришла, я подоила, очень устала, упала и заснула.

7. Сегодня я пойду грузди собирать, груздей принесу. Тогда вымою, посоло все, тогда усоеет все, тогда есть и можно.

8. Начальник ведь сидит ведь, очень пьяный, вино пил, очень много выпил, упал ведь, по-матерному ругался. Я его посадила. "Сиди!" говорю. Я сказала: "Не ругайся, сиди!"

9. Садись чай пить! Сахар лежит, клади в-чай! Яйца лежат, хлеб ешь, мясо ешь, рыбу ешь! Яйца лежат, ешь, масло ешь, сметану ешь, кислое молоко ешь, рыбу ешь!

10. tāldžin mŋn t^cū tažē·rbiba' iné·zi. šedē·koptō. embi³ī. ,
oné³ tebē. , mŋn_buṣpū·membē·m. tažē·rbiba³.

11. nādo mṇnā·iamā' šo:³šittē. , pṛṛā· šo:³šittē, nādo kuine·k
šo:³šittē izittī. , nādo, pi³mē. ' šo:³šittē, a_ṭo meṇ nīm_bar šērziṭte
naja·umbida nāga.

12. meṇ k^caža·m k^ca z ā · ṇ t u r ā · ṇ n ē ī. nādo, ipē·k
izittē. , nādo, sérépnē. izittē. , nādo, mužttuktū. ipē·k ézittē. ,
nādo ... meṇ džiīē·ṇne dégēttī. kaza·m.

13. teine·ṇne' deze·ṇ džiīē·ga šožu³i. , pad³i. uiā. detže³ī. ,
ṣarba· deže³ī. džaga·rzitto, nādo, t^cūst'ā·rziṭtī, munū·i³
enzittī. , urō·ma enzittī. , bū konnaštē. i amō·rziṭte šam'na·ṣi'.

14. nādo kanzittē. tažirzittī. , ipē·k ku'šittī. dégēttī.
ozē·rzi, pedestī. nādo , Deḡē³t'ī. t^co'nā·rziṭtī nādo, dégēttī.
ke³šittī. nādo, dégēttī. nādo puzittī. , dégēttī. amō:rzi'to, nādo.

15. iaxšē. nukkē. , ipē·k_bar berbē. iaxšē. , nōmur. t^cuīb³
amō·rṣa³! pad³i. puiōl'ā³·i, tuiō³·Aza·m. amgā³ , amnoga³;
nišpe·k kuzā. amvī. ' ipē·k dženkap't'šizī: . urē·ma nužDub'ā·ṇ,
amō·rza³ , šūt be³teī!

10. Вчера мой навоз мы-возили на коне. Две девчонки клали, один мужик, я сама клала. Мы-возили.

11. Надо мне пимы шить, доху шить, надо рубаху шить взять, надо штаны шить, а то моему сыну ведь надевать нечего, ничего нет.

12. Я поеду в-русскую деревню. Надо хлеб взять, надо сахару взять, надо ружью хлеб [пороху – А.К.] взять, надо ... Я в-тайгу тогда поеду.

13. Сегодня они из-тайги приедут, поди мяса привезут, черемши привезут. Крошить надо, солить, ищ положить, сметаны положить, воды налить и есть ложкой.

14. Надо ехать пахать, хлеб сеять. Потом вырастет, жать надо, потом молотить надо, потом молотъ надо, потом надо печь, потом есть надо.

15. Хорошая старуха, хлеб ведь испекла хороший, мягкий. Теперь ешьте! Поди есть-хотят, сейчас сделаю. Ешьте, сидите! Толстый человек ел хлеб с-черемшой. Сметану поставила, ешьте, молоко пей!

16. éi níxgōt, I d'žébaktēra, I k'kudōnza, I k'k'ergā-ra, k'o'lū māŋŋa'po, k'ški't k'o'lu! I nu'me, is-su'mi, I nuinē.

17. p'p'di. p'žāt toicirb'ā-ž! naštō. de'p'ež? meñ éi il'i.ñ! né.nādo, t'oI.rzittē, a to'éi jaχš' mōžui!

18. teine.ñ kuβā.s d'žālā. kuiā. bar mōndō.ž'a'po, nu'nuñ mbiDDa nāGa, ugā.nda jaχšē. d'žālā. i'izē bar tō.ynorž'a'p'iu', tož'ta'no amž'a'p'o'iu', inē'I. tarI.rž'a'p'o'iu' bar.

19. nāž kanžittē. nōž iā'šittē, šopkū. nāž izittē, n. bū i., šūt n. i., iβē.k i., tūš i., munū.i i., p'I n. i. šapku. p'umistē.

20. tužō.i'ī bar nōž amžā.ž, mēžē. poju Deñ, Dž kuzā. detžē.i'iiž mā'nd'.

21. nādo, ešš'i.ñ b'ždeštō, ešš'i.ñ bar d'žōrž'a'po, nāž deñ kōdurž'a'ttē, nāž amō.rzittē mežittē, nāž kunō.žzittē: enžittē. ōrdu ešš'i.ñ bar, puššā.i kunō.ž'a'po!

22. amō.ž! tēi'óv bu i'žē. k'čara.ñ, bu žetlē.ñ, dēgēttē. betžē.ž I k'čanaž. a dēgēttē. k'čara.ž mā'naž.

16. Не слушай [? Не слушает – А.К.], не разговаривай, не ругайся, не кричи! Сопли бегут, вытирай сопли! Не беги, не скачи, не пой!

17. Поди платок украл! Зачем принес? Я не возьму! Не надо воровать, а то не хорошо будет!

18. Сегодня красивый день, солнце ведь смотрит, наверху ничего нет, очень хороший день. Люди ведь работают, картошку сажают, кони пашут ведь.

19. Надо идти сено косить, литовку надо взять, н. воды в., молоко в. н., хлеба в., соли в., яичко в., брусок н. в. литовку точить.

20. Коровы ведь траву едят, ходят там, этот человек пригонит их домой.

21. Надо ребенка купать. Ребенок плачет, надо его завернуть, надо есть дать, надо спать положить. Качай ребенка ведь, пускай спит!

22. Сиди! Сейчас воды взять пойду, воды принесу, тогда попьешь и ступай, а потом пойдешь домой.

23. k^coptō. šo'bī, ept̄. sir̄. bostū. bar tudā. m̄.
 i De kuzā. šo'bī, nešpē. k̄ ugā. nda. i d̄zē. t̄ šo'bī. mbi
 amnō. za'pož, ēi. d̄žebaktariā. ž? d̄žebaktarā. m̄. mbi-ñibuD'.
 séil̄. verna žzémfē, mbīdda ēi d̄žebaktariā. ž. d̄žebakta-
 rā. Gibr k̄andogā. ž, Gilē. h̄ ibē. ž? šo' d̄ōbr, mbiñibuD'.
 nōrB. m̄. m̄. nā.!

24. bōže nuk̄t's̄I. amno. za'p̄I, dezē. j̄ essej̄d̄. ibi'āI.
 k̄optō. da n̄i, turā. ib'I. tužō. ī ib'I. Dē nuk̄k̄.
 tužō. ī surdub'I. essej̄d̄. m̄ib'I, ip̄ē. k̄ meb'I. deze. j̄
 amnā'i'.

25. dē. šidō. k̄. k̄uzā. šobi'āI, Dēb̄. da koptō. tnan
 p̄d'ī. m̄biñibuD'. dē'p̄i'āI, sérepnō. dē'p̄i'āI, séj̄ibū.
 bétžē. ž. p̄d'ī. kanfē. tti dē'p̄i'āI. tnan, kuinē. k̄ p̄d'ī.
 dē'p̄i'āI, p̄i'mē p̄d'ī. dē'p̄i'āI. tnan.

26. predseđa t't'el'en turā. t̄ ur̄ō. Iž ikkō. - šidē.
 n̄I, šidē. k̄optō, nuk̄k̄. bōžiz'I. bostū, nē. mēnzēj̄d̄.
 šidē. - oñe' iáχš̄. men, oñe' nāgur uñū. ē tē'ti uñū.
 nāya.

27. nezē. j̄ ugā. nda ikkō. šonya'i. men memb'ā. m̄:

23. Девушка пришла, волосы белые, сама ведь тоненькая. И этот человек пришел, толстый очень. И товарищ пришел. Что сидишь, не разговариваешь? Говори что-нибудь! Сердце верно болит, ничего не говоришь. Говори! Куда пошел, где был? Иди сюда, что-нибудь скажи мне!

24. Старик со-старухой жили, у них дети были, девушка да парень, изба была, корова была. Эта старуха корову доила, детям дала, хлеба дала. Они едят.

25. Эти два человека пришли, мужчина да девушка. Тебе поди что-нибудь принесли, сахару принесли, чай будешь пить. Поди конфеты принесли тебе, рубашку поди принесли, штаны поди принесли тебе.

26. Председателя изба большая, людей много — два парня, две девки, старик со-старухой, сам, жена. Собак двое — одна хорошая собака, у-одной три ноги, а четвертой ноги нет.

27. Женщин очень много идет. Я сказала: "Где были?" Они говорят:

"Ciiē.ñ ibelē.ʔ?" deze.ñ monl'a.ɟi: "tužó.ɟi surduštē.
membibē.'." "dekē.ʔ menā. šūt!"

28. eššī. ʔ bar tuʔpī., uga.nda sã.ɣar, bār kō.ʔu.ʔpī.
nādo, beđēštē. dem, keškēštē., dēgēttī. bođēštē. nādę,
kurzittī. nādę, dēgēttī. amzittī mežittī., dēgēttī.
kunō.žzitti i'pē.t'ási nādę. órdę eššim! bār!

29. amnō.ʔ t'urā.ɣan! meñ ni'ʔtē. k'arā.ñ kenzéstē.,
t'uʔsittī. Dēgēttī. šožā.ñ, amnō.žam tēnzī. i džabakter-
žobā. kabā.ržéi!

30. meñ kutte.ñbé kuβá.š teñ kā dađe. ugā.nda nišpē.k
kutteñ, u. sã.ɣar k., u. kōmu k., 'u. sérī. k., u. nišpē.k
k., u. t'odā.ñ k. kabā.ržéi!

31. Gībr poʔžā.ñdgoβ? ī.ʔudā.ʔ, a.ʔtò sa'ma'ru.ʔžéi!
šō.ʔ dōbr!

32. dē ɣoptō. amnō.žā.ʔpo tudā.m ʔ bar. mbī, męndl'á.m,
ʔde ēi.ñižgō.žā.ʔpo.

33. d'žiiē.ñne ɣandayā.ʔī. inežī. ɣōža džžábožā.ʔí. ɣōža
dē'le.ʔí. monā. mōžet mēle.ʔí. kabā.ržéi!

34. mbi ulū.ž tełl'ē.ž? povd'í unu.ʔí. iGē. ugā.nda
ik'k'ō. unū., kuʔsittē. nādę dēžē.m. kabā.ržui!

"Коров доить ходили." "Дайте мне молока!"

28. Ребенок обмарался, очень черный, все присохло. Надо мыть его, вытереть, потом кормить надо, завернуть надо, тогда есть дать, тогда спать положить надо. Качай ребенка! Все!

29. Сиди в избе! Я на-улицу пойду помочиться, оправиться. Тогда приду, сидеть-буду с-тобой и разговаривать-будем. Хватит!

30. Моя задница красивее твоего лица. Очень толстая задница, о. черная з., о. красная з., о. белая з., о. толстая з., о. тоненькая з. Хватит!

31. Куда лезешь? Не лезь, а то упадешь! Иди сюда!

32. Эта девушка сидит тоненькая ведь. Что, гляжу, она не слушает.

33. В-тайгу поехали на-конях. Рыбу будут-ловить, мне может дадут. Хватит!

34. Что в-голове копаешься? Поди вши есть, очень много вшей, бить надо их. Хватит!

35. mon i³pi³bē·m̄ kunō·ʒzitti, kūriš èl̄ meḅ·ṭ. ku-
nō·ʒzitti. men upt³ub³ā·m̄ i dāš³kē; èl̄ i³pē·m̄. kuḅā·š
nugē. amnō·ʒa³po, kuḅā·š n̄ṭ amnō·ʒa³po.

36. mo³vn ugā·nda d̄žax̄tū. mežā·mb³am. šidō·yu māž³-
piba³, moḥ da kax̄ā·m̄. ā d̄žē·ḡ̄ bar kužā·mbi³i bar.
ikkō. pē kamb̄i. bar.

37. beḥ d̄žunō³ amnol³ā. - šurnō. mōžui.

38. udā·m̄ d̄žēkkumē, nādē k³daštō.

39. ten ugā·nda šēkē·ž numō, kudō·nzl³āt ton. ten
tēmē. ugā·nda numō, p̄i³ē. numō, ku³lū. bar māḡḡa³po,
mōnzandē. nišpē·k, ugā·nda epti³·ž numō, ugā·nda kuzandē.
numō. šimā·ž ur³ō, ulū·ž ugā·nda ur³ō, udazandē.
numō, uizandē. numō. bostū. bar tudā·m.

40. suiō. n̄ergo·ʒa³po, pā³ha amnōḅṭ. ikkō. sujo³ṭ.
n̄irgō·ʒa³po³i, karā·DžGāi bar n̄irgō·ʒa³po, p̄o³raš n̄ir-
gō·ʒaš šō³bi. kūriž bar k³da³ā·ā, amžitt̄. mendarl³ā.

41. nomužbeḥ bar bu nūžduštū p̄ēštē. d̄žibigē. b̄u
nāya. menā. k³efē³. o³ō·ma k³om³l³i·m, Bo³žā·zim. d̄žē-
tt̄i. beži·Dsto nādē t³akša³ṭ. k³ōmu - pā, s̄an - pā.

35. Я легла спать, курица не дала спать. Я встала и больше не ло-
жилась. Красивая старуха сидит, красивый парень сидит.

36. Я очень старой стала. Двое остались, я да брат. А они ведь
умерли все. Много лет прошло ведь.

37. Дым на-землю садится — дождь будет.

38. Рука зудится, надо поцарапать.

39. У-тебя очень язык длинный, ругаешься ты. У-тебя зубы очень
длинные, нос длинный, сопли ведь бегут, губы толстые, очень волосы длин-
ные, очень уши длинные. Глаза большие, голова очень большая, руки длин-
ные, ноги длинные. А сам ведь тоненький.

40. Птица прильезла, на-дерево села. Много птиц летит, ласточка
ведь летит, филин летя пришел. Курицу шведь захватит-когтями, есть гл-
ядит.

41. Забыла воду поставить в-печку. Горячей воды нет. Мне надо.
Сметану налью, мешать-буду. Тогда мыть надо чашки. Лиственница, кедр.

sāyan - pāyan bar šīška²i: azē.rka²po²iū, sān - pāyan bar
 šīška²i: amnō.rka²po²iū. sērē - pāyan bar t'axšē.
 ašā²po²iū', segl.bu bētšē²po²iū. pāl šamnā.k, bazā.i
 šamnā.k, taxšē. bazā.i.

42. ugā.nda pa²i. ik²k²ō., deze.ŋ nāde ia²sittē²,
 Dégéttī. kēzittī, Dégéttī. t'urā. k'azittī, Dégéttī.
 dé pa²i'zi² t'urā. ia²sittī. nāde, amno:šitti. t'urā.yan,
 pēs.venzittī, pēs.kon perzittī. ipē.k.

43. bēdē. bū! meñ dībr k'amn²b'ā.m sērepnē, bū
 k'omnob'ā.m, nāmzebi² bar, ipē.k' endeb'ē.m. bēdē²,
 ugā.nda ia²xšē. šī² tātDžin arā. bē²pitē², iēzēgk
 ibēlē² bar, teinē.ñ pa²me.l'l'ā. Bud'ē. k'ōmu bū! mēn
 dībr sērepnē. emē.m, bū komnob'ā.m, namzēyā. mo²ā.mbi,
 ia²xšī. mō²zui tñān. arā. i bēdē, a to ulu.l ŋzēmē,
 seidī. ŋzēmē. bētšē.š, Dak kušā.šxēš, a e² bētšē.š,
 Dak kundžō. amnō.šāš.

44. mašī.na to²i.rka²po. teñ kuzā. amnō.rka²po. mašī.
 pa² bar bēš šōnuga, dībr šū, dōbr ka²ra²po.

На-кедре шишки растут, на-кедре шишки сидят. Из-березы чашки делают, чай пьют. Деревянная ложка, железная ложка, чашка железная.

42. Очень деревьев много, их надо рубить, тогда драть, тогда избу покрывать, тогда из-этого дерева избу рубить надо, жить в-избе, печку топить, в-печке печь хлеб.

43. Пей воду! Я туда налила сахару, воды налила, прокисло ведь, хлеб положила. Шей, вчера вино пили, пьяные были ведь, сегодня с-похмелья. Пей красную воду! Я туда сахар клала, воды налила, кислой стала, хорошо будет тебе. Вино не пей, а то голова болит, сердце болит. Пить-будешь, так умрешь, а не будешь-пить, так долго будешь-жить.

44. Машина пашет. Там человек сидит. Из-машины ведь дым идет, туда огонь, сюда идет.

45. aba·m, iām koptō. kubi¹ī. mōnā. mōndru¹ī.?
"k^canā.³ dēšī! tēmnē·D Gir¹ī·D¹·D¹. dēgētī. tēb¹nī.
il^cē·x, dēgētī. e^csaṅdī. mōru¹īū. essḡdī. ḡzē·rlē¹ī,
īnān kabaZōra¹ī. nēm ī·munō·ra¹, aba·m da iām ke^c·
gō·t!"

46. teine·n bār kažadžurbi¹ī, abā·t, iāt kažadžur-
bi¹ī, essē·ḡ kažadžurbi¹ī. meḡ uñā. mā¹naḡ amnō·ra¹ḡpom.

47. nādē d'žū·tōzītī. - kuzā. kulā·mbi. nādē diḡ
dībr enzītī, digittī. komnostī. d'žū, dēgētī. d'žū-
zī. nādē k^caziītē. deḡ. dēgētī. ma¹ḡzē šo'zītī, am-
zītī. amnā¹ amzītī! kuzā. ezēmbī, šamā·ndḡ membī.
šamā·n eī mōbī. diḡ džazī·rzittī, vso·tāki k^culā·mbi.
k^cumē·n ēī izēmbī, t^cuī·bar i¹po·ra¹ḡpom, mbižīda ēī
meḡḡēl'ē.

48. meñā·baḡ munō·rbi¹īu ugā·nda tēḡ, bospū. ēī
tēmnē·m mbižī. munō·rbi¹ī. meḡ·baḡ ezēmnē·m, ulū·m ezē-
mnē, kūm e., šimā·m e., tēmnē·m e., pēḡē·m e., uca·m
e., uiū·m e., nānum e., seḡbī. e., bēḡḡbbī. e.

45. Отец, мать девушку нашли. Мне говорят: "Походи с-ней! Узнаешь
какая она. Тогда замуж возьмешь, тогда дети будут. Дети вырастут, тебе
помогать-будут. Жену не бей, отца и мать слушай!"

46. Сегодня все ушли, отец, мать ушли, дети ушли. Я одна дома
сижу.

47. Надо землю копать — человек умер. Надо его туда положить,
тогда засыпать землю, тогда землей надо накрыть его. Тогда домой прид-
ти, есть. Садись есть! Человек болел, к-шаману ходил. Шаман не мог его
вылечить, все-таки умер. Сколько не болел, теперь лежит, ничем не шева-
лит.

48. Меня били очень сильно, сама не знаю, чем били. Я ведь болею,
голова болит, уши б., глаза б., зубы б., нос б., руки б., ноги б., брюхо б.,
сердце б., спина.

49. meñ ēi mol'ā·ñ meñgeṭ'stē· bar, ʔzemne·'pōm, ed-
nā·kka meñ kuṣā·mb'am.

50. teinē·ñ de koptō·' urṣō· d'žāṣā· - diñ teinē·ñ
iāt de'pī·. de'ne·. b'ē' - sidē·' pē·, ēššō·. sidē·.

51. ugā·nda de·kūzā· mdrī·, mbīdda ēi ʔṣē·', mbī-
dda ēi mēti·i. ā bašḱ'ā· k'uzā· ugā·nda iaṣṣī·', mbī
ēi peṣē·r, bār mēti·i. diñ ugā·nda šeidī· jaṣṣī·. arā·
ēi betl'ē·, mbī iḡe, bār miṣi·i, munū·i mi'l'ē·, k'aiā·
mil'ē·, iḡē·k' mēl'ē·, uia· iḡē·, Daḱ mēti·i, bār, mbī
iḡē·, bār mēti·i.

52. ugā·nda nu'nuñ kudā·i kuzurṣē·'pō, šindī·-ñibuḱ·
kuṣā·i. rāduga nuṣā·'pō, bū iṣṣē·'pō, dēḡē't'ṣī· surno·.
kaṣṣi·i, toska·ñ kaṣṣe·i. ugā·nda tūtṣa saṣṣar šōnuga.

53. meñ ni'ti kamb'ā·m, kukkū·ška bar nērgō·ṣe'pō.
meñdō·žam - di turā·ñṣe amnobī· bar i k'ērgā·rṣā'pō, meñ
meñdā·ñ: "uññā· amnō·žam bar, šerno· uññā· amnō·žam."
pīšī· bar Bāro'pī, pāzi bar Bāro'pī, de ugē· amnō·rā'
'pō, k'irgā·rṣā'pō. dēḡē'ttī·' nērgō·ru'pī Giē·ñ kujā·
u'btza·'pō.

49. Я не могу шевелиться ведь, хвораю, однако я умру.

50. Сегодня у-этой девушки большой день — ее сегодня мать родила.
Ей двадцать два года [двадцать лет, еще два — А.К.].

51. Очень этот человек скупой, ничего не [? подарит — А.К.],
ничего не даст. А другой человек очень хороший, что не попросишь,
всё отдаст. У-него очень сердце хорошее. Вино не пьет, что есть, всё
даст, яйца даст, масло дает, хлеб дает, масло есть, так даст, всё, что
есть, всё даст.

52. Очень наверху бог гремит, кого-нибудь убьет. Радуга стоит, во-
ды берет, тогда дождь пойдет, град пойдет. Очень туча черная идет.

53. Я на-улицу пошла, кукушка ведь летит. Гляжу — она на-избу
села ведь и кричит. Я сказала: "Одна буду-жить ведь, верно одна буду-
жить." Камнем ведь кидала, палкой ведь кидала, она всё сидит, кричит.
Потом улетела, где солнце всходит.

62. mbiŕĩ·đ̄a put'šumñā·. teñ pejē· ugā·nda ŕu'·mĩ·, bār nērgo·ŕe'p̄o.

63. "teñ giie·n iŕē·ž?" "bu·iŕē· mēmb'ē·m. nādę ŕegibū· menžirziŕittĩ·, nādę mił menžirziŕittĩ·, tebēze·ŕ bedw'žitt̄o·."

64. meñ Bē aŕt'šā· lgē:, nāda tnañ sumnā· mō·zitte, sumnā· boskundū· māziŕt'co. mōžēt gĩbrnibeđ' k'aŕā·ž, aŕt'šā· k'ere' mōruł.

65. m a t v ē · i e v · bar amnō·ŕa'p̄o, ēi džebak-tariā·. seidĩ· žzemñē·, mā'naŕ sāzan nāža, ned̄ bar k'urō·ŕu'p̄i, ēi p̄andl'ā· sāžen. Ik'· k'urō·, bužū· mā'nan šo'lam, mbĩnibut' tnañ detžē·ñ!

66. t'oj ēi džebaktarā', koždi·ŕ džebaktarā', a ŕto bār iŕ nuñē·! t'oj ik'· k'ergā·ra' i t'oj ik'· k'udō·nza', a ŕto iŕ bar nundžē·'p̄oju, k'odžē· Deñ t'ej k'udō·nzŕa'p̄ož!

67. meñ t'eine·ñ žrēma komnob'ā·m, bojŕā·rb'ām, k'riēnkka'i bžžē:īdab'ā·m, ēdeb'ēm, k'uiā· k'o'ŕa·'p̄o· bar.

62. Чем-то пахнет. Твой нос очень острый, всё слышит.

63. "Ты где был?" "Воду брат ходил. Надо чай кипятить, надо щи варить, мужчин кормить."

64. У-меня десять рублей есть, надо тебе пять дать, пять себе оставить. Может куда-нибудь поедешь, деньги надо будет.

65. Матвеев ведь сидит, не разговаривает. Сердце болит, из-дому письма нет, жена ведь рассердилась, не пишет письма. Не сердись, скоро домой приеду, тебе что-нибудь привезу.

66. Сильно не разговаривай, тихонько разговаривай, а то ведь люди слышат! Сильно не кричи, а то люди ведь слышат, как ты ругаешься!

67. Я сегодня сметану вылила, мешала, кринки вымыла, повесила, солнце сушит ведь.

68. u,mbI. de^{pe.2?} pērdŋ mŋnā., mbI, dən, e^{po.}-
la^{po.}!

69. men teine.ñ kaḅba, iḅā. memb'ē.ñ, k^{ḅābā.}
de^{pe.ñ.} degettI. dḅagā.rŋam, munu.i eḅe.ñ, ḅreḅma
eḅe.ñ, degettI. pērdiittI. piro:gu^{i.} moḅa.ñ.

70. uiā.ñ menzḅrb'ē.ñ, uiā. ambi^{iT.} t'imē.zi
ḅzittI.'. ōñe² zē maḅu^{pi.} menze.ḅ bar zḅ amnā^{poiu.}
ugā.nda ik^{k.ō.} zē barḅ^{ḅibā³}. mēn teine.ñ iḅe.k²
pērb'ē.ñ. ēi namzogā., ēi iaxḅI. bar. men dḅ iḅe.k²
menze.ḅdI. meḅ'ē.m. menze.ḅ bar iḅe.k² amnā^{poiu} i bar
dḅabrō.2a^{poiu.} meñ² bar de menḅi. t'emnē.d bar.

71. nud'zI. ib'ē., mbidda ēi, edl'ā., men diñ ēi
temneb'ē.m, "ḅindI. ḅōnuga?"

72. mo, n aba.ñ t'ū.izi^{iT.} ab'I.', kḅbā.' k^{erḅI.³}
i aḅā^{poḅi.} ḅoidḅō. ḅo^{pi^{iT.}} zḅa^{iT.} zi bar, ḅimīzI'
i ienda.k² mu^{iō.gun} iḅI.'. ḅoidḅo^{iT.} ḅo^{pi^{iT.}} bar
zI:ḅa^{iT.}, i jandā.k² ḅērbī mu^{iō.ñḅ.}, i ḅimI. ib'I.
ḅodḅ.rb'i. mo^{iō.bu} bar mō^{zḅ.ñ!}

68. Что принес? Покажи мне, что там лежит!

69. Я сегодня черемши взять ходила, черемши принесла, тогда накрошу, яичко положу, сметану положу, тогда печь пироги буду.

70. Мясо сварила, мясо ели зубами взять. Одни кости остались. Собаки все кости едят, очень много костей побросали. Я сегодня хлеб пекла. Не кислый, не хороший ведь. Я этот хлеб собакам отдала. Собаки ведь хлеб едят и все дерутся. Собака ведь эту собаку знает ведь [Собака собаку знает - А.К.].

71. Ночь была, ничего не видно, я его не узнала. "Кто идет?"

72. Мой отец туссы делал, кору [бересту - А.К.] содрал и делал. Чуманы шили, жилами ведь, иголкой и наперсток на-пальце был. Чуманы шили ведь жилами, и наперсток надел на-палец, и иголка была. Шил. Палец ведь проткнешь!

73. tēh ʘbar nēʒ ʘaɿ.rʒaʘpɔʒ, seidɿ. ʒzēməfē.
ugā.nda.

74. mēh bār tʘurā.m sáʒar, kʘaradzā.h bēzʒā.m.
ugā.nda balGā.ʒ, a ʘto ʒʒ ʘbar mēʒē.ʘpɔʘiu, mɔlʘlʘā.
ʘi: "erē. nukʘkʘē, tʘurā. ēʒ bozlʘā!"

75. mbi ʘtnan dʒabaktarʒɿ.tʒ? mēh bār nō:ʘmuʒ-
bʘɔ.m. tʘeɪnē.h kʘunō.ʒzittɿ kʘo:ʒaʘʒ. ēʒ mēbiʘʒɿ.

76. de kuzā. ũh deʘpl., nadɔ diʘnɿ. mēʒittɿ,
deh ipē.kʘ nāga amʒittɿ. bār!

77. Gijē.h ʒʒittɿ. mbi dʒibaktarʒittē? deʘnē.
ugā.nda ikʘkʘō. nāda dʒabaktarʒi.tʒ. nāda kanʒittɿ.
mʘndēʒʒittɿ. Gijē.nʒibuʘ dʒabaktarʒi.tʒ.

78. men tʘāʒʒin kundʒō. iʘpibē:m kuno.ʒzitte,
kundʒō. ēʒ iʘpʒē:m kunō.ʒzitte. kunō.ʒbʘám, ʘmbidda
ēʒ kʘubʘā.h.

79. Dē kuzā.gan epʘɿ.ʘ ʘbar sáʒar ibʘɿ., tʘuʒ ʘ
bar ugā.nda sērɿ. moʒā.mbiʘi: epʘɿɿ.

73. Ты ведь жену жалеешь, сердце болит очень.

74. Моя ведь изба черная, завтра буду-мыть. Очень грязная, а то люди ведь ходят, скажут: "Ленивая старуха, избу не моет!"

75. Что тебе разговаривать? Я ведь забыла. Сегодня спать клопы не дали.

76. Этот человек муки принес, надо ему дать, хлеба нет есть. Все!

77. Где взять что разговаривать? Ему очень много надо разговаривать.

78. Я вчера долго ложилась спать, долго не ложусь спать. Спала, ничего не видела.

79. У-этого человека волосы ведь черные были, теперь ведь очень белые стали волосы.

87. ẽ̀i ẽ̀dl'á, mbɪɪɪda ẽ̀i kʉl'ò-m.
88. meɲ t'ug'nmè-ù ugā-nda k'ujɟɟɛ. amnò.ʔa'pò.
nāɖɟ ʃidē. d'ʒáʒá. kanʒittè, a mōʒet̃ òhè' d'ʒáʒá-
hè' k'azà.ʒ̣.
89. miɲ di'nɪ. ʒob'ā.ɲ, a dɪ nāʒa, gɪbrɔ
k'atā.dʒurbɪ:.
90. ʃimā.t̃ ẽ̀i k'upā.ʒ̣ - òhè dōbr m̃ɲndɔ.ʒa'pò,
òhè dɪbr. ʃimā.t̃ p̃ɛ̀idʒā.ɲ i amdé.' p̃ɛ̀idʒā.ɲ. men
ambɔ. ɔ bar kaiʒā.ʔpò, kunō.ʒziɪt̃ʔ ɛʒɔ.tta.
91. me'ʒ̣ ʃidō.ɟ̣u k'ambilā.ʔ̣ ak'ṭʃinē. De
k'ambɪ. nal'ē.vo, a meɲ k'amb.ā.ɲ naprā.vɛ.
92. kudē. ɔ Dem ḳoʃtl'á.ʔ̣, meɲ ẽ̀i tɛmnē.ɲ.
93. pt'ʒoʒa'ɪ. ɔ bar nānga t'ʒé'rɪ: de'tḷé'ɪɪ. i
t'aʒʃenē. zndʒè.ʔpò'iu'. ugā-nda t'ẽ̀ɲ t'òɟunurḷé:ʔ-
pò'iu'.
94. d'ʒiɪē.ɟ̣en ẽ̀iɪē. amnò.ʔa'pò, Bugu.ɲ ẽ̀iɪē.
amnò.ʔa'pò.
95. ugā-nda uryō. muliā. ḳodē.ɟ̣e ḍé' k'anzit-
tē', ẽ̀i ṭɛmnē.ɲ. mɔndl'ū.ʒ̣, tak bar.ɔzū.' sa'ṃq̣-
ɪu.ʔ̣ṛi.

-
87. Не видно, ничего не вижу.
88. Моя родня очень далеко живет. Надо два дня идти, а может в один день дойдешь.
89. Я к-нему пришла, а его нет, куда-то ушел.
90. Глаза не красивы — один сюда глядит, другой туда. Глаза косые и рот кривой. Мой рот ведь раскрывается, спать охота.
91. Мы двое пошли по дороге. Он пошел налево, а я пошла направо.
92. Как его зовут, я не знаю.
93. Пчелы ведь сладкий мед носят и в-чашечки кладут. Очень сильно работают.
94. В тайге хозяин живет, в воде хозяин живет.
95. Очень большая гора. Как на-нее зайти, не знаю. Взглянешь, так ведь шапка слетит.

96. k^cambi²ē. džu t^cezzi²tī. aχ^ctšē. Dža-
zi.rzit^c!

97. "gIbr dezò.ŋ k^cambi²ī. k^cuŋ'gē.ŋ?"
"džòk, eī k^cuŋ'gē!"

98. šobi²I. inē:zi²I. eī k^cuŋ'gē.ŋ t^curā.-
Γan molbi²I. dáže eī šurā.rbi²I: bar, nubi²I.
"k^caná. moŋ t^curā.ŋa i dón̄ I nō!" eī k^cambi-
²I. t^curā.ŋno su²zu²pi²I. iá:romná²I. bar, t^cu-
rā.ŋno né²t^cù. bar su²hé'zu²pi²I.

99. sāyar sujo²I. nāŋa. gIbrDa k^czāđžurbi²-
I. ài' i k^cu²bi²I. bar.

100. menā. tōžə pīzī. munō.rre²požà.

101. šīx̄ iakšī. éi' šām'ŋā'ba², iakšī. d'šā-
bakt'ŋrā. po'ba². sēnā.B d'šābakt'ŋrā. pom, eī šēm-
ŋām.

102. k^cōmu t'šērvī²I. o²ptub'ā.ŋ, bužī. dēŋ
bezēb'ā.ŋ, takšēnē. emb'ē.ŋ, dēber nuldub'ā.ŋ, dēber
bū možā.mbi. dēgētē. udā.ŋ kēškēb'ē.m, udā.ŋ ugā.n-
da t^cej̄ žempe²I, tuŋia eī ózémē²I.

96. Пошли землю копать, дорогу налаживать.

97. "Куда они пошли, далеко?" "Нет, не далеко!"

98. Приехали на-конях, не далеко у-избы стали. Даже не спросили
люди, остановились. "Уходи от моей избы и там не стой!" Не пошли, в-
избу спрятались, балуются всё, на-избу вверх ведь залезли.

99. Черных птиц (галок - А.К.) нет. Куда-то ушли или померли все.

100. Меня тоже камнями будете-бить.

101. Люди хорошие, не врем, хорошо разговариваем. Правду го-
ворю, не вру.

102. Красных червей собрала, водой их вымыла, в-чашки сложила,
туда поставила, там вода стала. Руки очень сильно болели, теперь не бол-
ят.

114. piḱā. de^opi^oḱī. ēi t^cemne^oḱī. mbīdda ḱē-
 zīⁱ aḱittī. "v a r ḱ ā . ḱ ḱ ō t u i , d ' ḱ ā z ī . r ḱ i i . " ba-
 zā. i pēš de^ope^oḱī. t^curā. nḱ nuḱdubi^oḱī. ḱoidzō. nno.
 sōidzū dib^r nēndzū^opi, bēḱ ḱō'bi. dēgēttī. bār
 b^opi^oḱī. nī^oḱī, ugā. nda bērim ik^ck^o. "v a r ḱ ā . ḱ ḱ
 ō t u i i d ḱ ā z ī . r ḱ ē i . bar bōr śimā. ḱ amnā. ḱ a^opo^oiu."
 dēgēttī. v a r ḱ ā . ḱ ḱ ō b ī . pī^o de^opi^o. Džunū.
 embī. i pēšte nuḱ'dubī. dēgēttē. pēš nēndebe^oḱī, am-
 nō. ḱ a^opo^oiu i ēi^oḱe^oḱī.

115. pēḱyā. ḱ bar t^cūgū. ḱ i^oḱō. bi, uiu^oḱī. bar
 keḱḱēbi^oḱī. den^obar baḱḱā. š. mēn dēḱ ib^oē. m da bu-
 nū. kumb^oā. m, štōbī dēzō^opi. mo'ḱī. Dēgēttī. t^co^o-
 na. rb^oā. m, bōzōb^oā. m, dēgēttī. ēi^odeb^oē. m, bū^obar
 māḱḱa^opo' dē'ḱī.

116. d'ḱāḱā. māḱḱa^opo' i kuzā. nu^omuḱē^opo' bū
 iḱē.

117. k^cirgi. tDa iḱ me'ḱē. ^opo'iu, mēn dēzē. ḱ ēi
 tēmnē. ḱ . mbidda dēzē. ḱ dēn me'ḱē. ^opo'iu? da dē nī da
 koptō. ḱōnu'ḱāi^o.

114. Пилу принесли, не знают, что с-ней делать. "Варлам придет, наладит." Железную печку принесли, в-избе поставили на-кадку. Кадка потом загорелась, дым шел, потом все выбросили на-улицу, очень дыму много. "Варлам придет и наладит. Ведь дым глаза ест!" Тогда приехал, камни принес, на-пол положил и за-печку поставил. Потом печку топят, сидят и греются.

115. Шуба ведь на-полу лежит, ноги ведь вытирали. Там ведь грязь. Я там была и в-воду опустила, чтобы мокрой была. Тогда колотила, вымыла, потом повесила, вода ведь бежит с-нее.

116. Ключ бежит и человек бежит воду взять.

117. Какие-то люди ходят, я их не знаю. Что они здесь ходят? Да этот парень да девушка идут.

Аго Кюннап
(Тарту)

КАМАСИНСКИЕ ТЕКСТЫ IV

Резюме

Публикуемые здесь тексты являются продолжением публикации таких текстов во 2, 3 и 13 томах серии "Fenno-ugristica".

Ago Kunnap
(Tartu)

SELKUPI lōs-OLENDITE NIMETUSED TÕMIL 1912

1912. aastal kogus Kai Donner selkupi keele ainestikku muuhulgas ka Tõmi murdest. Tulemuseks on osalt kartoteegiks korrastatud sõnastik, põhiliselt tõlketa tekstid, katkendlikud grammatilised ülestähendused ning muidki märkmeid, sealhulgas mütoloogiast. Need materjalid on Hel-singis Soome-Ugri Seltsi valduses.

Märkmete seas on ka üleloomulike olendite loend, mille tuumiku moodustavad 16 olendinime-tust põhiosaga lōs. Viimastele leidub lisa sõnas-tikust, vähem folklooritekstidest, kus lōsid küll tihti tegutsevad. Tekstide lōs on enamasti täpse-malt määratlemata paha vaim, kurivaim, kurat, kes loo peategelast kiusab või taga ajab ning kellest siis kas jõu või kavalusega jagu saadakse. Riitu-si kirjeldavates tekstides kõneldakse aga lōsi-dest, kellele peab ohverdama (ning kes ei tarvitse olla tingimata pahad).

Kui nad kõik alfabeetiliselt reastada, saame alljärgneva loendi. Kai Donneri transkriptsioon on jäetud loendis muutmata, tema sageli katkend-likud soome- ja rootsikeelsed seletused olen ees-tindanud vabalt ning täiendanud neid tekstide põhjal. Nimetuste ülesehituse selgituseks öelda-gu, et täiendsõna lõpul on tavaliselt adjektiiv-i-sufiks: enamasti üldisemat laadi -l, mõnikord lo-katiivse varjundiga -γo-l, -γē-l, -γē-l.

ölyēl-lōs allvaim, kurat. Nägu on tal kaetud ja ta istub jõel. Vrd. $\hat{\text{ö}}\text{ly}\hat{\text{ē}}\text{D}$ all. noB kuejD Īk-keD ölyēl-lōs elšāD ĪkkeD Jumal varihinge võtab, kurat hinge võtab. (Igal inimesel on nii kuej kui ka elša. Kurat võtab mõlemad, kui inimene on halb. elša muutub kuradiks.) ölyēl lōzēl koldō·γoD allvaimu jõel. $\hat{\text{ö}}\text{ly}\hat{\text{ē}}\text{l}$

lōzəl seld'əmd'al tšuots'əD tād'Ind allvaimu
seitsmenda maa juurde.

ödəy'ol-lōs, üdöy'öl-lōs veevaim, veejumal. Talle
ohverdatakse kalaõnne tagamiseks. Vrd. *öd*
vesi.

k'äül-lōs trollitaoline vaim, käsi ümber šamaani
(? = embajavaim, vrd. *k'äm* embuseks siruta-
tud käed, sületäis, kandam).

k'ir-l-lōs rōugevaim. Vrd. *k'or* rōuged.

k'andəl-lōs köhavaim. Inimesetaoline, köhib. Vrd.
kodernaG köhin.

k'öldəl-lōs, k'öldöy'öl'-lōs, k'öldoy'ol'-lōs jõe-
vaim, Obi-vaim. On vees. Vrd. *k'öld* jõgi
(Ob).

k'oryəl-lōs karuvaim. Vrd. *k'or'* karu. *koryəl lō-*
zəD kūdi aza IzaB Karuvaimu nimel: ma ei
võtnud! (Vanne. Karupea hammustab, kui ta ei
räägi tõtt.)

k'oškədəl lōs, k'ošk'ätəl lōsə, k'ošx'odəl-lōs paha
vaim. Vrd. *k'ošk'ätəl* paha, pahategev, kahju-
lik. *k'oškədəl lōs tēynəd* nõrkus, mille te-
kitab paha vaim (? = paha vaim paitab).

kurlaG-lōs. Vaim, kes alatasa kaebleb.

kuöttäld'e-lōs vt. *tšēndi* ...

k'öldzəl-lōs lugulauluvaim. Talle jutustatakse
muinasjutte ja lauldakse. Vrd. *k'öldzəD* Al-
tertum, *k'öldzəlbaG* jutustan vana muinasjuttu

või laulu, $k^{\bar{u}}\bar{o}ldz^{\bar{v}}mbaG$ esitan vanu sangari-laule, $k^{\bar{u}}\bar{o}ldz^{\bar{v}}mbaG$ esitan vanu sangarilugusid.

$la^{\bar{t}}tar-l\bar{o}s$ surnuvaim, surmavaim. Vrd. $la^{\bar{t}}tar$ surnu. $lattar l\bar{o}z\bar{e}n$ $\bar{u}and$ surnuvaimu nägu (vandumisel).

$mad^{\bar{a}}\bar{e}l-l\bar{o}s$, $mad^{\bar{a}}\bar{e}l-l\bar{o}s$, $m\bar{a}d^{\bar{a}}\bar{e}l-l\bar{o}s$ metsavaim. Teda ei kujutata. Vrd. $maD^{\bar{a}}$, $m\bar{a}D^{\bar{a}}$ mets.

$m\bar{a}\bar{s}\bar{s}\bar{e}l-l\bar{o}s$, $m\bar{a}\bar{s}\bar{s}\bar{e}l$ $l\bar{o}s$ metsavaim, metsaisa. Haarab inimesest kinni; teda ei kujutata. Vrd. Ülem-Ket $m\bar{a}\bar{s}\bar{s}u$ seeder, $m\bar{a}\bar{s}\bar{s}ul$ $l\bar{o}zi$ metsavaim, Kesk-Ket $m\bar{a}\bar{s}\bar{s}u$ metsavaim, metsainimene (K. Donneri käsikirjalised materjalid). $m\bar{a}\bar{s}\bar{s}\bar{e}l$ $l\bar{o}z\bar{e}l$ $\bar{e}ld\bar{z}\bar{a}$ metsavaimutaat. $m\bar{a}\bar{s}\bar{s}\bar{e}l$ $l\bar{o}z\bar{e}D$ $n\bar{e}$ metsavaimu tüdruk. Vrd. veel ka $m\bar{a}\bar{s}\bar{s}\bar{e}l$ $\bar{s}\bar{e}ld^{\bar{a}}$ $t\bar{o}b\bar{n}\bar{i}\bar{a}$ $\bar{z}\bar{e}D$ metsa seitse venda.

$m\bar{a}\bar{z}\bar{e}l-l\bar{o}s$ metsavaim.

$n\bar{u}l$ $l\bar{o}s$, $n\bar{u}l-l\bar{o}s$, $n\bar{u}l-l\bar{o}s$ jumalavaim, jumala ingel. Vrd. noB jumal: gen. $n\bar{u}n$.

$\bar{n}\bar{e}nel$ $l\bar{o}s$ hahavaim, järvekaurivaim. Ühes muinasjutus toob kurivaimu käsul vee alt muda maismaa tekitamiseks. Vrd. $\bar{n}\bar{e}n$ hahk, järvekaur.

$pad\bar{e}rg\bar{a}l-l\bar{o}s$ messingvaim, messinghaldjas. Messingist valmistatud kujutis. Vrd. $pad\bar{e}r\bar{g}\bar{a}$ messing.

$p\bar{a}r\bar{g}\bar{e}l-l\bar{o}s$, $p\bar{a}r\bar{g}\bar{a}-l\bar{o}z$ metsavaim. Puusse raiutud nägu metsas; talle tuuakse ilupaelu, liha,

kala jne. Vrd. *pārgē* puusse tehtud kujutis metsas (samatähenduslikke etümoloogilisi vasteid leidub ka teistes murretes).

sāy *šīl-lōs*, *sāy* *šīl-l.*, *šī* *lōs* musta soobli vaim. Vrd. *sāy* must, *šī* soobel.

sūsārē^l-lōs palavikuvaim. Temale ei ohverdata.

sūrū^l-l. (jahi)loomavaim. Temale ohverdatakse enne jahiretke toitu. *sūrū^B* (jahi)loom.

takkē^l-lōs, *tak^l-lōs*, *takl-lōs* alamjooksu vaim. Temale ohverdatakse. Vrd. *takk^ol* alamjooksu-, näit. *takkē^l-ē^D* alamjooksu jurta.

... *t'ābtē* ... vt. *tšēndi* ...

t'ārl-lōz, *t'ārl-lōs* paha vaim, kurivaim. Vrd. *t'ar^l* kuritegelik, paha, *uarga t. lōs* suur kurivaim (vrd. *uarg^o* suur).

tšār^l-lōs. Ta teeb inimese mõrtsukaks. Tõenäoliselt on siin tegemist üksnes eelmise *lōsi* häädusliku variandiga. *tšār^l lōz^on nē mansā:D* kurivaimu naise (?)coitus (nii vanutakse naisi).

tšēndi t'ābtē *kuōttāld'e-lōs* lugu, muinasjuttu alustav vaim (? õieti: loo, muinasjutu alguse vaim). Vrd. *kuōttāldžē^D* algus: *kuōttāldžag* alustan.

uarg *lōzond nomnē enne t'āy* *kozē^B noy'allāndz* suurele vaimule, jumalale üles valge ohvri annad. Vrd. *uarg* suur.

uarga t. lōs vt. *t'ārl-lōz*.

uarga-tšuošsel-lōs, uarga tšuoššäl-lōs, uarȳa
 tšuoššäl-lōse suur maavaim. Vrd. uarȳ^o suur,
 tšuošš^o maa.

Ühes muinasjutus esineb kahepäine olend *sēde*
ōlēl lōzē, teises muinasjutus võib neil olla kolm
 kuni seitse pead, näit. seitsmepäine *sēld' ōlēl*
lōs. Substantiivist *lōs* on kasutusel ka
 l-adjektiiv: *lōzēl mādər* vaimsangar (heitleb
 inimsangariga); selle abil on moodustatud kaks
 vaimupaadi nimetust - *lōzēl' alagū* ja *lōzēl'and*
 (lõppkomponendiks on kaks erinevat paadinime-
 tust). Nende paatide kohta öeldakse märkmetes, et
 paati näeb šamaan ning kui seal on mees, siis ta
 haigestub ja sureb, kui ta ei ohverda lehma või
 muud. Karitiivsufiksi abil on moodustatud:
lōzēl'ag huuletu, *lōzēl'āyēl-γoB* huuletu ini-
 mene. Seletuse järgi on tegemist inimesega, kel
 on väga õhukesed, peaaegu nähtamatud huuled või
 kel pole huuli ollagi. On tuletatud ka verb:
lōstaB annan nime, ristin.

Fikseeritud on ka ütlus *lōššānd īīīā* 'kurat
 sind võtku!' Samuti on ainestik kaks *lōs*-olen-
 ditega seotud loitsu. Esimeses neist pöörduakse
 hõimu esiisa, jumalus Kuodari poole; teine on ad-
 ressaadita. Esimene kõlab nii:

<i>sīr^o n ol pār^o Dko mēkūD</i>	Lehma pea ohvriks anname,
<i>kuḡdərȳoⁿ mēkūD</i>	Kuodar-inimesele anname!
<i>sūr^o B kuətḡkū k^cuol-</i>	Loomi püüda, kala püüda,
<i>lēB k^cuotkū</i>	
<i>ellegū. nomna mā'-</i>	elada jumalalt palusin,
<i>dərñāG</i>	
<i>mund'ēḡ gllegū.</i>	hästi elada, olla;
<i>uarȳ^o gū</i>	
<i>košk^cātq^l lōšə öy ö.</i>	paha vaim ärgu tulgu
<i>tōijīa mēy ānD.</i>	meile!

tākēmdä künDaxte
tākēmdä

Mingu kaugele, mingu,

t'ard'e_ckāγan öγe
e_{iia}.

lähedal ärgu olgu!

Ja siin on teine:

k^caina lōs öγö tōi_i uaryayū
i_{er}χ_{ai} e_{lyu} gegak uaryayū
k^col χuatχu sūrū χuntχū
ellyəγu uaryayū nē_{nne}.

Ükski vaim ärgu tulgu olema,
teine jälle elama! Tahan olla,
kala püüda, loomi püüda,
elada, olla edasi!

Ago K ü n n a p
(Tartto)

SELKUPIN Iōs-OLENTOJEN NIMET TYMILLÄ 1912

T i i v i s t e l m ä

Kirjoituksessa luetellaan selkupin Tymin murteen Iōs-henkien nimet, jotka mainitaan Kai Donnerin käsikirjallisissa muistiinpanoissa vuodelta 1912.

Kristiina Ross, INSTRUKTIIV LÄÄNEMERESOOKE
KEELTES. Tallinn, 1988. 158 lk.

Uurimuse autor, kes on Tartu Ülikooli kasvandik, on juba pikemat aega tegelnud instruktiivi probleemide uurimisega. Tema diplomitöös ja kandidaadiväitekirjas (käsikiri 1983) oli vaatluse all sama temaatika. Käesolev uurimus ongi õieti K. Rossi kandidaaditöö mõneti ümbertöötatud variant. See annab üksikasjaliku ülevaate instruktiivi semantilistest funktsioonidest läänemeresoome keeltes. Autor näitab ühtlasi ära üksikfunktsioonide morfosüntaktilised realiseerimismallid ning selgitab instruktiivi positsiooni iseärasusi läänemeresoome keelte käändesüsteemi ajaloolises arengus.

K. Ross rõhutab põhjendatult instruktiivi ebamäära kohta käände ja adverbi piirimail. Et funktsioonist lähtudes pole võimalik käände ja adverbi vahele piiri tõmmata, tuleb arvestada väliseid tegureid. K. Brugmanni analüüsikriteeriumidele tuginedes osutab K. Ross, et käändelõpu kivistumisel adverbisõnuseks tulevad läänemeresoome keeltes peamiste näitajatena arvesse tunnuse liitumine suletud arvule noomeneile ja mitmuslike vormide kasutamine ka siis, kui sisuline mitmus puudub.

Analüüsi aluseks olev ainek (u. 6000 näidet) haarab kõiki läänemeresoome keeli, kuid selle jagunemine eri keelte vahel on ebaühtlane, kusjuures kirjakeelte materjali ei analüüsita. Suurim on eesti keele murde- ja rahvaluuleainese osa - 31 %, millele järgnevad karjala - 18 %, soome - 16 %, vepsa - 9 %, isuri - 8 % ja liivi - 2 %. Sellist suurt disproportsiooni oleks autor saanud vältida. Praegu on jäänud läbi töötamata mitmed L. Kettunen, J. Mägiste jt. tekstikogud liivi ja vadja keele kohta, samuti kaks olulist vadja keele sõnaraamatut: "Vatjan kielen Kukkosen murteen sanakirja" (1980) ja "Vatjan kielen Mahun murteen

sanasto" (1986). Teatavasti on just nende murrete ainestik väga napp koostamisel oleva vadja keele sõnaraamatu käsikirjas, mis K. Rossil on vadja keele puhul olnud põhiallikaks.

Arvestades aga ainestiku kvalitatiivset külge, on autoril õnnestunud luua instruktiivi eri funktsioonidest ja nende grammatilisest realiseerumisest enam-vähem usutav pilt. Karjala ja soome keeles esineb instruktiiv peaaegu kõikides funktsioonides aktiivsemalt kui ülejäänud läänemeresoome keeltes. Liivi keel kasutab instruktiivi suhteliselt aktiivselt ainult paaris funktsioonis, muudel juhtudel tuleb ta esile vaid kivistunud adverbides. Eesti murretes on instruktiiv kõige elavamana säilinud Setus.

Instruktiiv morfosüntaktilise realiseerimise aluseks on mall / $(A \sim N \sim P) S/\pm y$, milles A = adjektiiv, N = numeraal, P = pronomen, S = substantiiv, + = arvutunnus *j esineb, - = arvutunnus puudub, y = käändelõpp -n. Kui aga instruktiivse põhisõna ees olevaks laiendiks on genitiivis olev substantiiv või liitsõna esikomponent (X) või adverb kohakäändes substantiivina või ühildumatu adjektiiv, numeraali või pronomenina (Av), kasutab autor üldmalli / $(X \sim Av) S/\pm y$. Esimesel juhul on tegemist täisväärtusliku käände ühilduva realiseerumismalliga, mille kasutamine piirdub siiski vaid temporaalse instruktiiviga, näit eesti kolmanDa pävä (sg.) sis läits ilm sel'Gele 'kolmandal päeval siis läks ilm selgeks', liivi sõttēb amin pāvin (pl.) eñts kōra meṣē 'saadan oma karja (alati) terveks päevaks metsa'. Teise malli rakendumist illustreerigu karjala keele näide vanhoilla (adess.) päivin (instr.) tuli 'vanas eas tuli'.

Instruktiivil on läänemeresoome keeltes seitse põhilist semantilist funktsiooni: instrumentaalne, modaalne, komitatiivne, sotsiatiivne, distributiivne, temporaalne, lokaalne, milledele lisandub teisigi aspekte (essiivne, translatiivne, respektiivne, kausatiivne jt.). On huvitav täheldada, et essiivne või translatiivne aspekt kaasneb kõigile põhifunktsioonidele. Näiteks situatiivses ja üldmodaalses instruktiivis (mis mõlemad on modaalne instruktiivi alaliigid) domineerib essiivne aspekt, kuid samu vorme võib osaliselt kasutada ka translatiivses tähenduses: eesti mā vetsi ennast palja jalū 'võtsin endal

jalad paljaks'. Sotsiaatiivses instruktiivis domineerib samuti essivne aspekt, kuid konkreetsest tähendusest sõltudes lisandub translatiivne varjund, näit. sm. *jäivät kahe miehe 'jäid kahekesi'*. Adnominaalne instruktiiv esineb adjektiivifunktsioonis. Niisuguse kasutuse aluseks võib olla süntaktiline metatees, näit. eesti *lõi lapi lauaga* < *lõi lauaga lapi 'lõi lauaga lapiti'*, kuid eitada ei saa ka sellise tarindi elliptilist päritolu (< *lõi lapi oleva lauaga 'lõi lapiti oleva lauaga'*).

Mitmed instruktiivi semantilised funktsioonid (instrumentaalne, situatiivne, positsionaalne) on tänapäeval leksikaalselt suletud kasutusega ja põhisõna valikki piirdub neis peamiselt soomaatilise sõnavaraga. Eri täiendkomponentide võimalus on substantiivil **jalka* 'jalg' suurim (kuni 30). Eelistatuim adjektiiv on **paljas* 'paljas', mida on registreeritud 18 eritüvelise substantiivi täiendina, näit. eesti *palja jalu, palja käsi, palja päi* jt.

Hea ülevaate instruktiivi eri funktsioonide morfosüntaktilistest realiseerumismallidest eri läänemeresoome keeltes annab uurimuse lõppu lisatud tabel (lk. 108-109). Teine tabel näitab instruktiivi tüevokaali arengut tunnuse **j* lisamisel (lk. 107), kuid vahetegemine häälikuseadusliku ja analoogilise arengu vahel on paiguti ebatäpne. Nii ei saa retsensent leppida sellega, et *i*-sõnade *e*-list mitmusetüve eesti keeles ja *ei*-, *e*-list soome keeles peab K. Ross analoogiliseks ja et reeglipärase tüvi oleks tema arvates vaid *i*-line. Tegelikult näitab *i*-tüvede areng tunnuse **j* lisamisel kõigi nimetatud muudete reeglipärasust (näit. **risti* : **ristij-* > **ristii-* > *ristei-* > *riste-*, teisalt aga ka **ristij-* > *risti-*, *risti-*). Viimaste puhul oleks aga olnud otse hädavajalik tutvuda E.A. Tunkelo uurimusega "Pääpainottoman lyhyen ja pitkän *i:n* vaihtelusta Itämeren-suomalisissa kielissä" (1938). Küsitav on ka vadja keele diftongide *oi*-, *ui*-tüve pidamine häälikuseaduslikuks, sest teatavasti häälikuseaduslik on just diftongi järelkomponendi *i* kadu rõhuta silbist (*jalgoi-* > *jalgo-* 'jalg'). Praegused diftongilised vormid on aga kas otseselt hilistekkelise tugevaastmelise *i*-mitmuse tüvega või nende mõjul tekkinud (*jal-koi-*; *jalgoi-*), seega ikkagi analoogilised (vt. L. Kettunen, *Vatjan kielen äännehistoria*. Helsinki, 1930, lk. 161-162). Autori ebakindlust fonee-

tiliste arengute tõlgendamisel võib märgata töös mujalgi. Ei saa pidada õigeks soome keele näite *syksyn kevväin* 'sügiseti ja kevaditi' interpretatsioon, et siin esineb segamini **j*-line ja **j*-ta vorm (lk. 86). Tegelikult on mõlemad **j*-lised (mitmusetüvelised), kuid tarindi esimeses komponendis jõudis primaarne diftong *üi* kaotada oma järelkomponendi *i* (*süksüin* > *süksün*) juba selleks ajaks, kui teises komponendis sekundaarne diftong alles tekkis (*kevähin* > *keväin* > *kevväin*). Tutvumine P. Pulkkineni uurimusega "Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä" (1966) oleks aidanud paremini mõista soome keele asundeetiliste tarindite omapära ja leida sealt täiendavalt ka selliseid vormitüüpe, mida praegu K. Rossi uurimuses pole (näit. läbinisti ainsusetüveline *syksyn kevään*, lk. 59).

Tööst võib leida muidki ebatäpsusi. Eksklikult käsitletakse *i*-tüveliste sõnade all selliseid instruktiive, nagu vadja *tšivī*, isuri *kivin* ja *kolkin* (lk. 29), milledest viimane on *a*-tüveline, eelnevad aga *e*-tüvelised. Ainsusetüvelise malli /*(A) S/-* alla ei mahu isuri näide *Kulkkutorvin tuikutteli 'hingetoruga kaebles'* (lk. 44), sest *Kulkkutorvin* on **j*-vorm. Vadja *keikī keļmē* 'kõik kolmekesi' (lk. 71) ei sobi näiteks ühilduva pronoomeni kohta, sest tegemist on segatüübiga, mille esimene komponent on mitmuses, teine aga ainsuses.

Töö lõpul oodanuks võõrkeelset resümeeid. Praegune eestikeelnegi kokkuvõte, milles illustreerivad näited puuduvad, jätab liialt abstraktse mulje.

Vaatamata üksikutele puudustele on K. Rossi uurimus tunnustust vääriv. See on viinud märgatavalt edasi käändefunktsioonide uurimist läänemesoome keeltes.

Paul A l v r e (Tartu)

А. Ф.-И. Вальмис. ИСТОРИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА В ЭСТОНСКИХ ШКОЛАХ (СО II ПОЛОВИНЫ XVII ВЕКА ДО 1970-ЫХ ГОДОВ): Дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук. - Таллинн, 1988. - 476 с.

15 июня 1990 года в Ленинградском государственном педагогическом институте имени А. И. Герцена на заседании Специализированного совета Д. 113.05.06 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора наук состоялась защита докторской диссертации А. Ф.-И. Вальмиса на тему "История преподавания родного языка в эстонских школах (со II половины XVII века до 1970-ых годов)", выполненной при Таллиннском педагогическом институте имени Э. Вильде. В качестве официальных оппонентов выступали доктор исторических наук, профессор Т. Ю. Бурмистрова (Ленинград), доктор педагогических наук, старший научный сотрудник А. П. Окунева (Москва) и доктор филологических наук, профессор П.-И. Ю. Алвре (Тарту). Отзыв о диссертации А. Ф.-И. Вальмиса дан как ведущим научным учреждением Научно-исследовательским институтом содержания и методов обучения АПН СССР.

В условиях перестройки проблемы преподавания родного языка стали особо актуальными. Выясняется, что многие недостатки при подготовке квалифицированных кадров непосредственно связаны с нерациональными учебными программами и плохой организацией учебного процесса. Эти недостатки имеют также при преподавании родного языка в эстонских школах. Хотя автор нередко поднимает вопросы, которые входили в повестку дня и раньше, история обучения эстонскому языку до сих пор обстоятельно не изучена. Поэтому актуальность темы не вызывает сомнений. Практическое значение диссертации А. Ф.-И. Вальмиса состоит прежде всего в том, что автор представляет аргументированные рекомендации для повышения эффективности обучения родному языку. Работа А. Ф.-И. Вальмиса отличается как твердой теоретической и методической базой, так и научной новизной. Получен более или менее исчерпывающий ответ на все поставленные в диссертации вопросы: место и значение преподавания родного языка в различные периоды времени, цели и задачи обучения, содержание обучения и его объем, взаи-

моотношение теории и практики, а также теоретической грамматики и обучения словоупотреблению, дидактико-методические проблемы преподавания фонетики, морфологии, орфографии, формирования навыков устной и письменной речи. Затрагиваются также и такие связанные с развитием эстонского языка проблемы, как появление печатного слова, применение в учебной литературе старого и нового правописания, расширение функций эстонского языка в связи с возникновением и развитием национальной культуры и науки. Прослеживается и школьная обстановка в целом, кадры преподавателей, результаты работы и т. д.

Забегая несколько вперед, можно сказать, что благодаря строго критическому отношению автора диссертации к разнообразным источникам исследования и обширному привлечению нового архивного материала достигнут новый качественный уровень исследования истории преподавания родного языка в эстонских школах.

Композиция диссертации соответствует поставленным многогранным задачам. Она логична и в общем целесообразна. Основная проблематика рассматривается в пяти главах на основе хронологического принципа.

I глава - формирование и усовершенствование обучения родному языку со II половины XVII века до 1919 г. (с. 12 - 96) - охватывает большой промежуток, почти три столетия. Диссертант верно отмечает, что из-за отсутствия документов невозможно определить точную дату появления эстонских народных школ, хотя и есть данные, что уже в 1661 г. была открыта эстонская школа для проживающих в Пярну и его приходах эстонских детей. Непонятно, почему диссертант указывает 1641 г. годом появления первого букваря на эстонском языке, когда имеются достоверные сведения о том, что уже в 1575 г. были названные буквари (см.: Эстонская советская энциклопедия. - 2-е изд. - 1985. - Т. 1. - С. 9). При анализе деятельности и языка букварей В. Г. Форселиуса следовало бы сослаться и на монографию (1981) Л. Андресена, посвященную Форселиусу, а также на статью П. Алвре "О языке азбук В. Г. Форселиуса" (Ежегодник Общества родного языка 26/27 1980/1981, с. 46 и сл.). Эти исследования, по всей видимости, у диссертанта остались вне поля зрения.

Анализ этого периода объективен, справедливо подчеркнуто, что 70-ые годы XIX века стали переломными для истории эстонской школы. Высоко оце-

нен труд К. А. Хермана по созданию эстонской лингвистической терминологии, а также учебник методики (1918) М. Кампманна. В ходе создания этого справочника автор придерживался передовой педагогики Западной Европы. Диссертант справедливо отмечает, что русификация эстонской народной школы была одним из наиболее реакционных мероприятий царской власти.

Примечателен тот факт, что в 1918 г. В. И. Ленин дал положительную оценку народному образованию, назвав Эстонию страной, достигшей полной и всеобщей грамотности.

II глава - "Обучение родному языку в буржуазной Эстонской Республике (1919 - 1940)" (с. 96 - 185) - показывает, как в 20-ые годы оформилась научная концепция методики преподавания родного языка. В 30-ые годы большую роль играли индивидуальные приемы работы. Параллельно с развитием дидактико-методической мысли совершенствуется и учебная литература. Автор работы правильно отмечает, что учебная литература в 30-ых годах уже в большей степени удовлетворяла как теоретические, так и методические нужды своего времени.

В III главе - "Обучение родному языку в первый учебный год советской школы (1940 - 1941)" (с. 178 - 184) - диссертант правильно отмечает, что большое значение придавалось различным речевым упражнениям, вышли в свет и некоторые новые, советские учебники.

В IV главе - "Обучение родному языку в 1941 - 1944 г." (с. 185 - 190) - говорится о том, что во время фашистской оккупации школьная работа носила несистематический характер и уровень обучения был невысокий.

Основная глава диссертации - пятая - "Обучение родному языку в Советской Эстонии (1944 - 1977)" (с. 191 - 357). В ней рассматриваются вопросы совершенствования обучения родному языку в советской Эстонии. Объектом подобного анализа здесь являются постоянно меняющиеся программы, учебники, учебные комплексы, внешкольная работа и т. д.

В этой главе читатель получит ценные сведения о проблемах энтологии, которые в той или иной мере отражаются и в школьных учебниках. Точка зрения автора хорошо аргументирована и ссылок на литературу достаточно много. В связи с системами склонения и спряжения, а также относительно инструктора (с. 291 и др.), по мнению рецензента, диссертанту следовало бы высказать свое мнение и

о тех работах, о которых он не упоминает (см.: Алвре П. Система эстонских склонений и спряжений с точки зрения истории языка // Язык и литература. - 1964. - № 9; Валгма И., Реммель Н. Грамматика эстонского языка. - Таллинн, 1968. - С. 67 и сл.).

В заключении на 42 страницах излагаются важнейшие результаты исследования, относительно которых у рецензента возражений нет. Дается и предлагаемая концепция обучения родному языку. В условиях школьной реформы, как правильно подчеркивает диссертант, изучение родного языка следует еще в большей мере приблизить к действительной жизни, придав ему более самостоятельный и творческий характер.

Перечень литературы, включающий 858 наименований, говорит о большой начитанности автора диссертации.

Диссертация А. Ф.-И. Вальмиса представляет собой обширное обобщающее исследование большой теоретической и прикладной ценности. Основываясь на результатах своей исследовательской работы, автор составил учебник эстонского языка для подготовительных отделений вузов и учебное пособие по истории методики обучения родному языку. По теме исследования автором опубликован ряд работ, среди них двухтомная монография (324 с.). Они также написаны на высоком научном уровне.

В целом следует отметить, что детальный анализ материала истории преподавания родного языка в эстонских школах дает достоверное и всестороннее представление о периоде со II половины XVII века до 1970-ых годов. Отдельные замечания рецензента, приведенные выше, никак не снижают ценности работы. Корректно оформленная диссертация А. Ф.-И. Вальмиса "История преподавания родного языка в эстонских школах" представляет собой серьезное законченное исследование, которое на высоком уровне восполняет существовавший до сих пор значительный пробел в изучении истории преподавания родного языка в эстонских школах.

Пауль А Л В Р Е (Тарту)

SOOME KEELE INGERI MURRETE UURIMISEST
TARTU ÜLIKOOI FENNOUGRISTIKA LABORIS

Ingeri murdematerjali kogumise ja lindistamise aluseks on 1989. a. mais Tartu Ülikooli ja Joensuu Ülikooli vahel sõlmitud koostööleping, milles muuhulgas nähakse ette ka ühistegevus ingeri murrete uurimisel ja kogumisel. Joensuu Ülikoolis tehtav põhjalik uurimistöö ingerlastest ja nende keelest tingis pöördumise koostööettepanekutega Petroskoi, Leningradi ja Tartu Ülikooli poole, et nende ülikoolide vastavad kateedrid organiseeriks ingeri murdematerjali lindistamise vastavalt Karjala ANSV, Leningradi oblasti ja Eesti Vabariigi territooriumilt ning saadaks kogutud materjali ka Joensuu Ülikoolile.

1989. a. detsembris saadeti Joensuust Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateedriks selleks tööks diktofon (Sony Walkman WM-D3) ja 20 kasseti (AVX-60), mis jõudsid kateedrisse käesoleva aasta veebruaril lõpuks. Seega sai praktiline töö alata alles märtsis. Ingeri murrete lindistamine tehti ülesandeks fennougristika laborile, kus selle tööga hakkas tegelema allakirjutanu.

Töö esimeseks etapiks kujunes kontakti võtmine ingerisoomse seltsidega Eestis ning ingerlaste arvu väljaselgitamine. Ilmnes, et seda on küllaltki raske teha, sest nimekirjad seltsides täienevad pidevalt. Maikuuks saadud andmete põhjal oli ingerisoomlasi seltsidesse registreerunud järgmiselt:

Piirkond	Liikmete arv
Tallinn	944
Tartu	412
Viljandi	340
Kohtla-Järve	301
Rakvere	220
Pärnu	170
Narva	160
Võru	137

Paide
Haapsalu

100
32

Kokku 2816

See ei anna aga veel kaugeltki täit ülevaadet ingerlaste koguarvust Eestis, sest mõnes piirkonnas pole oma seltsi veel loodud ning ka piirkondades, kus ingerisoomed seltsid olemas, pole kaugeltki kõik ingerlased end seltsi liikmetena registreerinud. Seega võib arvata, et ingerlaste tegelik arv on oluliselt suurem.

Töö teiseks etapiks oli ingerlaste keeloskuse väljaselgitamine. Esmalt võtsin vaatluse alla Tartu ingerisoomlaste seltsi. Ilmnes, et keeleteaduse alusel jagunevad ingerlased kolme rühma:

1. Noored, kes soome keelt (rääkimata ingeri murdest) ei oska, kuid oma juurte tunnetamine vanavanemate kaudu lubab end pidada üha enam ingerlaseks (soomlaseks) kui eestlaseks või venelaseks, kelledega viimaste aastakümnete jooksul ollakse täiesti assimileerunud. Koos ingerisoomed seltside tekkimise ja rahvusliku eneseteadvuse kasvuga tekkis vajadus õppida soome keelt ning mitmete õpperühmade kaudu seda tehaksegi. Käesolevaks ajaks on paljud noored omandanud seega mingil määral küll soome keele, kuid ühtegi ingeri murde kasvõi osalistki valdajat pole nende seast seni õnnestunud leida ning tõenäoliselt ongi see võimalus nullilähedane. Seega on tegemist põlvkonnaga, kes end küll ingerlasteks (soomlasteks) peab, kuid on teadmised soome keelest omandanud alles paari viimase aasta jooksul ning valdab seda osaliselt. Tinglikult võiks sellesse rühma kuuluvateks pidada ingerlasi, kes on sündinud aastal 1940 ja pärast seda.

2. Keskmise põlvkond, kelle sünniaastad jäävad ajavahemikku 1920-1940. Selle rühma esindajad on reeglina pärit kodudest, kus räägiti ingerisoomed keelt ning seega on neil lapsepõlves olnud keelega tihe kokkupuude. Keeruliste ajaloosündmuste käigus sattusid aga pered sõjakeerises Soome, sealt omakorda hiljem Venemaale, kust edasi siirduti juba Eestisse. Siin oma keele kasutamise võimalused üha vähenesid ning paratamatult hakkas domineerima eesti või vene keel. Sõltuvalt abikaasa rahvusest siirduti lõpuks täielikult kas eesti või vene keelele ning lapsena omandatud ingerisoomed keel ununes. Selle põlvkonna ingerlaste keel ongi omapärane segakeel, milles soome-

keelsete sõnade kõrval moodustavad väga suure osa eesti ja vene sõnad, kusjuures neid on kõnes tihti isegi rohkem kui soomekeelseid. Küsitletud keelejuhtide puhul ilmnis küll nende soov rääkida ingerisooime keelt ja pingutused omakeelsete sõnade meenutamisel, kuid nad olid ka ise sunnitud tunnustama, et väga palju on ununenud. Tihti siirduti endale märkamatuult eesti keelele, mille rääkimine on kergem. Seega on tegemist keeleliselt peaaegu täielikult assimileerunud põlvkonnaga, kes mingil määral küll mäletab ingerisooime keelt, kuid reeglina seda enam ei räägi.

3. Vanem põlvkond, kes on sündinud enne 1920. aastat. Sellesse rühma kuuluvad need, kes Teise maailmasõja ajaks olid jõudnud saada juba täisealiseks. Seega kasvasid nad ingerimurdelises keskkonnas ning omandasid täielikult oma emakeele. Praegugi kasutavad selle põlvkonna ingerlased omavahel rääkides sageli ingerisooime keelt, millesse aja jooksul on aga tunginud hulgaliselt ka eesti ja vene keele elemente. Keeleliselt pakub see põlvkond uurijale muidugi kõige suuremat huvi. Kahjuks on see rühm ka kõige väikesearvulisem ning tõenäoliselt on üsna mitmed head keelejuhid veel avastamatagi, sest väga eakatest inimestest pole paljud end seltsi liikmeks registreerinud.

Tänaseks on lindistatud ingeri murdeid kahe-teistkümnelt keelejuhilt Tartu linnas ja selle ümbruses, kokku 14 tundi. Keelejuhtideks on olnud:

1. Eva Ukkonen (sünd. 1895)
2. Anna Kolomainen (sünd. 1911)
3. Ida Rudtšik (sünd. 1913)
4. Susanna Kajava (sünd. 1914)
5. Anna Vilikoukku (sünd. 1914)
6. Ida Hokkanen (sünd. 1921)
7. Anna Ilmasti (sünd. 1921)
8. Ella-Maria Montonen (sünd. 1924)
9. Lempi Särki (sünd. 1925)
10. Elsa Kartul (sünd. 1926)
11. Alise Kotselainen (sünd. 1926)
12. Tyyne Kruus (sünd. 1930)

Keelejuhtide küsitlemisel on aluseks Joensuu ülikoolilt saadud küsitluskava, mis hõlmab kolme suuremat teemat:

- 1) mälestusi lapsepõlvest, eluolust Ingeri külades, sõjaeelsed aastad;
- 2) vanad ingeri kombed, tähtpäevade pühitsemised, rahvalaulud, mängud jms.;

3) meenutused sõjaajast, siirdumine Eestisse, elu Eestis sõjajärgsetel aastatel.

Kevadel liitus selle tööga II kursuse eesti filoloogია tudeng Krista Kivisalu, kellel valmis ka kursusetöö "Tartu ingerisoomlased". K. Kivisalu ongi seni tegelnud peamiselt andmete kogumisega Eesti ingerlaste kohta, et saaksime koostada ülevaate, missugustest küladest on ingerlased pärit, milline on nende haridustase, kus nad on vahepealsetel aegadel elanud, millal saabusid elama Eestisse jne. Plaanis on selline töö läbi viia kõigis ingerisoomse seltsidega. Paralleelselt sellega käib ka uute keelejuhtide väljaselgitamine ning nende lindistamine

Seni lindistatud materjalist on juba valmistatud koopiaid ning saadetud Joensuu ülikoolile. (Mais saabus meile Joensuu ülikoolilt veel 20 kassetti koopiate tarvis.)

Meil ootavad linnid lähemas tulevikus liteerimist ning läbitöötamist.

Seega on koos Joensuu Ülikooliga alustatud suurt ning huvipakkuvat tööd ingerisoomlaste keele ning ühtlasi ka eluolu uurimiseks.

Elle V a i m a n n (Tartu)

SISUKORD

Ago K ü n n a p, Paul Ariste <i>in memoriam</i> ...	3
Paul A l v r e, Soome keele e-tüvede mitmuse vormistik.....	7
Пауль А л в р е, Формы множественного числа основы на -е в финском языке. Р е з ю м е.....	37
Paul A l v r e, Über die Entwicklung der Terminativkonstruktionen in den ostseefinnischen Sprachen.....	38
Пауль А л в р е, О развитии термина- тивных конструкций в прибалтийско- финских языках. Р е з ю м е.....	45
Юрий А н д у г а н о в, История одной синтаксической конструкции марий- ского языка.....	47
Juri A n d u g a n o v, Geschichte einer syntaktischen Konstruktion des Marischen. Z u s a m m e n f a s - s u n g.....	56
Paul A r i s t e , Lisandeid vadja käändsõnade vormiõpetusele.....	57
Paul A r i s t e , Weitere Angaben über die Formenlehre der wotischen Deklination. Z u s a m m e n f a s - s u n g.....	61
Paul A r i s t e , Nippeid-näppeid vadja keelest.....	62
Paul A r i s t e , Allerhand sprach- liche Einzelheiten im Wotischen. Z u s a m m e n f a s s u n g.....	65
Л. Б а р ц е в а, Сужение лексических значений слова в марийском языке.....	66
L. B a r t s e v a, Die Verergerung der lexikalischen Bedeutungen im Mari- schen. Z u s a m m e n f a s - s u n g.....	75
Kersti B o i k o, Põhja-Kuramaa liiv- laste külade nimedest.....	76

Керсти Б о й к о, О названиях сел у ливов Северной Курляндии. Р е з ю м е....	87
Heinike Н е i n s o o, Predikaat vad-ja keeles.....	88
Хейнике Х е й н с о о, Предикат в водском языке. Р е з ю м е.....	100
Л. Л. К а р п о в а, Особенности употребления некоторых местоимений в дёбинском говоре удмуртского языка.....	101
L. K a r p o v a, Besonderheiten des Gebrauchs einiger Pronomina in der Djobin-Mundart des Udmurtischen. Z u s a m m e n f a s s u n g.....	106
Маргарита К у з н е ц о в а, К этимологии названиях кошки в марийском языке.....	107
Margarita K u z n e s o v a, Zur Entstehung der Katzebenennungen im Marischen. Z u s a m m e n f a s s u n g.....	112
Маргарита К у з н е ц о в а, О названиях домашних животных в марийском языке.....	113
Margarita K u z n e s o v a, Über die Haustiernamen im Marischen. Z u s a m m e n f a s s u n g.....	128
Анна Н а з а р о в а, К вопросу о пролативе в карельском языке (ливвиковский диалект).....	129
Anna N a z a r o v a, Das Problem des Prolatives im Karelisthen (livvischer Dialekt). Z u s a m m e n f a s s u n g.....	134
Anna N a z a r o v a, Yksi- ja kaksitavuisten nominien vartalotyypit karjalan kielen aunuksen murteessa....	135
Анна Н а з а р о в а, Типы основ одно- и двусложных имен в ливвиковском диалекте карельского языка. Р е з ю м е.....	146
Anu N u r k, Definiitse ja indefiniitse objekti vasted ungari ja eesti keeles.....	147
Anu N u r k, A határozott és határozatlan tárgy az észtben és magyarban. Ö s s z e f o g l a l á s.....	156

A. Р е п и н,	К вопросу о различии лексико-грамматических способов выражения видовых значений в эстонском и финском языках.....	157
A. R e p i n,	Viron ja suomen eroista aspektien ilmaiseamisen sanastollis-kieliopillisissa keinoissa.....	166
Олег С е р г е е в,	Некоторые особенности подачи слов в рукописных словарях марийского языка XVIII-XIX вв....	167
Oleg S e r g e j e v,	Einige Besonderheiten im Wörterschreiben in handschriftlichen Wörterbüchern der marischen Sprache des 18.-19. Jahrhunderts. Z u s a m m e n f a s s u n g...	172
Imre Z é k á n y,	Gondolatok a magyar helyesírásról.....	173
Имре З и к а н ь,	Размышления о венгерском правописании. Р е з ю м е.....	177

MATERJALID

Paul A l v r e,	Soomlaste mälestusi. (Keelenäited).....	178
Пауль А л в р е,	Воспоминания финнов. (Образцы речи). Р е з ю м е.....	204
Paul A r i s t e,	Vadja keelt Jõgõ-perält.....	205
Пауль А р и с т е,	Записи водской речи села Краколье. Р е з ю м е.....	208
Heinike H e i n s o o,	Näiteid vadja keelest.....	209
Хейнике Х е й н с о о,	Образцы водской речи. Р е з ю м е.....	217
Ago K ü n n a p,	Kamassilaisia tekstejä IV.....	218
Аго К ю н н а п,	Камасинские тексты IV. Р е з ю м е.....	237
Ago K ü n n a p,	Selkupi lõs-olendite nimetused Tõmil 1912.....	238
Ago K ü n n a p,	Selkupin lõs-olentojen nimet Tummilä 1912. T i i v i s - t e l m ä.....	243
RETSENSIOONID.....		244
RINGVAADE.....		252

Ученые записки Тартуского университета.
Выпуск 902.
FENNO-UGRISTICA 17.
На разных языках.
Резюме на разных языках.
Тартуский университет.
ЭР, 202 400, г. Тарту, ул. Юликооли, 18.
Vastutav toimetaja A. Künnap.
Paljundamisõle antud 08.08.1990.
Formaat 60x90/16.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Arvestuspoognaid 13.61.
Trükipoognaid 16.25.
Trükiarv 600.
Tell. nr. 535.
Hind rbl. 4.50.
TÜ trükikoda. EV 202 400 Tartu, Tiigi, 78.